

TUDOMÁNY ÉS HAZAFISÁG.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA ELNÖKI SZÉKFOGLALÓJA.

(Felolvastatott a Társadalomtudományi Társaság 1902 április 13-án tartott díszgyűlésén.)

A tudományos szellem az igazságot keresi az igazságért, tekintet nélkül közvetlen gyakorlati célokra, függetlenül minden előítéllettől minden már előzetesen feltett szándéktól.

Ez a tudományos szellem egyre erősödő befolyást gyakorol az emberiség fejlődésére.

Sokáig hátráltatta e szellem működését a dogmák uralma. A bátor és őszinte kutatást akadályozta, hogy egy-egy befejezett, kész felfogástól a legkisebb mértékig is eltérni: bűn volt az Isten és az emberek ellen. Az egyház és az állam üldözőbe vette azt, a ki az övéitől eltérő nézetekre jutott.

E nyomás azonban lassankint gyengült.

A szellemek fölszabadultak. Szabad lett keresni és találni. Szabad lett a felismert tények logikáját elfogadni s magáévá tenni, amit a kutatás kiderített. A türelem másnak vallásbeli, tudományos és politikai nézetei iránt megerősödött. Az emberiség kezdte érezni, hogy bűn valakit meggyőződése miatt sújtani.

Az idők ezen fordulta óta csodásán tért hódít a művelt világban a tudomány. Átalakította a világot, az embert és környezetét.

Az újabb kor e nagy munkájából minden nemzet kivette a maga részét. Mi is. De nem egyenlően osztozkodnak a munka dicsőségében a fajok. Nekünk kevés jutott belőle.

A viszonyok, melyek között őseink éltek, más irányba terelték erőnket és tevékenységünket.

A nemzetek mindenekelőtt élni akarnak. Míg fönmaradásuk veszélyben van, erejüket, figyelmüket arra fordítják, a mi létüket biztosítja. A gyakorlati politika, a mindennap támadó új

kérdések megoldása és új veszélyek leküzdése foglalkoztatja a társadalmat és az egyént.

A közönytudatot a nemzeti lét érdekei foglalják el. Ha nem így történik és ha a nemzeti tulajdonságok nem alkalmazkodnak a közállapotokhoz, a nemzet elvész. Úgy jár, mint Archimedes, a ki a körülötte tomboló viaskodásra ügyet sem vetett s absztrakt problémáival foglalkozott, míg az ellenség kardja véget nem vetett teoriáinak és életének.

Mi gyenge faj voltunk és alkalmazkodtunk az örökös veszélyekhez.

Legfényesebb tulajdonságunk a politikai érzék lett. Leggyengébb a tudományos szellem. Minden erőfeszítésünk egy cél felé irányult: fennmaradásunk biztosítására. Absztrakt igazságok keresésére nézve kevés volt az inger s kevés az idő. A nemzeti létet csaknem folytonosan fenyegető veszély uralkodott a jobbak képzelete világán s gyakorlativá, opportunisztikussá lett a magyar szellem. Elismerését a nemzet azon közvetlen haszonhoz mérte, amelyet tagjai neki szereztek. Államférfiúra és katonára volt szükségünk. A kiválóbb elmék ezekre a pályákra készültek. Első sorban őket környezi a nemzet szeretete.

Mellettök a magyar nyelv és magyar költészet mesterei lettek nemzeti hőszokká; mert az ő működésük is közvetlenül használható fegyvert adott a nemzetnek. A többi művész már csak másodsorban keltett visszhangot a magyar lélekben, de megelőzi a tudóst.

Ha a művész az általános emberi érzésekből saját fajának érzéseit testesíti meg, őt is méltányolja és megéri a közvélemény. Mójában van, habár nem is annyira valódi művészi értékénél, mint inkább irányánál és tárgyánál fogva, azon társadalom szeretett, becsült, bámult tagjává lenni, a melyben él és a melynek él.

A tudósnek rosszabb a helyzete. A tudós és a léteért küzdő nemzeti társadalom között nehezen jön létre igaz harmónia. A belső egységnek, a célok, törekvések, kölcsönös méltánylásának fejlesztő hatására nehezen talál az elvont elméletek bűvára a napi kérdések benyomása alatt álló társadalom körében. Biztatást, bátorítást, s utólagos elismerést keveset nyerhet az, a ki a lüktető élettől független, a nemzet gyakorlati érdekeire közömbös kérdésekkel foglalkozik.

Bizonyos belső ellentét van a léte küzdelmeivel elfoglalt nemzet és a tudós típusa között. Két egymással ellentétes világ

felé hajlanak. A nemzetet a politikai szellem jellemzi, a mely, gyakorlati cél szolgálatában, mindent a gyakorlati hatás, a haszon szempontjából néz. A tudós ellenben nem keresi az igazság gyakorlati következményeit, nem nézi, hogy hová vezet az igazság, a nemzet egységére nézve hasznos vagy káros következményekre-e. A hazafi típusa mindent feláldoz a hazáért, az igazságot is, a hazát azonban semmiért. A tudós az igazságot helyezi mindennek föléje. Érette mindent, az igazságot semmiért sem adja föl. A tudós olyan, mint az utas, a ki azon egyetlen eltökélt szándékkal indul el ismeretlen folyó partján, hogy véges-végig járja, akárhová vezet is, északra vagy délre, kies termőföldek vidékére, vagy pusztá és zord sziklacsoportok közé, oda, a hol az élet virul, vagy oda, a hol a halál vár reá. A politikus pedig ahhoz hasonlít, a ki határozott hely felé törekszik, s minden más tekintet mellőzésével azon az úton halad, a melyen a leggyorsabban és a legbiztosabban juthat el céljához.

Ha valamely nemzet jellemévé e két különböző típus egyike válhatik, a másikkhoz tartozó típus kedvezőtlen körülmények közé jut és satnya marad.

Nálunk ezért gyöngé a tudományos szellem. Az átörökölt tulajdonságok kevés magyar embert tesznek képessé annak művelésére; kevés születik azon belső hajlamokkal, a melyekből fakad a tudomány szomja. S a külső körülmények sem csábítják feléje az embert.

A tudóst a nemzet ma sem érti és becsüli meg eléggé. A ki nálunk e téren eredményt ér el, azt a külföldön jobban ismerik és méltatják, mint nálunk. Közülünk kevesen foglalkoznak komolyan és kizárólag a tudománnyal. A tudomány legtöbbszörre mellékfoglalkozás. Kevesen hatolnak oly mélyen a dolgok lényegéig, hogy eredetiek lehessenek. A legtöbben megállanak annál, hogy a külföld termékeit befogadják, hogy megismerjék és ismertessék a tudományt, s nem jutnak el odáig, hogy fejleszszék azt.

A társadalom és benne az egyén a múlt hatása alatt áll. Ez a múlt, az éghajlat, a faji összealkotás, s a számtalan nagy és apró esemény hatásának foglalata az egységes életet élt társadalom jellemére és fölfogására reányomja különleges bélyegét. Ha a társadalom számottevő része valamely munkával komolyan, behatóan és őszintén foglalkozik, e különleges bélyegre az eredmény jellegén is ráismerhetni. Így keletkeznek

az egész emberiséget közösen és egyenlően érdeklő foglalkozási ágakban is, a gondolatvilág azon részeiben is, a melyeknél minden európai ember ugyanazt keresi és egyenlő eszményeknek szolgál, külön nemzeti iskolák, melyek e nemzetek büszkeségét alkotják s a művelődést sokoldalúvá, gazdaggá teszik.

A magyar nem fordította lelkének erejét oly mértékben a szellemi munkára, hogy ilyen nemzeti iskolát teremtsen.

Ez sokak hazafias érzését sérti. A tudóstól és a művésztől a nemzeti irányzat tudatos ápolását követelik. A mi intenzív nagy munka végső következménye lehet csak, s csupán akkor jogosult, ha mintegy természetzerű, önkény telén gyümölcse a gondolkozás és érzés hasonlatosságának, azt tudatosan akarják előidézni. Hiú és kártékony követelés, mert csakis az őszinteségnek és az egyéniségnek, a komoly tudomány és komoly művészet e két előfeltételének hátrányára érvényesülhet.

Nemzeti irányú és nemzeti stílú fejlődésnek csak egy útja van: a nemzet intelligenciájának intenzív, erős, őszinte munkája.

Ha a magyar jellemnek van különleges zománcza, a mint hogy van is, akkor érvényesülni is fog a munka eredményében.

Az ilyen erős kultúrmunkára máskülönben is szükség van.

A tudományos szellem ezen fejletlensége nagy baj. Segíteni kell rajta. Az igazságnak önmagáért való szeretete és keresése a legfölségesebb emberi tulajdonságok egyike. Jellemfejlesztő hatása kétségtelen.

A tudás önczél is és fokozza az ember képességét föladatai betöltésére.

A tudás ezen általános emberi értékénél fogva is kötelessége a nemzetnek erejét e szent ügynek is szánni. De a nemzet speciális érdekei is megkívánják ezt tőle.

A nemzet, melynek idealizmusát, nemesebb ösztöneit az az egy törekvés meríti ki, hogy létét föntartsa, mely nem szaporítja az emberiség közös kincsét, adósa marad az emberiségnek. Ha életviszonyainak nehézsége okozza egyoldalúságát, nem illethetni szemrehányásokkal. De ez esetben sem számíthat arra a rokonszenvre, arra az általános elismerésre, melyet csak azon nemzet szerezhet meg, mely a műveltséget pozitív alkotásokkal fejlesztette.

A kötelesség teljesítése és az általános tekintély, mely vele jár, mindig erő forrása, egyesnél és nemzetnél egyaránt. A kitől a világ tanul, annak léte világérdek is. Nekünk magyaroknak a kultúrmunka, mint Széchenyi mondta, különös hiva-

tásunk, mert az emberiség egyik családjának egyéniségét, különlegességeit egyedül mi képviselhetjük a modern civilizáció keretében.

Önmaga szemében emelkedik azon nemzet értéke, mely a kultúra terén teremtő munkát végzett. A nemzeti önérzet, a hazafiság, az ösztönszerű, átörökölt impulzusukon kívül, a nemzet dicsőségéből táplálkozik.

A mi történelmünk fényes. Büszkék lehetünk reá. Kevés nemzet fennmaradása került annyi önfeláldozásba, vérbe és pénzbe, mint a mienk. Sok nagy emberünk van. Sok dicső korunk.

Kislelkű az, a ki emlékeinken felmelegedni, felhevülni nem képes. De dicsőségünk egyoldalú.

Most mindinkább terjed a békés munka, a művelődés vívmányainak a kultusza. A ki ennek él, a ki szellemi alkotásokban keresi az emberi érték mértékét, az aránylag kevés bámulni valót talál fajunkban. Az ilyenre nézve sok tekintetben hátrányos is, hogy magyar. Könnyen és gyakran támad benne az érzés, hogy kár, hogy nem született egy nagy kultúrfaj tagjának.

Nemzetünk munkáját többoldalúvá kell tennünk, hogy mindenki megtalálhassa ideálját közöttünk, hogy ne legyen emberi dicsőség, emberi erény, a mely nálunk, tehetségeink és lehetőségeink határai között, apostolokra ne találjon.

Mi a művelt Nyugat-Európa keleti határain élünk. A Nyugat, szerencsésebb viszonyok hatása alatt, a kultúra terén előttünk jár. A Kelet most ébred hosszú álmából és siet előre. Nekünk törekednünk kell, hogy utóljérjük a Nyugatot; de főképp arra kell figyelni, hogy a Kelet el ne hagyjon bennünket. A magyar kultúra asszimiláló, sokoldalú, erőteljes fejlesztése létünk föltétele. A szláv és román kultúrával lépést kell tartani tudnunk minden irányban. S ez nem könnyű munka: összes erőnk megfeszítését követeli meg, hogy e nemes versenyben oly helyet tartsunk meg, mely állandóan biztosítja, hogy a magyar állam polgára szellemi fejlődésének impulzusát az országból is nyerhesse; hogy szláv és román polgártársaink sohase nézhessék le a maguk faji kultúrájának magasságáról a mi közös kultúránkat.

A tudomány politikai hatalom, még pedig napról-napra növekedő hatalom. A XIX. század második fele óta lett azzá. A Németbirodalom politikai és gazdasági emelkedésének egyik tényezője a tudományos szellem s ennek gyümölcse, a pozitív

tudás. A német professzort Európa gyakorlati férfiai sokáig gúnyolták. De megjött az ő ideje is. Az élet két leggyakorlatibb terén óriási sikert vívott ki a német tudományos ember és a német tudás. A Németbirodalom hadi és közgazdasági sikereiben nagy részük van. Moltke a német professzor típusa. A német elmélet és tudomány methodusait vitte át a háborús térre. Nem volt olyan genie, mint I. Napóleon. A szobában, harczy zajtól távol, dolgozta ki mindenre figyelő, gondos terveit. Mint a sakkjátzó, úgy vezette, hidegen számítva, methodusával a szenvedélyek által vívandó küzdelmet.

A Generalstab: az ő tudományos szellemének eszköze. Az adminisztráció, az élelmezés, a csapat szállítás és szervezés a gyakorlati életre alkalmazott tudományos feladata e karnak. A jövőben mindig nagyobb lesz a tudomány szerepe a hadviselésben.

A nagy jelentőség, melyet a német társadalom a tudománynak tulajdonított, az állam nagy áldozatai a nevelés terén, az altisztek és legénység műveltségében jutott kifejezésre és lett a német felsőbbség egyik oka.

Eszembe se jut, hogy ezeknek tulajdonítsam az egész eredményt. A disciplina, a kemény porosz jellem, a helyes politika, a porosz államszerkezet ereje s a nemzeti érzés nélkül a fényes diadal elképzelhetetlen.

De kétségtelen tény, hogy a tudományos műveltség harczy ereje bebizonyult a német győzelmek alkalmakor.

A világpia czért folytatott küzdelemben is meghozta kamatját a német tudományos hajlam. Egyrészt szokott alaposágával a termelés technikájának tökéletesítésére vetette magát, másrészt a külföldi piacok szokásainak, ízlésének, geográfiájának és nyelvöknek kimerítő ismeretére törekedett. A költségek apadása és új fogyasztási piacok szerzése járt vele.

Anglia nagyságának alapját oly korban rakta le, mikor a tudománynak még nem volt az a szerepe, a melylyel jelenleg bír. Az angol társadalom és állam kevesebbet is ad a tudományos képzettségre, mint a német. A nevelés ott főleg a jellem fejlesztésére irányul. Tisztességes, erélyes embereket akarnak képezni. Az egész angol felfogás empirikus, gyakorlati, a némethoz hasonlítva.

A német verseny, mely most az egész világ piacza in érezhetővé vált, Angliát is arra a meggyőződésre kezdi indítani, hogy a tudás is pénz. A gyakorlati élet nagy nemzete a

gyakorlati élet tapasztalataiból kezdi látni, hogy milyen tőke a tudomány. A gazdasági érdekek nevében hangoztatják a nevelés reformját.

De nem akarom tovább fejtegetni a tudomány értékét. Ápolása kötelesség az emberiség és önmagunk iránt.

Életfeltételeink javultak. Ma nem vagyunk olyan súlyos körülmények között, hogy összes erőnket joggal az önvédelem legközvetlenebb eszköze vegye igénybe,

Ki tudja, meddig leszünk ily kedvező helyzetben? Ma a nemzet a létét veszélyeztető lidércnyomás alól szabadulva, azon szellemi állapotban van, hogy az általános emberi kérdésekkel és feladatokkal is foglalkozhatik. Használjuk fel ezt az időt és ébresszük a tudomány szellemét művelt köreink között. A tudomány, a művészet és a gazdasági élet fejlesztésére tömöröljünk. A nemzeti munka felosztását alkalmazzuk az új viszonyokhoz. A politikai foglalkozásból s az állam közvetlen szolgálatából helyezük át a nemzeti tevékenység súlypontját a kultúra és a gazdasági munka terére. Az ambíciókat, a közfigyelmet fordítsuk reájuk is.

E célzt szolgálja ezen egyesület.

A közérdeklődést a tudomány egyik ága fele, a társadalom fejlődésének törvényei felé akarja terelni.

Ez ágában a tudománynak talán leghamarabb érhetünk el szép eredményt. A magyar zoon politikon. A belterjes politikai élet, az éber politikai érzék, a magyar alkotmány fejlődése és a társadalmi élet különleges jellege nagy és speciális magyar tradíciókat teremtettek. Az így nyert anyag erős elmék komoly munkáján átszűrve, a társadalmi tudományt önálló álláspontokkal gazdagíthatja. A politikától a tudomány felé természetes átmenetül szolgál: a politika alapját alkotó tudomány.

A szociálpolitikai tudomány az újabb időben nagyot haladt. De még aránylag hátra van. Tétélei még bizonytalanok, vita tárgyát képezik.

A ki a természet erejét emberi célra akarja felhasználni, a természettudományok igazságaiban csalhatatlan vezetőre talál. A ki az emberi társadalmat akarja nagy célok felé terelni, a politikai tudományok tárházában még kevés biztos támpontot lel. A politika még túlnyomóan művészet; az intuíció, az egyéni genie, mely ösztönszerűleg megérzi azon igazságot, a melyet tudományos biztonsággal levezetni és megindokolni nem volna képes, még nagy szerepet visz benne.

A szociálpolitika hipotézisektől hemzseg. Utópiákon, ideálokon, analógiákon alapuló okoskodásokra akadunk minduntalan. Az ember ritkán eléggé elfogulatlan a társadalom tüneteivel szemben, hogy a tudományos felfogás sine qua non-ját, az objektivitást bírhasssa. A szeretet és a gyűlölet, az előny és a hátrány érzete az egyeseket mintegy arra predesztinálja, hogy az egyik vagy a másik elmélethez csatlakozzék. Az agyvelő, a szív, az előítéletek hatása alatt működik.

S az érdekek közvetlenebbül is befolyással vannak az elméletek alakulására. Az az ellentét, melyet a politikai szellem és a tudományos szellem között láttunk, természetes gátja ama tudomány fejlődésének, mely a politika eszköze is lehet. A politikai elem, mely bizonyos gyakorlati céloknak és érdekeknek szolgál, az igazságot kereső tudományos szellemet könnyen háttérbe szoríthatja. A ki bizonyos érdekek s egyoldalú felfogások hatása alatt éli egész életét, a ki bennök nevelkedett, ezen érdekeknek, felfogásoknak túlnyomó jelentőséget hajlandó tulajdonítani s úgy őszintén és öntudatlanul is egyoldalú állásponthoz juthat.

A mechanikusnak nem juthat eszébe a gravitáció törvényeit meghamisítani akarni, midőn olyan gyakorlati problémán tűnődik, melynek megoldását e törvény hatása nehezíti. Csak az igazság megismerése járhat reá nézve haszonnal. Csak igazsággal lehet a gyakorlati életben sikert aratni. A politikában ellenben téves tan is erőt képvisel. Ha igaz voltáról meggyőzhető az emberiség, azon érdekeknek, melyeknek e téves tan kedvez, csak olyan szolgálatokat tehet, mintha színarany volna az elmélet minden betűje.

A szociálpolitikai tanulmányok népszerűsítésénél tehát el kell készülnie arra, hogy sok olyan tétel és elmélet kerül közforgalomba, mely tévesnek fog bizonyulni. Sok olyan álláspont található szószólóra, mely a nemzeti közvéleményben visszatetszést szülhet.

Feltettem magamnak is a kérdést: ártanak-e a nemzetnek a léte érdekeivel összeütköző elméletek? Mert ilyenek is vannak.

A szociálpolitikában nagyon kidomborodik egy irányzat, mely a hazafiságban, a nemzeti eszmében, az államok egoizmusában ellenséget lát. A háborút s a közgazdasági elzárkózást, az emberek szolidaritásának fejletlenségét, a múltban létrejött nagy organizmusoknak tulajdonítják, melyek csak önmaguknak

akarnak élni, melyek az emberek legfőbb erejét önző céljaik számára foglalják le.

Nem fogják-e az ilyen elméletek a magyar ezredéves hazafiság alapjait aláásni?

Az igazság elől nincs módunkban elzárkózni. Előbb-utóbb utat tör magának.

Ha az önczél tudatában szervezett társadalmak ideje valóban lejárna, nem segítene rajtuk s köztük a magyar öntudatnak sem, hogy nem vesznek tudomást arról, hogy napjaik megszámllálvák. Az igazságtól azonban nincs is miért félnünk.

Szilárd, tudományos meggyőződése, rendíthetetlen hitem, hogy a fejlődést még kiszámíthatatlan időig a múltak szervezetei fogják előbbre vinni, s hogy áldásosabb és szükségesebb erő még sokáig nem lesz annál, mely az embereket tőlük rajongva szeretett, magasabb öntudatra ébredt egységekké fűzte össze. A hazafiság nem oka a háborúnak. Ennek oka az emberi természet vadsága, mely az embernek gyilkot ad a kezébe embertársa ellen, az államokban forradalmakat teremt, s a nemzeti érzéseket legyőzött világegységben hasonló tusákat idézne elő.

Az emberiség szolidaritásának érzete növekedőben van. A világesemények jelentős tényezője lesz belőle.

Az emberiség közérzete az államok és az egyesek elhatározásaira egyre emelkedő mértékben lesz hatással. Az egyes államok és nemzetek saját feladataik betöltésénél mind gyakrabban fognak más államokkal és nemzetekkel közreműködni és közös szervezeteket teremteni.

Az állandó és szerves védelmi szövetségekre, valamint a a nagyobb vámterületek alakítására irányuló eszmék, s ezzel bizonyos állami teendők nemzetközi közös közegekre ruházásának gondolata mindinkább tért fognak hódítani. Az általános emberi föladatak megoldására, a nemzeteket és az államokat szétválasztó határvonalak megbontásával nemzetközi egyesületek fognak keletkezni.

Az erők együttes működésének mind nagyobb arányokat kell öltenie. Erősödni kell a tudatnak, hogy az egyiknek haszna a másiknak is előnye, az egyiknek kára rendszeren a másiknak is hátránya. A nemzetközi kötelességek fogalmának meg kell szilárdulnia.

Közeledniök kell egymáshoz az emberiség önálló életet élő részeinek; de egygyé olvadni nem fognak. Az egymással

közvetlen érdekösszeköttetésben nem levő, egymásról alig tudó, s egymást nem értő, különböző szőrű, és bőré emberek társadalmi igényeit az emberi szolidaritás érzetén nyugvó egység kielégíteni képtelen lesz ezentúl is. A céljaiknak szolgáló legfelsőbb szervezetek föntartása, a társas szükségletek nagy zömének kielégítése, a múltban megerősödött összetartó egységek föladata marad, azoké, melyek a hazafiság mérhetetlen erejéből merítenek képességet az egoizmus legyőzésére és arra, hogy az egyesek lelkesedését és kötelességérzetét közczélok javára értékesítsék.

A hazafiság összekapcsoló, szervező, lelkesítő hatását semmi sem pótolhatja. Nélküle a jövő legnagyobb kérdéseit szerencsés kibontakozás felé vezetni, meddő kísérlet maradna.

A szociálpolitika és a gyakorlati élet a társas egységeknek mind nagyobb és mélyebbre ható föladatokat tűz ki. Az egyestől a közért, a jelen percztől a jövőndő állandó érdekeiért mindnagyobb áldozatokat kíván.

A szociális kérdés modern felfogását, a gyöngé védelmét az erős ellen, a philantropia és az absztrakt igazság szempontjából meg lehet okolni; de e motívumok nem elég hatalmasak, hogy velők az egyéniség szabadságát és érdekét, az erősebbnek követelését ereje teljes kihasználására hátraszorítsuk. A vallási érzéseket nem tekintve, erre csak egy képes: egy felsőbb lény egoizmusa. Egy olyan felsőbb lényé, a melynek egyrészt érdeke megkívánja, hogy alkotó elemei között harmónia legyen s hogy minden egyes része ment maradjon minden sorvasztó bajtól s a melyhez másrészt tagjai ösztönszerűen ragaszkodnak, mert a világtörténelmi proceszus folyamában érdekeik hiúságuk, szenvedelmeik, emlékeik, idealizmusuk az ő fogalmával elválaszthatatlanul összeforrtak. Csak az ilyen idealizmussá hatványozott egoizmus győzedelmeskedhetik az egyén egoizmusán.

A hazafiság jogosultságáról, sőt szükségéről az emberi haladás szempontjából talán máskor bátorságot veszek magamnak tüzetesen értekezni. Most csupán jelezni akartam, hogy nem tartok tőle, hogy a tudományos gondolkozás napirendre térjen mindennél féltettebb ezen kincsünk felett. Ellenkezőleg, meg fogja szilárdítani azt a fölfogást, hogy az emberiség iránt is kötelességünk: a magyar hazafiságot, múltunk e legdicsőbb szerzeményét, a jövőben is megóvni.

A kozmopolitikus eszmében sok szép és nemes érzés van, s ezek sok nagy lelket ragadtak el túlhajtásokra. A magyart

e túlzásoktól nem féltem. Saját magam érzésére és mindarra, a mit látok és tudok nemzetemről, alapítom azt a meggyőződésemet, hogy még ha több igazság is volna ez elméletben, mint a mennyi valóban van, akkor is mi volnánk a legutolsók között, a kik azt magukévé teszik.

A szabad vita, a nagykörű érdeklődés a szociálpolitika minden modern ága iránt csak hasznos lehet. Föloldhat bizonyos egyoldalúságtói, chauvinizmustól s az általános emberi föladatok megoldására buzdíthat, szemünk elé tárhatja, hogy a modern világszellem mind szigorúbban fogja tőlünk is megkövetelni, hogy az emberi nem iránt tartozó kötelességeinket pozitív kultúrmunkával rójjuk le, a nélkül, hogy a magyar életfelfogás és jellem sarkpontját, a hazafiságot gyöngítené.

De végzem előadásomat. Melegen köszönöm megtisztelő választásukat. A főntebbiekből következik azon főelv, a melyet mint elnök követni fogok: a türelem minden tudományos álláspont iránt. A nézetek szabad összeütközéséből kerülhet csak ki az igazság, a melynek győzelmes erejében bízom, s a melytől soha sem félek.

Gróf Andrássy Gyula.

A KÖZIGAZGATÁSI JOG ÉS A SZOCZIOLÓGIA.

Manapság, mikor mindenfelé szociológiával van telítve a levegő, sőt a szociológia már önálló tudományszakként elismertnek is tekinthető, minden, bármely tudományszakkal foglalkozó egyén elméjében önként felvetődik a kérdés, hogy a társadalom összes tüneteivel egységesen foglalkozó szociológiának vannak e már oly eredményei, melyeket egyes speciális tudományterületek figyelembe vehetnek, vagy venni kénytelenek. B kérdésre kívánok felelni először általában, másodsor a közigazgatási jog szempontjából.

Természetesen itt nem nyílik sem idő, sem tér arra, hogy a társadalomtudománynak fejlődésével csak vázlatosan is foglalkozhassam és ezért ezúttal csak Lóriának a szociológia feladatáról, iskolairól s legújabb haladásáról szóló páduai előadásaira szorítok, melyekből azonban a szociológia eredményei megítélhetők.

Bármilyen rövid életű is még a szociológia és bár a társadalmi jelenségek egységes alaptörvényét keresi, mégis már számos elágazásával találkozunk nemcsak a kutatás irányában, hanem az elért valóságos, vagy vélt végeredmények tekintetében is. Hogy csak a legfőbb iskolákat említsem, itt van a szociológia alapvetőjének, Comte Ágostnak nevéhez fűződő úgynevezett intellektuális iskola, melynek alaptétele, hogy a társadalmi fejlődés a szellemi fejlődéstől függ; majdnem teljesen kiszorította ezt a Spencer Herbert alapította és, mondhatjuk, legnépszerűbb biológiai iskola kisebb elágazásaival együtt; az utóbbit pedig uralmától meg akarja fosztani az eredetét Marx Károlytól vevő gazdasági iskola, mely a gazdaság tényében látja az emberi társadalmak alapját, mert az emberi faj kizárólagos sajátossága

ezen tény. Azt hiszem, hogy pusztán a szociológia ezen mai állásából is megállapítható, hogy azon egységet, melyre a társadalom összes jelenségei visszavezethetők volnának, nem ismerjük. De ez természetes is. Hisz a társadalmi jelenségeknek aránylag igen kis száma volt és lehetett eddig a szociológikus vizsgálat tárgya. Már pedig az okok és okozatok számtalan sorozatainak megállapítása szükséges arra, hogy valamely törvényt, nem is szólva a társadalom összes jelenségeit megfejtő törvényről, felismerhessük. És ép az utóbbi elvnek nem kellő méltatásából ered a szociológiának, nézetem szerint, legnagyobb hibája, mely abban nyilvánul, hogy egyes megragadó okozati összefüggések és megkapó analógiák hatása alatt, kis körben és sokszor már czélatossággal megejtett vizsgálatok alapján az általánosítás terére lépett, felállította a megtalálni vélt örök törvényt és a tárgyilagos kutatást a bizonyítással cserélte fel. Ez a jelenség egy keletkezésben levő tudomány szak első idejében, ha szabad úgy szólnunk, a tudományos extázis korában, nem meglepő, de mindenesetre óvatosságra inti a többi tudomány szakok művelőit; a szociológus Loria is mondja, hogy minden diszciplína kötelessége ugyan hasznot húzni az eredményekből, melyekhez a többiek jutottak, de csak ha azok teljesen megbizonyítottak. Mindezek szerint egy tudomány szak művelése sem alapítható ma még a társadalmi jelenségeket megfejtő egységes törvényre.

De a szociológia végeredményének ezen negatív megállapításával nem lehet végezni magával a szociológiával. A tudománynak ezen fiatal és erős hajtása kétségtelenül termelt már oly gyümölcsöket, melyeket nemcsak észrevétlenül hagyni nem lehet, hanem melyeknek tudományos értéke kétségbevonhatlan. A szociológia a társadalom jelenségeinek oly széles és mély perspektíváját tárta fel, mely a társadalom életével foglalkozó tudomány szakok művelői előtt eleddig ismeretlen volt. Míg azonban a nyert óriási látóhatár az úttörők lelkes seregét tüskön-bokron át magával ragadta és, mint már említettem, különféle irányokba elterelte, addig az őspróbás tudomány szakok érdekes művelőit az óvatos, lépésről-lépésre való előhaladástól is visszatartotta. A szociológiának egyfelől a mámor, másfelől a bizalmatlanság jellemezte ezen kora azonban ma már letűnő félben van; egyrészt a szociológia, legalább én úgy veszem észre, a súlypontot a társadalom jelenségeinek, ezek kapcsolatának és fejlődésének vizsgálatába helyezte, másrészt az egyes

speciális tudományszakok lassanként megbarátkoznak a szociológia egységre törekvő alapgondolatával és ezen vezércsillag szem előtt tartásával rábocsátkoznak a társadalmi jelenségek minden oldalról való legalaposabb kutatásának terére. Ma ugyan még leginkább csak a közgazdaság tudománya és a büntetőjog terén látjuk ezen irányzatot, de előreláthatólag a többi társadalomtudomány terén is be fog következni, legalább az egyes tudományszakok művelőitől a konzervatizmusból való kilépést el kell várnunk. Hogy különösen a közigazgatás tudományában mily irányváltást van hivatva előidézni a szociológia, ezt kívánják a következők röviden jelezni. Megjegyzem, hogy csak felvetett eszmékről van szó és nem megállapított tételekről.

Míg a természettudományok körében a törekvés mindig oda irányult, hogy a jelenségek okozati összefüggése szigorú pontossággal megállapíttassék, addig a társadalomtudományok terén, hol a kauzalitások felismerése különben is sokkal nehezebb, a jelenségek tárgyilagos bonczolgatását mindig erősen befolyásolták a politikai érdekek, melyeknek egy kedvükre való bölcséleti elmélet mindenestre alkalmasabb volt a valóság megismerésénél; így például a Hegel-féle állambölcsélet a porosz absolut monarchiának igazolása és támasza. És a társadalomtudományokról most általában mondtak, még fokozottabb mértékben állnak a közigazgatás tudományáról, mely mindenkor a legruganyosabb labdája volt a különböző társadalmi érdekeknek. Az idők folyamán életre ébredt számos érdekek szülte különféle elméletek vegyülékéből előállott tömkelegébe a közigazgatásnak van hivatva világosságot hozni a szociológus felfogás. Ha a közigazgatás jelenségei, e jelenségek eredete, kapcsolatuk és fejlődésük minden egyes esetben ki fog deríttetni és ismeretes lesz, akkor beszélhetünk majd valóban közigazgatás tudományáról. És ha a szociológia nem is jut el soha azon végcéljához, hogy a társadalmi élet összes jelenségeit egy egységre tudja visszavezetni, már azzal is nagy szolgálatot tett a tudománynak, hogy ezen egységre való törekvésével a társadalmi jelenségeknek igaz okai felderítésére is ráterelte a figyelmet. De ha a szociológiának ily nagy szerepe is van a közigazgatás terén, nem kisebb a közigazgatás külön tudományának hivatása a szociológiával szemben, mely abban áll, hogy a közigazgatás nagy köréből, mely különösen a társadalmi fejlődés magasabb fokain átfogja az egyént, az egyének összes csoportjait és kapcsolatait, gyűjtse az anyagot a szociológia számára, mely talán

így valamikor elérheti végcéljét, az egység megtalálását. A közigazgatás tudományában pedig egyelőre a közigazgatási jog az, melyben a szociológikus szempontnak érvényesülnie kell, mert, mint említettem, előbb a közigazgatás körében nyilvánuló konkrét jelenségek vizsgálatára van szükség, ez pedig csak a közigazgatási jog terén ejthető meg, mely kijegezedése az állami életben ható erők működésének. Az élő közigazgatás vizsgálata után és ennek eredményei alapján lesz majd itt az ideje és módja a közigazgatástan megfelelő reformálásának.

A közigazgatási joggal szemben elfoglalandó álláspontra természetesen döntő befolyása van azon felfogásnak, melyet az államról alkotunk magunknak. Az emberi élet jelenségének az a perspektívája, melyet a természettudományi kutatás termékenyítette szociológia feltárt, az államnak az ember közösségi élete leghatalmasabb alakulatának gyökereit is megvilágította és ezzel lehetővé tette egész realitásában való megismerését. Míg ennekelőtte a tudomány az állami élet jelenségeivel csak tételes jogi megjelenésükben dogmatice foglalkozott, vagy pedig a metafizika ingoványaiiba elkalandozott, addig ma már, ép a szociológia segítségével, megtalálta a kulcsát az állami élet igaz megismerésének. És ez az államnak a társadalom alakjaként, még pedig legmagasabb alakjaként, felfogása. Pulszky Ágost már 17 év előtt megjelent művében, a Jog- és Állambölcsészet alaptanaiban hirdette e felfogást, de lelkesebb tanítványai kis körén kívül kevés hatással. Ma azonban és itt nem tartom szükségesnek az államnak a társadalom egy és pedig legfontosabb alakjaként felfogását bővebben kifejteni; és pedig egyrészt azért, mert Pulszky Ágost kitűnő fejtegetései úgysis ismertek, másrészt mivel az állami élet egynémely jelenségeinek a következőkben való tárgyalása úgysis alkalmat fog nyújtani ezen alapfelfogás helyességének megítélésére.

Kétségtelen, hogy elvonás útján megállapíthatók az állam sajátos elemei, melyek társadalmi tartalmától megkülönböztetik és minden államban közösek, de a valóságban az állam sohasem jelentkezik másképen, mint társadalmi tartalmával együtt; ha az államból a társadalmat ki lehetne vonni, nem maradna más, mint egy üres váz; az állam tehát csak társadalmi tartalmával együtt élő egész. Ebből pedig nem azt a következtetést vonom le, hogy az állam jelenségeinek alaki tárgyalása, a mi ma kizárólag történik, maradjon el, hanem azt, hogy, a mi ma egyáltalában nem történik, az állam társadalmi tartalmával

együtt is vétessék vizsgálat alá; a mennyire az előbbi, annyira legalább is szükséges az utóbbi, hisz az állami élet jelenségeit valódiságukban, keletkezésük, más jelenségekkel való kapcsolatuk, fejlődésük, vagy visszafejlődésük igaz okait csak így ismerjük meg és végre az állam is, mint a társadalom alakja, az élő elemnek, a társadalomnak a terméke.

Az államnak alakilag, vagy anyagi mivoltában való ezen felfogása szorosan összefügg és szerinte oldódik meg az állam öncélúságának kérdése is; mert a mint kétségtelen az, hogy alakilag az állam öncélú, ép úgy bizonyos az is, hogy anyagilag, vagyis a valóságban az állam célja a tartalmát kitevő társadalom céljaihoz viszonyul és ennek változásaival szintén változnia kell.

Az állami élet jelenségeit tehát, mint az állam keretében helyet foglaló társadalomnak és egyéni törekvések küzdelmét, illetőleg ezen küzdelmek eredményeit kell tekinteni és keletkezésükig visszamenőleg vizsgálat alá venni, úgy fogjuk megismerni fejlődésüket és megérteni jelenüket.

Ma a nemzeti társadalom az uralkodó és ezért beszélünk nemzeti államokról. A nemzeti társadalom bizonyos földterületen élő és fajilag, egységes nyelv, közös sors és az utóbbiból kifolyólag az anyagi és szellemi élet számtalan szálaival összekötött embertömeg, mely az említett tényezők hatása alatt kifejlődött sajátosságában, de összes tagjaira egyenlő hatással igyekszik érdekeit érvényesíteni. Az úgynevezett kultúrállamokban ma általában ezen társadalom és érdeke uralkodik és ezért ezen államok életjelenségében mindig a nemzeti társadalom fenntartására és fejlesztésére irányuló törekvéseket látjuk dominálóknak. A nemzeti államokat ennél fogva egyrészt a nemzeti sajátosságnak érvényesítése, más szóval a nemzeti jelleg kidomborítása, másrészt a nemzeti sajátosságok által összefűzött egyének érdekének egyenlő biztosítására irányuló működés jellemzi. Ezen állításnak megerősítésére szolgáljon a magyar állami életből vett két példa. Az egyik az 1898: IV. t.-cz. a község- és egyéb helynevekről, melynek kifejezett célja ugyan az a kétségbevonhatlan közigazgatási technikai érdek, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve legyen, fontosabb hivatása azonban az, hogy az idegen helynevek megmagyarosíttassanak és ezzel a magyar nemzeti jelleg a nemzetiségi vidékeken is kifejezésre jusson. Hogy a törvény ezen utóbbi rendeltetése köztudomású, mutatták azok a heves támadások, melyekkel a nemzetiségek,

különösen a szászok, megalkotását megakadályozni igyekeztek és azon agitációk, melyek a törvény létrejötte után a mai napig is a külföld útján ellene folynak. Arra pedig, hogy a nemzeti állam a nemzeti sajátosságok által összefűzött egyének és tömegek érdekeinek támogatása előtt nem zárkozhat el, például szolgálhat a csángóknak Bukovinából a nyolczvanas évek első felében való visszatelepítése. Igaz, hogy ez az akció társadalmi úton ment végbe, de a nemzeti társadalom ezen mozgalma nyomot hagyott a törvénytárban is, mert a tömegesen visszatelepülők honosításáról szóló 1886: IV. t. cz. ép a csángók visszatelepülését kívánta megkönnyíteni.

Természetesen az állami élet jelenségeiben az uralkodó, ma a nemzeti társadalom törekvései mellett gyakran egyéb társadalmak, csoportok, sőt egyes egyének érdekeit is látjuk érvényesülni és pedig oly mértékben, a mint a köztük állandóan folyó küzdelemben egyikük vagy másikuk kedvező helyzetbe jut. Nagyobb veszedelmet az uralkodó társadalomra nézve azonban csak a társadalmak és ezek közül is csak az uralkodásra törekvők rejtenek magukban, mert egyes egyének, vagy érdekcsoportok az állami életben többé-kevésbé érvényesülhetnek ugyan, de erejük csekély volta, valamint érdekük kisebb és az uralkodó társadalom körén belül rendszerint kielégíthető terjedelme folytán az uralkodó társadalmat lényeges törekvéseiben nem gátolhatják, az uralkodásról már lehanyaglott társadalmak pedig azért nem veszélyesek, mert érdekük az uralomra jutott társadalomnak szükségkép tágabb érdekkörében nagyobbbrészt kielégítést találván, hiányzik belőlük az erőnek az az intenzitása, mely a küzdelemben való maradandó érvényesüléshez feltétlenül szükséges.

Ezek után most már fölvetődik az a kérdés, az emberi társadalomban ébredt-e már olyan érdek, melytől a nemzeti társadalom uralmának, vagyis a nemzeti állam létének megszűnése várható; van-e olyan erős érdek, mely az emberiségnek a nemzeteknél nagyobb körét tartósan és öntudatosan egybeolvasztani tudja és látjuk-e ennek szembeszállását a nemzeti társadalommal az uralomért. Sokan ezen uralomra törekvő és uralkodásra hivatott érdeket a gazdasági érdekekben látják és megelevenedését a gazdasági társadalomban. Nézzük már most mennyiben igazolják ezen feltevést a konkrét állami jelenségek.

Minthogy az embereknek mindig voltak szükségleteik, melyek kielégítéséről gondoskodni kellett, a gazdasági érdek ép oly régi, mint az emberiség; ezért ezen tényre alapítja a szo-

ciológia gazdasági iskolája az emberi társadalmi élet alap-törvényét. A legújabb korig azonban a gazdasági érdek egyrészt a szükségletek és igények csekély volta, másrészt a kielégítésre szolgáló eszközök bősége miatt ritkán tolult előtérbe és akkor is rendszerint mint egy társadalom érdekének járuléka. Csak mikor a nemzeti társadalom uralomra jutásával, vagyis a nemzeti államok kialakulásával bekövetkezett békésebb korszakkal az emberiség tetemesen megszorodott és így szükségletei megnövekedtek, valamint ugyanekkor úgy a szellemi, mint az anyagi téren a legszélesebb körben megindult munka az igényeket rendkívüli mód emelte, lépett előtérbe a gazdasági érdek, előbb csak érdekcsoportokat alkotva, majd mint az egyéneket és csoportokat szervező, azaz társadalommá összeforrasztó elem. Úgy a gazdasági érdekcsoportok, mint utóbb a gazdasági társadalom pedig tagozódott a három termelési tényező, a föld, a tőke és munka szerint. A földbirtoknak, a kapitalizmusnak és a munkának érdekeik érvényesítéseért hol egymással, hol egymás ellen folytatott küzdelme tölti be a gazdasági társadalom életét. De míg a gazdasági társadalmon belül a leghevesebben látjuk folyni ezen küzdelmet, addig a gazdasági társadalomnak, mint egésznek támadását a nemzeti társadalom uralma ellen nem igen vesszük észre. Igaz, hogy a gazdasági társadalmon belül vannak olyan irányzatok, melyek a gazdasági érdek érvényesítését a nemzeti társadalom határainak tekintetbe vétele nélkül kívánják, mégis általában azt tapasztaljuk, hogy a gazdasági társadalom, illetőleg annak tagozatai érdekeiket a nemzeti társadalom keretén belül akarják kielégíteni és a nemzeti társadalom uralkodó voltának megtörése helyett a nemzeti állam életének irányítására való befolyásszerzés útján törekszenek érdekeiket biztosítani. Ezen jelenségeket látjuk mindenütt a nemzeti államok életében. Végtelen számát a példáknak lehetne erre nézve felhozni, hisz az európai közigazgatási törvényhozás minden alkotásán, a gazdasági társadalom tagozatai küzdelmének eredménye látható. De itt csak egyikét a legfontosabbaknak és legpraegnansabbaknak említem meg: a választói jognak és pedig úgy a parlamentinek, mint a községinek alakulását. Tudvalevő, hogy a nemzeti államok megalakulásával a földbirtoknak az állami élet irányítására addig bírt kizárólagos befolyása megszűnt, a mennyiben az ipari és kereskedelmi elemnek — mely ugyan a munkás elemmel együtt vívta ki a nemzeti társadalom uralmát, de gazdasági erejénél fogva módját tudta ejteni, hogy a győzelem

gyümölcseit egyedül magának biztosítsa — a politikai jogokban részt kellett engedni; mindazonáltal úgy a parlamenti, mint, eltekintve a városoktól, hol az ipari és kereskedelmi elem dominált, a községi választói jognak reá nézve kedvezményes megállapítását még hosszú időn át biztosítani tudta magának, a mint azt nálunk az 1886. évi községi törvény is mutatja, mely szerint választók a többek közt a birtokos nők és minden testület, intézet, társulat, czég s általában minden jogi személy, ha a községben fekvő vagyonnal bír és attól adót fizet. A tőke képviselője első sorban az ipari és kereskedelmi elem, ősi fészkeiben a városokban biztosította először befolyását a városi választási rendszer megfelelő alakítása által, majd a parlamenti választási rendszer érdekeinek megfelelő átalakulását is elérte. A választási rendszerek közül a kapitalizmus legnagyobb vívmányai a virilizmus és a többszörös szavazat rendszere, melyekkel a tőke különösen a községi politika irányítására biztosította befolyását. De bármennyire törekszik is a tőke az államhatalmat úgy az egykori ellenféllel, a földbirtokkal, mint az egykori fegyvertárssal, a munkával szemben érdekeinek kizárólagosan biztosítani, mégis kénytelen lassanként engedményeket tenni a munkás elemnek, mely ép a nemzeti államnak összes tagjai érdekét egyenlően előmozdító működésének hatása alatt megtudta szerezni az anyagi, de különösen a szellemi eszközöknek azt a mennyiségét, melyet egyesítve saját óriási tömegével, a sikernek nem kevés reményével vette fel a harcot, ezúttal különösen a tőkével szemben. A támadás hatása alatt, mely első sorban a politikai hatalomban való részesedés érdekében intéztetett, mindenfelé láttuk és látjuk az államokban úgy a parlamenti, mint a községi választói jogot kiterjesztő törvények keletkezését; sőt még nálunk is, hol a munkáselem erős szervezet hiányában csekély hatással küzd érdekei érvényesítéseért, szintén találjuk némi nyomát nem ugyan a választói jog kiterjesztésének, de a választói jog gyakorolhatása megkönnyítésének ép a szegényebb néposztály, a munkáselem javára; ez az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíraskodásról szóló 1899. évi XV. t.-cz., melynek 141. §-a szerint az adó le nem fizetése a választói jog gyakorlását a jövőben nem akadályozza.

Azt hiszem, hogy ezen vázlat is eléggé mutatja azt, hogy az állami élet konkrét jelenségei mindig az állam keretén belül élő társadalmak küzdelmei szerint alakulnak. És ezért, visszatérve a felhozott példára, véleményem szerint, ha a realitás

terén akarunk maradni, nem mondhatjuk azt, hogy ez, vagy az a választási rendszer helyes, hanem azt állapíthatjuk meg, hogy a társadalomnak bizonyos erőviszonyai mily választási rendszert szülnek.

Az állam, mint uralkodó társadalom, érdekeit a többi társadalommal és az egyéni törekvésekkel szemben Feltétlenül biztosítani, azaz uralmát fentartani törekszik. E cél elérésére két útja van: a hatalom és a jogrend. Kétségtelen az, hogy az állam érdekét, állam alatt mindig az uralkodó társadalmat értvén, alapjában a hatalom biztosítja, mely lényegében korlátlan; hisz ép a felismert életérdek érvényesítésére való korlátlan hatalom, ez a szuverenitás teszi a társadalmat uralkodóvá, állammá. Ezen hatalom azonban közvetlenül, mint erő, a konkrét jelenségekben csak kivételesen nyilvánul, rendesen a jogrendnek — mely a társadalom életének az állam érdekeinek megfelelő szabályozása — megalkotására és fentartására szorítkozik; minden jogrend ugyanis feltételez hatalmat: a jogrend megalkotásának és fentartásának hatalmát. De ezzel a hatalom szerepe az állami életben nincs kimerítve, mert, ha az állam érdekét a jogrend biztosítani nem tudja, az uralkodó társadalom érdekeinek, első sorban uralmának védelmére hatalmát közvetlenül veszi igénybe; e tekintetben példakép az állami életnek csak azon jelenségére utalok, melyet állami szükségjognak szoktak nevezni és a mely az államnak a jogrend ellenére, de rendszerint sürgős szükség által indokolt cselekvéseit tünteti fel; ezen cselekvés kétségen kívül az állam hatalmának közvetlen érvényesítése és ezért ezen hatalmi tényt jognak nevezni mindenestre helytelen.

Az állam jogrendje megállapításánál, mint említettem, saját, azaz az uralkodó társadalom érdekét tartja szem előtt és azt e szerint alkotja meg. Mindazon viszonyokat, melyek rendezése és mindazon cselekvéseket, melyek végzése az uralkodó társadalom közösségi érdekeinek sérelme vagy veszélyeztetése nélkül az egyesek szabadságára, illetőleg önálló cselekvésére nem bízható, az állam maga szabályozza, illetőleg tervei által gyakorolja; ellenben azt a teret, melyen az egyesek magánérdekei kielégítésére irányuló törekvésekben saját céljainak érvényesítését is biztosítva látja,* a magántevékenységnek engedi át; vagyis az uralkodó társadalom nagyobb és védendőbb

* Pulszky: A jog- és állambölcsészet alaptanai. 54. 1.

érdekeit hatósági jogkörbe utalja, más szóval közigazgatási úton elégti ki, a többi a magánjogkörnek engedi át. Természetesen a lehető érdekek sokfélesége és súlya szerint a hatósági jogkör szűkebb vagy tágabb és tartalma minőségileg is változik. A nemzeti államok megalakulásával egyidejűleg és legnagyobb részben vele kapcsolatban előállott emelkedésével a kultúrának, de különösen az óriási gazdasági fellendülés folytán szövetenyessé vált társadalmi élet a közösségi érdekeknek eddig nem is sejtett mennyiségét hozta felszínre és ezzel hullámszóba hozta az egész közigazgatást. Elsőrendűeknek tekintett állami érdekek jelentőségükből vesztek, jelentéktelenek kiemelkedtek, féltve őrzött érdekek nyomtalanul eltűntek, míg újak nagy számmal és erővel jelentkeztek. És az új érdekek ezen hullámszóai csakhamar a hatósági jogkör régi primitív falait ledöntötték és ezzel az alkotmányok reformja után megnyílt a tér a közigazgatás modern átalakulása számára is.

A XIX. század elejéig a közigazgatás egész tartalmát kimerítette az, a mit ma rendészeti igazgatás alatt értünk, t. i. bizonyos, rendszeren a közbiztonságot fenyegető veszélyek elhárítása. A közigazgatásnak az állami élet fejletlen voltából folyó ezen kis tere azután előidézte azt, hogy az elmélet a rendészet fogalmát a közigazgatás fogalmával azonosította. Azóta azonban a közigazgatás köre óriásilag bővült s következőkép fogalma is tágult, az említett tényezők hatása alatt keletkezett új érdekek egyrészt vagy fontosságuknál fogva, másrészt a magántevékenységnek kielégítésükre való képtelensége miatt hatóságilag voltak érvényesítendőek. Ezen érdekek legnagyobb része a kereskedelem, de különösen az ipar kifejlődésével együtt járt tömörüléséből a lakosságnak állott elő és a sűrűn való együttlakás veszélyeinek elhárítására, majd ezen együttlakás lehető kedvező feltételeinek megteremtésére irányult. A közigazgatás reformja Angliában indult meg, hol az alatt, míg a kontinens a napóleoni háborúk és következményei hatása alatt sínylett, a kereskedelem és az ipar páratlan virágzásra jutott, de ezzel kapcsolatban megteremtette azokat az eddig szintén ily nagy mértékben nem ismert társadalmi bajokat, melyek orvoslása elsőrendű életérdeke volt. Természetesen itt nem követhetjük azt a mérhetetlen terjedelmű közigazgatási törvényhozást, mely a közegészségügy szabályozásával kezdődött és legmagasabb fokú kialakulását ma a municzipális szociálisizmus jelszava alatt összefoglalt társadalmi berendezésekben

találja, melyek a magánvállalkozás legtermészszerűbb tárgyait is a társadalom érdekében a hatósági jogkör részévé tették, hanem meg kell elégednünk azon, az állami élet jelenségeiben mindenütt mutatkozó tény megállapításával, hogy a rendészeti igazgatás szociálpolitikai szempontok szerint igazoló cél tudatos igazgatássá alakult át és pedig nem az elmélet kijelentése révén, hanem a társadalmi szükségletek kényszere alatt.

A hatósági jogkörbe utalt érdekek kielégítése, vagyis a közigazgatás, különféle szervek útján megy végbe, melyek úgy külön-külön mint rendszerükben szintén az uralkodó társadalom érdekei szerint alakulnak. A társadalom az állam keretében a földrajzi viszonyok, a foglalkozás természete és a történeti fejlődés folyamán érvényesült különféle tényezők hatása alatt tagosulva foglal helyet. Ezen tagosulásnak szükségkép következménye, hogy a társadalmi közösségi érdek által összekapcsolt, de területileg különálló csoportok közt már a szomszédsági viszonyokból kifolyólag bizonyos külön szűkebb érdekközösség keletkezik, a melynek kielégítésére ezen helyi közületek, ha a fejlődés alacsony fokán igen primitív alakban is, szerveket teremtenek. Mikor tehát az uralomra jutott állami társadalom lényeges érdekei biztosítására hatósági szervezetét megalkotja, keretében már talál szervezeteket; és pedig a társadalmakét, így pl. az egyháziét és a helyi közületekét. Ezen szervezetekkel szemben az állam kétféle álláspontot foglalhat el, vagy megszünteti őket és érdekei biztosítására új szerveket állít, vagy felhasználja őket akár eredeti alakjukban, akár módosítva. Rendszerint az utóbbi következik be, különösen a helyi közületekre nézve. Az uralomra jutott társadalom ugyanis, mint már említve volt, szükségkép tágabb érdek körében a többi társadalmak és érdekcsoportok érdekeit felölelvén, csak kielégítésére — a mennyiben a saját szempontjából való csekélyebb jelentőségüknél fogva nem engedi át a magánkörnek — a meglevő szerveket is igénybe veszi; csakhogy valamint az így felölt érdekek az uralkodó társadalom, azaz az állam érdekeivé váltak, úgy a szervek tovább is többé-kevésbé megtartott önálló hatáskörüket most már szinte az állam jogán gyakorolják. De az állam, nemcsak hogy szűkebb körű érdekeik, — melyek azonban most már az állam érdekei — önálló kielégítését meghagyja a helyi közületeknek, hanem saját közösségi céljai megvalósítására is, — itt természetesen kevesebb önállóságot engedve, — lehetőleg felhasználja őket. Mert

a legtöbb állami érdekek, bármily tágkörű is legyen, kielégítése helyi működést kíván, mely az esetek legnagyobb részében annál tökéletesebb, minél inkább alapul a helyi viszonyok ismeretén; ezen feltétel pedig legjobban a helyi közületek szerveiben lehet meg. Csak azon közigazgatási funkciókra, melyek végzésére a helyi közületek egyáltalában vagy az adott viszonyok közt, pl. nagyfokú korrupció miatt, alkalmatlanok, kívánja az állam érdeke külön állami szervek létesítését és pedig az előbbiekre központiakat, utóbbiakra helyieket. A helyi közületeknek, de egyes társadalmi szervezeteknek is engedett hatósági jogkör gyakorlására adott önállóságban, melynek oka egyrészt az állami érdekek egy részének partiális hatása, másrészt az állami érdekeknek gyorsabb és a helyi viszonyoknak megfelelőbb kielégítése, rejlik az a momentum, melynek alapján a közigazgatási szerveket államiakra és önkormányzatiakra osztjuk fel. Az önkormányzat e szerint az állam érdekeinek az állam keretén belül helyet foglaló helyi közületek vagy társadalmi szervezetek által bizonyos önálló hatósági jogkörrel való kielégítése. Hogy az állam milyen köröknek és mily terjedelemben enged át ilyen hatósági jogkört, valamint az a mód, a hogy az önkormányzati testek ezen hatósági jogkört gyakorolják, az uralkodó társadalom érdeke, illetőleg az önkormányzati testek társadalmi viszonyai szerint a legnagyobb változatosságot tüntetik fel. Annyit azonban talán egész általánosságban meg lehet állapítani, hogy az állami és az önkormányzati igazgatás viszonyára döntő befolyású tényezők egyfelől az állami érdekek kielégítésének feltétlensége, másfelől az önkormányzati testeknek bizonyos állami érdekek kielégítésére való különös alkalmassága. Az önkormányzat lényege mindenesetre csak a hatósági jogkör önálló gyakorlásában van; minden egyéb az önkormányzatnak csak tartalma, mely helyenként és időnként változik. Az önkormányzat meghatározásaiban azonban a lényegnek és tartalomnak ezen elválasztásával nem találkozunk és ennek következménye az, hogy a hány író van, annyiféle meghatározását ismerjük az önkormányzatnak. Ezen meghatározások pedig a szerint alakulnak, hogy az illető író az önkormányzatnak milyen államban, milyen időben fennálló alakját tartotta szem előtt és általánosította. Itt csak egy példára akarok hivatkozni. Az önkormányzat egyik legközkeletűbb meghatározása tudvalevőleg az, hogy az önkormányzat állami feladatoknak nem hivatásos, hanem tiszteletbeli, ingyenes végzése a

rendes hivatás mellett. Azt hiszem, ma már nem szorul sok bizonyításra, hogy a tiszteletbeli hivatalok nem lényeges elemei az önkormányzatnak, hanem a közigazgatásnak a primitív gazdasági viszonyok teremtette szervei, mely létjogosultságát a társadalmi munkamegosztás óriási kifejlődésével elvesztette.

Ha már most az előzőkben csak vázlatosan is kifejtetteket összefoglaljuk, azon eredményre jutunk, hogy a közigazgatás a valóságban az állam életét bizonyos társadalom, illetőleg a benne érvényesülő érdekkörök céljai szerint szabályozó tevékenység, melyet a társadalomnak a célszerűség alkotta különféle tervei és szervezetei végeznek.

Végül még csak egy megjegyzést kívánok tenni. Az előadottakban megkísérlettem reámutatni azon a szociológia által felderített új szempontokra, a melyek figyelembevételével az állami élet jelenségei, melyek legnagyobb tömege a közigazgatás körébe esik, a maguk valóságában megismerhetők. Ezen vizsgálat, mely a közigazgatás gyökereinek megvilágítására irányul, azonban természetesen nem teszi nélkülözhetővé a tételes közigazgatási jognak jogászi kezelését, azaz a jogtechnikát. Sőt ellenkezőleg a közigazgatás jelenségei igaz okainak megismerése biztosabb alapot fog nyújtani a közigazgatási jogászatnak és ezzel is biztosítani fogja úgy az egyéni, mint a társadalmi érdekek minél tökéletesebb kielégítését, a mire végeredményben törekvéseink irányulnak.

Dr. Harrer Ferencz.

KORONA ÉS KARD.

Közép-Európának bizonynyal két legérdekesebb országa az Osztrák és Magyarbirodalom. Nem mintha fekvésük vetekednék akár Helvéczia hótakart tetőivel, akár a Provence daltelt mezőivel, mint a bölcsész-költő mondja, de első sorban azért, mert, akár egy februári álarczos-bálban, a legellentétesebb, természetre és hajlamokra nézve egymástól elütő elemek találkoznak benne. Német és cigány, magyar és orosz, olasz és horvát, lengyel és oláh járja ott nemzeti tánczát, melyhez az úgynevezett európai koncert szolgáltatja a zenét, s a hol a bálkirályné a hatalomnak és dicsőségnek már minden fokán keresztül ment ősrégi uralkodóház. Mi lenne ebből az összetett, bonyolult viszonyokkal megáldott birodalomból az uralkodóház nélkül? Magyarország még csak megállná helyét valahogy, mint egységes állam, melyben (osztrák-magyar fogalmak szerint) egységes nemzet lakik, bár néki is megvan a maga Achilles-sarka az elégtelen Horvátországban. De Ausztria, mely nemcsak fajok és népek, hanem tartományok szerint is szét van tagolva, a trón összetartó ereje nélkül egyszerűen a züllés útjára térne. Másrészt bizonyos, hogy Ausztria ép szakadozottságánál fogva könnyebben elbírna egy újabb Taaffe-féle politikát, mint Magyarország, a mint hogy egy félig agyonsörétezett nyúl könnyebben viszi el a lövéseket, mint egy ép és egészséges állat.

A meddig Magyarország mai területén csak tizennyolcz és nem harminczmillió ember lakik, a meddig annak a tizennyolczmillió embernek fele se magyar, fajunknak érdekében fog állani az egész birodalom fentartása, hogy befelé, mint kifelé egyaránt kellő súlylyal léphessen sorompóba. A nagyhatalmi politika sok tekintetben magyar politika, a mint hogy

az uralkodóház politikája is csak akkor helyes és okos, ha magyar. Nem a mi fajunk és nemzetünk szempontjából, hanem az uralkodóház érdekében. Élő tanúbizonysága ennek I. Ferencz József király, ki egy félszázados uralkodás ezer tapasztalásai után azon eredményhez jutott, hogy ma még inkább Magyarországon keresi és találja meg birodalma erejét, mint valaha. A régi ellentétek, a régi félreértések, mint a télvíz idejére összeverődött varjak a kikelet beálltával, ott kóvályognak még a levegőben, de végleges eloszlásuk csak idő kérdése már. A magyarság feltartóztatlanul tör előre a haladás útján s ebben nem gátolhatja meg az időnkint le-lehallatszó károgás. De a mint hogy az uralkodóháznak érdeke, hogy Magyarország ereje ne csak ép és csorbíthatlan maradjon, de napról-napra gyarapodjék, úgy Magyarországnak is érdeke, hogy az uralkodóház napját ne homályosítsa el semmi fogyatkozás, hogy az a bomlási folyamat, mely ma keresztül-kasul járja a társadalmat, fészket ne verjen a trón árnyékában is.

I.

Egyike azon életbevágó kérdéseknek, melyek az utóbbi tíz esztendő alatt leginkább lekötötték a magyar nemzet figyelmét, ép az uralkodóház és a nemzet érdekeinek azonos volta miatt, a trónöröklés ügye volt. Rudolf királyi herceg kora halála lett a nemzeti csapás, mely a maga egészében fölszínre vetette ezt a fogas kérdést. A nemzet gyászt öltött és keserű könnyeket hullatott a királyfi ravatalánál, mert eltűnt a remény, hogy a a legifjabb Habsburgi Rudolf a magyarok segélyével még egyszer döntő csapást mér a szlávokra, valahol a Morva vize partján. Nem hiába mondja az egyszeri közmondás: nomen est omen. Rudolf neve eszébe juttatta a magyarnak ama tusák emlékét, midőn porba dőlt a cseh oroszán s német és magyar vitézek együttesen alapították meg az uralkodóház hatalmát és nemzetünk dicsőségét.

A nagy Habsburgi Rudolf napját semmikép se homályosíthatta el az a második, ki Prágában csillagvizsgálással, meg aranycsinálással töltötte idejét, a ki inkább viselte fején a középkori bölcsek ákombákommal ékes süvegét, mint a Szent István koronáját. Prágai Rudolf az országnak gondját gyéren, de a mindig jezsuiták tanácsa szerint viselte, s a protestánsbarát I. Ferdinánd és Miksa halála után elsőnek tűzte ki az ellen-

reformáció és az eretnekirtás véres lobogóját. És mi lett az eredmény? — A Bocskay-féle fölkelés, mely kivívta az 1608-iki bécsi békét és a vallásszabadságot s a mely Rudolfnak trónjába került. Lemondott, hogy helyt adjon Mátyásnak, ki ez idő tájt magyar köntösben járt s még bajuszát is magyarosan viselte.

Nemzetünk döntő befolyása nem hiányzott tehát a Habsburgok birodalmában már a XVII. század hajnalán sem, bár igaz, hogy a protestantizmus jegyében született s élt tovább. Csak a Ferdinándok alatt indult meg a hanyatlás, a mikor tényleg a minden ízében magyar Pázmány megvetette alapjait a Kollonich-féle, Magyarországot németté, katolikussá és koldussá tenni akaró iránzatnak.

Mondanom se kell, hogy I. Ferencz József király O felsége, teljesen a Habsburgi Rudolf, I. Ferdinánd, Miksa és Mátyás-féle hagyományok után indul, hogy uralkodása, ha sok tekintetben új körülményeket vetett is fölszínre, mégis csak magyar renaissance. Mélyen gyökerezik az ország talajában, mert csak a meghonosult, a magyar éghajlathoz és viszonyokhoz idomult növények iránt bír fogékonysággal a magyar föld. Imává lett Erdély havasain és a Duna-Tisza medenczéjében egyaránt, hogy I. Ferencz József király éljen sokáig.

Igaz ugyan, hogy e nemzeti óhajtásban mindenek előtt I. Ferencz József Ő felsége uralkodói érdemei lelnek visszhangra, de kifejezést nyer benne a hazafias aggodalom is, hogy mi történék akkor, ha az agg fejedelmet Isten kiszólítaná az élők sorából. Magyaros őszinteséggel legyen mondva, Rudolf főherczeg és trónörökös megrázó végzete óta a magyar nép nem találta meg azt a megnyugvást, mely minden nemzetet eltölt, ha jövőjét, mint a jelennek folytatását biztosítva látja. Igaz, hogy Ferencz Ferdinánd főherczeg házassága alkalmával a demokratikus hajlamú középosztályban remény csillámlott fel, hátha Ferencz Ferdinánd főherczeg urat körülményei azon irány szolgálatába állítják, melyért ők élnek-halnak. Ez a remény azonban rövid idő múlva elhalványult és bevált újra a bizonytalanság kínos érzete.

Távol áll tőlem a személyes ügyek lantjának húrjait megpendíteni. Olyan hangokat csalnék elő, mely belenyilalna az emberek fülébe, úgy, hogy előbb-utóbb kénytelen volnék falhoz vágni a rozoga szerszámot. A népek sokkalta éberebb figyelemmel kísérik az uralkodó család minden egyes tagjának tetteit, hajlamait, eszejárását, semhogy a politikai író kénytelen volna a magánélet finom szárait előhúzgálni a homályból.

Ismeri mindenki régtől fogva a trónörökös szláv szimpátiáit, erős akaraterejét és előszeretetét a mulatozás iránt. Tudja kiki, hogy öcsce, Ottó főherczeg Ő fensége sem vetette meg soha a víg társaságot, de míg ez utóbbit a vidámság és pajzánság jellemzi, addig a trónörökösben jóval komorabb vonások domborodnak ki.

Néhány év előtt az egyházpolitikai harczok egyik legkiválóbb politikusa, gróf Apponyi Albert, kivel akkoriban szoros fegyverbarátságot tartottam, csekélységemet szólította fel, hogy a főrendiház nem-klerikális ellenzékét szervezzem. Apponyinak oly alkalmatlan volt a Zichy Nándor-féle iskola, hogy azt szerette volna, ha külön csoporttá alakulunk, 25—30 főből álló csoporttá. Nagyrészt ellenállásomon tört meg e kísérlet, mert okom volt félni az ellenzék fogyatékos erejének elforgácsolódásától. Az egyházpolitikai harcz szálainak egy része kezeimben futott össze. Igen jól emlékszem, hogy két főherczeg, Ferencz Ferdinánd és Ottó szavazatait is számításba vettük s reményeink, úgy tudom, Ő felsége tilalmán törtek meg.

Egy csöppet se lepett meg tehát, hogy a trónörökös múlt télen muszkaországi útjára gróf Zichy Jánost akarta elvinni, kit, ha politikai nézetei nem is, de egyéni jelleme mindenkép alkalmassá tesz arra, hogy egy királyi herczegnek útitársa legyen. A mi velem együtt a nemzetet aggodalommal töltötte el, az volt, hogy daczára annak, hogy minálunk azért tartják a néppártot veszedelmesnek, mert nyomában a szláv nemzetiségi mozgalmak burjánzanak fel, a főherczeg ép oroszországi útját akarta egy néppárti vezér nevével összekötetésbe hozni. Mikor ez dugába dőlt, otthon hagyott magyart, agyart.

Nem akarok ebből a néhány tényből következtetéseket levonni. Azt ugyan megállapíthatnám és magyarázatokkal meg is fűszerezhetném, hogy a trónörökös következetes a maga politikájához, mert nyolcz év előtt is azon irányba akarta gályáját terelni, a melybe terelni múlt télen megpróbálta. Csakhogy a fejedelmi személyek sokkal magasabban állnak a hétköznapi harczai fölött, semhogy őket valamely politikai irányhoz való tartozás bármire is kötelezhetné. Az élet tapasztalásai fenn a magas ormokon jobban előveszik, megpróbálják, alaposabban átgúrnák az embert, mint lenn a szűk és homályos völgyek árnyékos fái alatt. Átalakítják még akkor is, ha valaki a Ferenczek akaraterejét kapja és a Ferdinándok hatalmát várja örökségül.

II.

Vizsgáljuk már most az érem másik oldalát. Minő küzdelmeken mehet majd keresztül a nemzet egy Ferencz Ferdinánd-féle szabású fejedelem alatt, míg sikerül magát királyával megértetnie és meglágyítania annak az övével ellentétes akaratát?

Egyet előre kell bocsátanom. Azt, hogy már a trónörökös nevéhez fűződő legelső törvény is merő ellentétben áll a magyar alkotmány szellemével, mely morgantikus házasságot nem ismer. Igaz, hogy a nem fejedelmi vérből származott királynékhoz a nemzetnek meglehetősen alacsony röptű emlékei fűződnek. Ott van például Czilley Borbála grófnő, a ki osztrák-szlovén nemzetségből való volt s ki a zsarnoki hajlamú Zsigmond mellett ült a trónon. Tudjuk, hogy Zsigmond király életét a nikápolyi csatában egy magyar nő, Rozgonyi Czeczília mentette meg, ki az utolsó perczben hozta segítségül a futó királynak karcsú gályáját. Zsigmond ezért kevés hálával viseltetett a magyarok iránt. Hédervári Kontékat kivégeztette és derűreborúra erőszakoskodott. A nemzet végre is megsokalta a dolgot és ősapám, Gara Miklós nádor közakarattól Siklós várába csukatta a rakoncátlan királyt. Hasonlókép járt neje, Czilley Borbála, a kit viszont férjeura tett hüvösre kicsapongásai miatt.

A Czilley-házasságnak vége az lett, hogy ez az atyafiság éveken át garázdálkodott Magyarországon, míg végül a magyar vitézek Czilley Ulrik grófot egyszerűen gulyássá aprították.

A példa, mint mondám, nem valami vonzó. Ennek daczára tény, hogy a trónörökös nyilatkozata révén sérelem esett a magyar alkotmányon.

Ha egykor Ferencz Ferdinánd főherczeg úr a magyar trónra ül, a mit az Úristen mentül későbbben adjon, akkor egy bizonyos mennyiségű podgyászt fog magával hozni, a minőre egy oly birodalomban, hol tuczatszámra élnek a kisebb-nagyobb nemzetcskék s a különféle irányzatok keresztül-kasul czikáz-zák a politikai szem határt, nem nehéz szert tenni. Egy hűséges házi állat, a kétfarkú oroszán fogja elkísérni, mely dorombolva terül majd el a trón lépcsőjének puha, keleti szőnyegén. Hátul egy kétoldalt felkunkorított, vályúforma kalappal ékes lelki atya terjeszti ki talárjának denevérszárnyait s kiaszott képe, mint egy memento mori fordul a hódoló nép nyüzsgő tömege felé. Jobbra és balra feketesárga zsinórral átkötött iratcsomók hevernek, »Gegen die Los von Kom Bewegung«, »Rom, Paris und

Sanct-Petersburgt és ehhez hasonló felírásokkal. A trónörökös annál nehezebben fog szabadulni ettől a kísérettől meg ettől a podgyásztól, a mennyivel előbbre fog haladni a kor, mely hajfürteit dérral hinti be s maradandókká fogja tenni az ifjúkor emlékeit. Mert jól jegyezzük meg: Ferencz Ferdinánd főherczeg nem azonos természet az Eduárd angol királyéval, a ki inkább Ottó főherczeghez áll közelebb, nem az a mulató világfi, mint a boldogult orániai herczeg, a kit »chère orange« név alatt imádott a párisi félvilág. Az olyan egyéniségek, mint teszem az Eduárd-é, trónörökös korokban vígan élnek világukat, de aztán búcsút vesznek a maguk Falstaffjaiktól és a trónon komoly öreg urakká változnak.

Úgy hiszem, nem járok tévúton, ha azt mondom, hogy a trónörökös el fogja magától háritani az olyan kommentárokat, melyek házasságából kifolyólag neki demokratikus hajlamokat fognak tulajdonítani. Szívós akarata és vaserélye annál keményebben fognak érvényesülni, mentül inkább tapasztalni fogja, hogy a világ akarata ellenére is le akarja vonatni vele házassága következményeit.

Komoly bajok kútforrásává lehet, hogy a trónörökösnek, mint uralkodónak, idebenn a birodalomban rokonsága, még pedig az egyik nemzetecskéhez tartozó rokonsága lesz, mely klerikális és szláv s mely a német-magyar jelleggel bíró monarchia rovására érvényesülni akar. Igen jól tudjuk, hogy a népek életében mekkora szerepet játszanak fejedelmeik rokoni összeköttetései. Akár tetszik, akár nem, e tényt olyanul el kell ismernünk. A fejedelmek külföldi rokonsága sokszor ad okot bonyodalomra, de a belföldi majd mindig. Mert ez utóbbi egy állandó versenyt, egy állandó harczot idéz elő a rokonsághoz tartozó és azon kívül álló elemek közt, úgy a társadalmi, mint a politikai téren. Ha eme rokonság egy egész nemzetiséget felölel, akkor ebből a súrlódásoknak egész új nemei támadhatnak a különböző népek és fajok között.

Igaz, hogy a király hatalma a XX. században elég szűk térre van szorítva Magyarországon, igaz, hogy a nemzetnek ma már ezerféle módja és eszköze van arra, hogy ezt a hatalmat még szűkebb térre szoríthassa és megnyirbálhassa annyira, hogy megközelítse azon fogalmat, melyet tudákos nyelven árnyékkirályságnak szokás nevezni. De, kérdem én, kívánatos-e nemzetiségi viszonyaink közt a magyar király történelmi hatalmát ily mérvben megnyirbálni? Kívánatos-e azt szóval és tollal

annyira lejártni, hogy az egységes állameszméért folyó küzdelemben megszűnjék tényező lenni? Nem jobb, nem czélszerűbb e ezt a befolyást magunknak megszerezni, a nemzet közkincsévé tenni s mint a Niagara hatalmas vízesése mellé, odaállítani a nemzeti munkának kisebb-nagyobb műveit?

III.

Évek óta hangoztatjuk a panaszt, hogy nincsen magyar királyi udvar, hogy Budapest nélkülözi azt a fényt, azokat az előnyöket, a miket egy fejlődő világvárosnak az udvar jelenléte nyújt. Egy fejedelmi udvartartás, magyar felfogás szerint, nem egyéb egy nagyobb szabású háztartásnál, már pedig egy igazi háztartásnak középpontját, vonzó erejét: az egyenrangú nő, a férje sorsának osztályosa képezi, a kit, ha alacsonyabb körből származott, férje magához emelt. És, kérdem, vajjon miként fog festeni egykor az a morgonatikus udvar, fenn a legelső magyar ember hajlékában? Meg fog-e felelni azon fogalomnak, melyet a nemzet magának egy ezredév óta a magyar királyi udvartartás felől alkotott? Vajjon Mária Jozefa főhercegnő fogja-e vinni akkor is a háziasszony szerepét? — Nem csinálok belőle titkot, magyar ember vagyok, igenis kívánom, hogy vigye.

A régi magyar királyoknak nem voltak morgonatikus házasságból való utódaik, de igenis voltak örökbe fogadott gyermekeik, a kikre bizonyos fokig mint királyfiakra nézett a nemzet nagy része. Corvin János trónkövetelő volt a maga nemében, s ha nagyobb sikereket nem tudott felmutatni, ezt tán inkább annak kell tulajdonítanunk, hogy a rakoncátlan főurak megunták a Hunyadiak népszerű uralmát s jól érezték magukat a pulya Jagellók árnyékában, »kiknek üstökét folyton a markukban tarthatták.« Ez üstök, meg ez a marok hozta létre aztán a mohácsi vészt.

Kérdés azonban, mikép alakult volna a helyzet képe, ha megfordítva, a Hunyadiak idejében élt volna a Jagellók egy természetes utóda, vajjon nem képezte volna-e forrongások, fölkelések és lázadások kiinduló pontját? Hisz egy ilyen élő nélkül is mennyi izgágaságot követtek el az Újlakyak, a Garák, meg a híres Czilleyek. Ha majd Ausztria-Magyarországon is trón nélküli királyfiak, föld nélküli Jánosok lesznek, a milyenek eddig — hála az egek urának — nem voltak s ezeknek módjukban lesz, valami utón érvényesülniük, mivé lesz az 1723-ik évi I. és II. törvénycikk? Egész más egy kardcsörtető

főherczegnek morganatikus házasságból való gyermeke és más egy császárnak-királynak Isten színe előtt kötött házasságából származott utóda. Si duo faciunt idem, non est idem.

Érzi nálunk mindenki, hogy egy bonyolult és visszás helyzet előtt állunk, mely már előre is lidércznyomásként nehezül a lelkekre s innét származnak azok az ideges rángatózások, miket a közélet terén tapasztalunk, mihelyt ez a kérdés valamely formában a fölszínre kerül. Azt hiszem, el lehet minden hazaárulás nélkül mondani, hogy Ferencz Ferdinánd főherczeg úr, még mielőtt trónra lépett volna, két kisebbitésnek, nem akarom állítani, hogy lefokozásnak tette ki a maga jövőndő hatalmát.

Először, hogy családjának egy alattvalóját vette nőül, de a mi földolog, hogy esküvel pecsételte meg, hogy nejét ebből a helyzetből kiemelni nem fogja.

Kimondom nyíltan, (mint ahogy mások annyiszor kimondták, hogy első sorban magyar emberek, aztán katolikusok), hogy én először is magyar vagyok s csak aztán loyalis alattvaló. De annyira ragaszkodom a történelmi királyság eszméjéhez, hogy a jövőndőbe, melynek elébe nézünk, beletörődni nem tudok. Lehet, hogy egy meggyöngült uralkodóház alatt a nemzet még több szabadságot fog élvezni, de hogy az államesze ép oly erővel fog előretörni a haladás útján, mint ma, ezt határozattan tagadom. Attól félek, hogy Ő fensége, ha valamikor a trónra lép, a felekezeti hanyatlás felé fogja vezetni birodalmát, azon hanyatlás felé, a melyet Francia- és Spanyolországban tapasztalunk. És itt hozzátehetem, hogy én, mint magyar ember, sem a román, sem a szláv nemzetekkel való szövetségből nem kérek, de igenis lelkem egész hevével ragaszkodom a germán fajokkal kötött vagy kötendő fegyverbarátsághoz. Ezeké a jelen és a jövő, a román népeké a múlt, a szlávoké a múltjövő.

IV.

A meddig Ferencz Ferdinánd főherczeg úr Ő fensége csak várományosa a trónnak, nem alakul ki előttünk a helyzet igazi képe s csak a trónörökös egy-egy cselekedetéből lehet hímet varrni jövőndő uralkodására. Fontos, közjogi állása mellett is körülbelől azt a szerepet tölti be, mint a többi főherczegek. Gyakori látogatásai a külföldön, politikai természetű nyilatkozatai, ha nem idéznek is elő döntő fordulatokat,

mégis hangulatot és sokszor lehangoltságot keltenek. Zavarólag hatnak az ügyek rendes, egyforma menetére. Annyi tény, hogy a szereplésre Ferencz Ferdinánd trónörökös jobban reá van utalva, mint a többi, vele egyenrangú, magas uraságok. Ma, főleg mint magánember, érezheti férfias és erős elhatározásának töviseit, de már előre veti árnyékát azon körülmény, hogy tetteivel és alkotásokkal lesz kénytelen a világ elé lépni, ha meg akarja közelíteni a tekintélynek és népszerűségnek azt a fokát, melylyel I. Ferencz József király Ő felsége bír.

Meg kell vallanom, hogy a mai politikai és társadalmi irányzatok mellett egy rangon alóli házasság már magában véve bizonyos jogcímet nyújt a népszerűségre. A profanum vulgus abban rendszerint közeledést lát a maga álláspontjához és enyhítését a hatalomnak, melynek vasvesszőjét naponta érzi. Azonban, ha egy uralkodó, vagy csak egy magas társadalmi rangban született államférfi erre a tényezőre akar támaszkodni, akkor le kell mondania azon körnek vonzalmáról és támogatásáról, a melyhez tényleg tartozik. Egy csendes, de állandó háborúságot kell folytatnia azon társadalmi rétegekkel, melyek bolygók gyanánt forognak az udvar körül. Egyszerre Jehovának is, meg a bálványoknak is, áldozni nem lehet.

És Ferencz Ferdinánd főherczeg úr áldozott a Jehovának, a minek élő tanújele az 1900: XX. törvénycikk, mely azon évi december hó 4-ik napján nyert királyi szentesítést.

»Mi Ausztria-estei Ferencz Ferdinánd Károly Lajos József Mária főherczeg kinyilatkoztatjuk, hogy szilárd és jól megfontolt elhatározásunk chotkowi és wognini Chotek Zsófia Mária Jozefina Albina grófnővel, csillagkeresztes hölgygyel, Istenben boldogult chotkowi és wognini Chotek Bohuslav gróf, ő császári és apostoli királyi Felsége belső titkos tanácsosa, kamarása és főpálczamesterének s ennek Istenben boldogult neje, született wichnitsi és tettaini Kinsky Vilma grófnő csillagkeresztes és palotahölgynek leányával házasságilag egybekelni. Ezen házassági egybekeléshez a fenséges uralkodóházban ösidőktől fogva fennálló szokás és a bennünket kötelező házi törvények határozmányainak megtartásával ő császári és apostoli királyi Felsége, I. Ferencz József, dicsőségesen uralkodó császárnak és királynak, felséges nagybátyánknak, mint az egész uralkodóház legfőbb felséges fejének beleegyezését kikértük, és Ő Felsége azt, mint kegyes és jóakaró érzelmeinek újabb tanújelét, legkegyelmesebben megadni méltóztatott.

Mielőtt azonban e házassági frigyet megkötnők, — hivatkozással a fenséges uralkodóház fentérintett házi törvényére, a melynek határozmányait még különösen a jelen, általunk kötendő házasságra vonatkozólag egész tartalmában elősmerjük és Magunkra nézve kötelezőknek kijelentjük, — indítatva érezzük Magunkat kimondani és megállapítani, hogy Chotek Zsófia grófnővel való házasságunk nem egyenjogú, hanem morganatikus házasság, és mostanra és minden időkre annak tekintendő, a minek folytán azon jogok, tisztségek, címek, czímerek, előnyök stb., a melyek egyenjogú hitvestársakat és a főherczeg uraknak egyenjogú házasságból származó utódait megilletik, sem hitvestársunkat, sem Isten áldásával ezen házasságból remélhető gyermekeinket és azok utódait, meg nem illetik és általuk sem nem igényelhetők, sem nem igénylendőek. — Különösen elismerjük és még világosan is kijelentjük, hogy a fentemlített házasságunkból származó gyermekeinket és azok utódait, miután ők nem tagjai a legmagasabb uralkodóháznak, nem illeti meg a trónöröklési jog a birodalmi tanácsban képviselt királyságok- és országokban, tehát az 1723-iki I. és II. t.-czikk értelmében a magyar korona országaiban sem, és azok a trónöröklési rendből ki vannak zárva.

Szavunkkal kötelezzük Magunkat, hogy jelen nyilatkozatunkat — jelentőségének és horderejének teljes tudatában — minden időkre úgy Magunkra, mint hitvestársunkra és ezen házasságból származó gyermekeinkre és azok utódaira nézve kötelezőnek elismerjük és sohasem kíséreljük meg jelen nyilatkozatunkat visszavonni vagy bármit foganatba venni, a minek célja lenne annak kötelező erejét meggyöngíteni vagy megszüntetni.

Jelen két példányban kiállított nyilatkozatunk megerősítésére ezen okmányt sajátkezűleg aláírtuk és főherczegi pecsétünkkel elláttuk!

A főherczeg úr nyilatkozatához egyenesen hozzá van fűzve a kommentár, hogy ezzel nem mondott le a trónhoz való jogáról.

Sőt tovább megyek. Az ösztön, mely őt ezen nyilatkozat megtételére bírhatta, tán épen ama kényszerhelyzet lehetett, mely előállt volna és a trónról való lemondását maga után vontatna, ha nem teszi meg az ide iktatott kijelentést. Szerintem az adott esetben e nyilatkozat, mint egy előrelátható államfő nyilatkozata, megállja helyét, de kevésbé állja meg helyét, mint magánember fogadalma, a ki elvégre is a modern felfogások

szerint nejét magához emelni tartozik. Egy uralkodó szerepe a társadalmi téren nem kevésbé fontos, sőt tán fontosabb és mélyebbreható, mint a politika mezején. Ép azért egy morgantikus házasságot könnyebben megbír egy egyszerű főherceg, kinek hajlamaitól és körülményeitől nem függ semmi, mint egy uralkodó, a kinek egész egyénisége, összes viszonyai, kirakatban állnak a világ előtt.

Ferencz Ferdinánd főherceg úr, a külső jelek után ítélve, máskép fogja föl ezen nyilatkozat következményeit, mint sokan a közönség köréből. Hisz láttuk, hogy egyszerűen esküvel pecsételte meg házasságának rangon aluli voltát. Politikai nyilatkozatai is arra mutatnak, hogy álmában se kíván a modern demokrácia apostola lenni. Ha II. József szerepére vágyik is, vágyik erre a társadalmi és egyházpolitikai reformok nélkül.

A főherceg úr házasságának körülményei arra engedtek következtetni, hogy nyilatkozata és esküje egy kényszerhelyzet kifolyása volt. Vagyis mint kényszereskü némely álbölcsek szerint önmagában hordja a semmiség csiráit. Vannak hitetlen Tamások, kik abba vetik reményüket, hogy a főherceg, ha trónra lép, meg fogja változtatni esküjének következményeit s akad államférfiú, ki valami formula segélyével el fogja végezni a kívánt műtétet a magyar alkotmányon. Műtét alatt értem azt a cselekedetet, a melylyel valami élő testből egy beteg vagy nem oda tartozó részt eltávolítunk. Mert eltekintve a régi magyar törvényes gyakorlattól, úgy a Lajtán innen, mint a Lajtán túl sokakra vonzó erőt gyakorol a remény, hogy egykor nem fejedelmi vérből való nő fogja viselni úgy Ausztria, mint Magyarország koronáját. Szóval egy új és szokatlan dolog következhetik be, mi a Habsburgok alatt még sohasem történt. Sohasem történt, mondom, s ennek legbiztosabb jele az 1723: I. és II. törvényczikk, hol a morgantikus házasság szóba se kerül. Pedig III. Károly hú labanczai, kik Rákóczit és Bercesényit meg a többi bujdosót hazaárulóknak bélyegezték, kik elfogadták volna tényül, hogy már a turulmadárnak is két feje volt, mit nem iktattak volna törvénybe a királyi kegy sugarainak gyönyörűségéért?

Azt hiszem, a szabadelvű reménykedők alaposan tévedni fognak, ha az 1900. évi XXIV. törvényczikk revíziójára számítanak. Mert a trónörökös, a mily erős akaratú, szívós és következetes más dolgokban, olyan lesz ebben a kérdésben is. Qui vivra, verra.

Vegyük most a speciális magyar szempontot. Ha figyelemmel kísérjük a főherceg magatartását és politikai természetű nyilatkozatait, azon eredményre kell jutnunk, hogy a klerikális és szláv Ausztria előtt akar népszerűvé válni. Magyarországot csupán körvonalaiban ismeri, magyarul nem beszél, sőt német-ség dolgában is épen a bécsi dialektust bírja. Ebből aztán világos, hogy unser Karl, der schöne Karl, szellemi birodalma az, hol első sorban támaszt, sikereket, népszerűséget keres.

Lehetetlen, hogy a főherceg egyéni hajlamai idővel befolyással ne legyenek a külpolitikára. A hadsereg mellett a diplomácia az, hol az uralkodó egyénisége leginkább érvényre jut. Megengedem, hogy II. Vilmos, a nagy I. K. jóindulata vonzó erőt gyakorol a trónörökösre is, hogy jól esik neki a franciaevő német ármádia mellett biztonságban érezni a trónt és birodalmat. Elhiszem, hogy nem akar szakítani a hármasszövetséggel, a mihez még hiányoznának kellő politikai eszközei is. Csakhogy a csehekkel rokon orosz faj, melynél az egyeduralmi eszme fénykorát éli, Franciaország a klerikális republika, hol a zsidófalás a Dreyfus-ügy lehanyatlása óta tovább él és virágzik, közelebb állnak a Liechtenstein-Luegerféle iskolához, mint a porosz junker birodalom vagy a pápát zár alatt tartó Itália. Az ék, az orosz-francia barátság éke már belé van verve a hármasszövetséget alkotó államok testébe. Ki merné állítani, hogy egy tölgyfatönc erősebb, ha éket — bár gyöngye éket — kalapálunk belé, mint hogyha ék nélkül hever a földön?

Egy előttem axióma. Ha a trónörökös megtartja esküjét, a miről meg vagyok győződve, akkor nejeinek és gyermekeinek közjogi helyzete folytonos nehézségeknek lesz tárgya, ha pedig elfogadná ama bizonyos államférfi szolgálatait, a mit nem hiszek, akkor V. Lászlóként állna ország-világ előtt. Két eshetőség forog még fenn. Először, hogy a szent atya isteni megbízásánál fogva Ferencz Ferdinánd főherceg Ő fenségét esküje alól feloldja, másodsor, hogy Ausztria-Magyarhon népei akarata ellenére is eltörlik az 1900: XXIV. törvénycikket. Mind a két esetben saját közreműködését a törvényes formák megtartása végett nélkülözni nem lehet.

Akár így, akár úgy, akár amúgy, a főherceg szüntelenül farkasszemet fog nézni a viszonyokkal, saját királyi méltóságának és hatalmának megóvása végett. A viszonyok, saját helyzete és hajlamai szüntelenül akcióra fogják sarkalni és ma csupán

sejteni lehet, hogy ezen akciók éle hová fog irányulni. II. József nagy volt mint ember, de kicsiny mint uralkodó. Meg volt benne az akaraterő, tehetség, magasan szárnyaló lélek arra, hogy egymaga végezzen el egy egész forradalmat. Csakhogy a tényleges viszonyok leverték ezt a forradalmat és II. Józseffel halomra döntették saját, időelőtti alkotásait. Hová fejlesztené ma az ügyeket II. Józsefnek egy ellenmása, ki megfordítva, az ellenforradalmat próbálná meg felülről megcsinálni? ...

Még egyet. Valószínű, hogy házasságának körülményei és a hozzá fűzött magyarázatok a főherceg urat, mint magán embert férfias érzelmeiben melyen érinthették. Valószínű, hogy a közvélemény árjának hullámcsapásai fölértek azon magas polczig, melyet a népek és nemzetek fölött elfoglal. Nem osztom azon nézetet, hogy egy királyi vérből származott herceg, ha kell, ne vethesse kardját a serpenyőbe oly dolgok miatt, a milyenek magukat nemes vonzódásból kötött házassága kapcsán előadhatták. Szerintem azt a jogot, hogy hasonló körülmények közt, ha kell, ügyét az Isten ítéletére bízza — bármily elavultnak lássék is nézetem — elvitatni még egy királyi hercegtől sem lehet.

Egy alattvaló szerelme s egy alattvaló kardja, két egyenrangú tényező.

V.

Vonjuk le a következtetéseket. Ferencz Ferdinánd főherceg úr Ő fensége éveken át úgy szerepelt, mint a ki gyógyíthatlan beteg s a ki ennél fogva a két középeurópai állam trónjára igényt nem tart. Ha nem csalódom, a főherceg úr mint önkéntelen zarándok hosszabb időt töltött a szent földön és állapotának jobbra fordulása ott kezdődött. Lajtán innen és túl már mindenki beletörődött azon gondolatba, hogy névleg ugyan Ferencz Ferdinánd főherceg a trónörökös, de tényleg öcscse Ottó főherceg az. Halhatatlan emlékü királynénk elhunytá óta ez utóbbinak neje, Mária Jozefa főhercegnő vitte a háziasszony szerepét az udvarnál. Egy egyszerűségében bájos szász királyleány, a kit nem szükséges a gyakorlott világfinak megismernie, hogy lényének mivoltával tisztába jöjjön. Egy pillantás okos, kék szemekre és szőke hajzatára, mely úgy övezi arczát, mint egy rafaeli madonnáét a fénysugár s az élet embere tudja, hogy az igaz nőiesség képe áll előtte. És hozzátehetem, hogy a nőiességnek bíborban született mintaképe.

Az egész közvéleményre meglepő fordulatként hatott, mikor a trónörökös mint Franciscus Ferdinandus archidux redivivus, újra megjelent az udvari élet szemhatárán és mintha az emberek kiállott betegsége után több rokonszenvvel néztek volna halvány arczára, mint annak előtte. Visszakövetelte jogait az élethez és a koronához s a legitim trónöröklési rend nyomán ki merészkedett volna ezt tőle megtagadni? A meglepő fordulatot egy még olyanabb követte. Ferencz Ferdinánd főherczeg úr megházasodott, nőül vette egyik rokonának, Izabella főherczegnőnek udvarhölgyét.

A szerelmi házasság mindig vonzó és rokonszenves az emberek milliói előtt, még ha nagy állami érdekek csorbításával van is egybekötve. Az utolsó polgár is eljön, hogy átnyújtsa a maga színes, kerti virágokból font koszorúját a mátkapárnak. Egy magas rangú férfiúnál ilyen házasságkötésnek még politikai czélatokat is tulajdonítanak, attól politikai következményeket várnak a népek. Mekkora tehát a kiábrándulás, mikor ugyanazon férfi odaáll a közvélemény ítélőszéke elé és homlok-egyenest ellenkezőjét vallja és hirdeti annak, mit a világ a hétköznapi logika szerint várt volna.

Mindent egybevetve, azon eredményhez kell jutnunk, hogy ha a főherczeg úr a konservatív trón és államfentartó eszme talaján kívánt megmaradni, tán a vaskövetkezetesség szempontjából helyesebben járt volna el, ha férfias és elszánt nyilatkozata helyett ezeket mondja: »Koronát szerelemért. Én ausztria-estei Ferencz Ferdinánd főherczeg szilárd és jól megfontolt elhatározásomnál fogva chotkowi és wognini Chotek Zsófia grófnőt, csillagkeresztes hölgyet nőül veszem, meghajlok a helyzet előtt, melyet önmagam teremtettem és a trónról lemondok.«

Nincs jogom kutatni ama rugókat, melyek a főherczeg úr elhatározását más irányba terelték; ennek bírása csak az lehet, ki a szívek és vesék titkait ismeri. Én, mint Magyarország szerető fia, élénk színekben látom a nagy kérdőjelet, mely a jövő homályán keresztül felénk mered. Felfogásom szerint az felelt volna meg hazám érdekeinek, ha továbbra is Ottó és Mária Jozefa álltak volna a világ szemei előtt, mint a magyar trón várományosai. Az Isten bölcs akarata oly utóddal ajándékozta meg e fenséges házaspárt, a kitől — jó órában legyen mondva — sokat vár a nemzet.

Ferencz Ferdinánd főherczeg úr Ő fensége hozzáférhetlen magas személyét érinteni távolról se merészkedem. De a trón

és az ország érdeke nézetemnek őszinte kimondására sarkal. Szilárdul meg vagyok róla győződve, hogy nyugalom, összhang és kiegyenlítés akkor fog beállni a kettős monarchia fölött, ha az a megoldás, melyet az imént érintettem, előbb-utóbb, de mégis bekövetkezik. Tartok tőle, hogy Ferencz Ferdinánd főherczeg uralkodása a mai kor áramlatainak közepette első sorban a korona fényéből fog táplálkozni, azt fogja emészteni fokról-fokra. Pedig a korona fénye nemcsak az uralkodóház tulajdona, de tulajdona az egységes, osztatlan magyar nemzetnek.

Zay Miklós gróf.

KORMÁNYKÉPES ELLENZÉK.

Ha parlamenti pártviszonyainkat analizáljuk, első pillanatra felötlő a kormánypárt kétharmadot meghaladó többsége, mely ellen a kormánybuktatás reményével az ellenzéki pártok mostani állapotukban még ad hoc szövetkezés esetén sem igen léphetnek fel. Pedig az ellenzéknek nemcsak az alkotmányos ellenőrzés, nemcsak passzív szerep a feladata, mire nálunk a kiegyezés óta kárhoytatva van (s melybe úgy beletanult, hogy nem is igen kíván magának mást), hanem igenis a kormány és ezzel a rendszer s megfordítva a rendszer és ezzel a kormánybuktatás is. Nem örökös obstrukciókkal és nem oly kérdésekben, melyek az állam mindennapi életéhez szükséges eszközök megadását jelentik, hanem igenis elvi kérdésekben, épen azon elvi kérdésekben, melyek a pártokat egymástól elválasztják. De viszont ezen elvi kérdéseknek is olyanoknak kell lenniök, hogy a kormányválság esetén azok tényleges rendszerváltozást jelentsenek s a kormányzat rendes eszközeivel mégis megvalósíthatók legyenek.

A pártokat elvi jelentőségű kérdéseknek kell egymástól elválasztania. Ha egy párt elvi alapon tömörül, ez azt jelenti, hogy bizonyos politikai meggyőződéseket helyeseknek, a haza javát, a nemzet üdvét előmozdítóaknak vél s a másik párt elveit — bár azok jóhiszeműségéről meg lehet (sőt meg is kell, hogy legyen) győződve — károsaknak, vagy legalább is olyanoknak tartja, melyek az ország boldogulását nem mozdítják elő. Ilyen kérdésekben, világos, a párt törekvésének oda kell irányulnia, hogy a másik, a kormányon lévő párttól javasolt elvek meg ne valósuljanak s azok helyett, a kormány megbuktatása árán is

és saját pártjának a kormányhatalomra való juttatásával, felelőssége teljes tudatával, saját elvei érvényesüljenek. A mely párt ezt nem akarja komolyan és ezen eszközök árán, az logikai és erkölcsi ellenmondásba keveredik önmagával. Minden ellenzéki pártnak első kötelessége magát oly bázisra állítani, hogy a kormánybuktatás lehetősége esetén a kormány gyepelőit tényleg kezébe is vehesse, programját megvalósíthassa, különben ennek a pártnak a parlamenti szerepe, maga az egész parlamentarizmus csonka marad. A mely ellenzéki párt erre nem törekszik, az nem is kormányképes ellenzék.

Ezekről elmélkedve, két felöltő és fő fontosságú jelenség üti meg szemünket a jelen országgyűlésben, melyek egymással szoros összefüggésben vannak; egymásnak kölcsönösen mint okai és okozói szerepelnek: 1. hogy nálunk hiányzik az ezen értelemben kormány képes ellenzék; 2. hogy hiányzik a kormányon lévő pártnak a homogenitása.

E kettő mellett azon jelenség, hogy néhány képviselő határozott nemzetiségi programmal foglal helyet a házban, egyelőre csekély fontossággal bír. Nem is vesszük ezeket bonczkés alá, hanem az előbbiek elemzésére térünk át.

Ha visszagondolunk az ősszel elhangzott programbeszéd sokaságára, rögtön nyilvánvalóvá lesz azon állításunk igazsága, hogy a kormánypártban nincs, a szavak után ítélve, nem lehet meg a teljes homogenitás. Egyik agrárius elvekre esküszik a másik az ipar és kereskedelem érdekei mellett tör lándzsát, a harmadik az eladósodott kisbirtokot akarja államilag tehermentesíteni; egyiknek eszménye a vámszövetség, másik csak feltételesen fogadja el, harmadiknak egyáltalán nem kell.

Három főcsoportot különböztethetünk meg a párt kebelében: a volt nemzeti párt megszaporodott tábort; az újonnan csoportosult agráriusokat és a régi »Tisza-klikk mohikánjait. Ezekhez járul a színtelenek csoportja, a mely tagjainak programbeszédje abban kulminált, hogy magukat Széll Kálmán föltétlen híveinek vallották.

Ez az a név, mely azt a heterogén elemekből álló pártot összetartja. A kormány elnök simasága, udvariassága, szerencsés keze: ez mindössze az, mely a férfiak egy csoportját ellentétes elvekkel, ellentétes törekvésekkel egybefűzi, hogy vállalkozni mernek a parlamenti vezető párt szerepére. Megfelelő-e, elég-e, hogy a parlament vezető pártját, annak egyes

tagjait más kapcsok nem fűzik egybe, mint a pártvezér múltó személyisége? ez oly kérdés, melyre már a válasz is meg van adva.

Hogy lehet hát mégis, hogy a legutóbbi választásokból, melyekben tagadhatatlanul a szabad véleménynyilvánításnak eddig nálunk nem ismert mértéke érvényesülhetett, egy elvi egységet nélkülöző kormánypárt került ki?

Erre a kérdésre kívánunk kis politikai és történeti fejtegetésekkel válaszolni. Rámutatni, hogy a kiegyezés létesítése után, a független magyar állam kiépítésére irányult akció eredményességében való hit feladásával mint zsugorodik össze a kormánypárt elvi alapja, mint veszik el az ellenzéki kormányképességnek még a reménye is. A Tisza-rendszer mily hamis páni félelemmel tartózkodik a kiegyezési alap fejlesztésétől; hogy szűkkeblű és önös pártpolitikából mint használja fel kormányzati hatalmát minden észszerűség ellenére az ellenzék megtörésére; hogy ezen küzdelemben az ellenzék elbukik, de bukásában pozitív programjának elhanyagolásával maga is vétkes. Rámutatunk, hogy a kormányképes ellenzék nélkül sem teljes parlamentarizmus, sem igazi nemzeti politika nem lehetett. A rendszer oly mélyen belevésődött a nemzet lelkébe, hogy a reminiszczeneziák pszihikai hatása gátolta meg az utolsó szabadabb választás alkalmával is, hogy egy homogén, elvi alapon álló kormánypárt és egy természetes, kormányképes ellenzék alakulhasson. Végül számot fogunk vetni, hogy egyes újabb tünetek engedik-e reményleni, hogy hasonló auspiciumok mellett végre létre jöhet-e a pártok egyensúlya s meg fog-e alakulhatni a kormányképes ellenzék s melyek megalakulásának feltételei és feladatai?

A nagy ideálok, a nagy célok, az egész emberiség érdekeit felkaroló tervek, az egész emberiség boldogulásáért lobogó szenvedélyek európaszerte lehanyatlottak. A nagy szenvedélyek vulkánjából kihányt dicső eszméket a hanyatló gyáva kor nem fogja fel, nem érti meg, nem lelkesedik értük; a fenséges alkotásokat apránként elmorzsolja, felemészti a »politikai bölcsesség« lomha boa constrictorja ...

Valóban, nemzeti életünkben, állami, parlamenti és társadalmi funkcióink sorából hiányzik egy oly alapvető, nagyobb, mindenkit magával ragadó vezéreszme, mely a nemzet és haza, a társadalom és állam egyetemes érdekeit felöleli s önmagában elég súlylyal, elegendő vonzó és tömörítő erővel bír, hogy egy-

séges elvi alapon nyugvó, szilárd és harcrazakész pártokat teremtsen zászlói alá.

Micsoda nagy, a nemzet életére döntő befolyást gyakorlandó, annak életét és boldogulását századokra meghatározó terveket hallottunk a politikai beszédek özönében? Mert az, hogy »reméljük«, hogy az osztrák örökös tartományokkal mégis csak megtudunk egyezni; az, hogy »reméljük«, hogy Németországgal mégis kereskedelmi szerződést köthetünk; az, hogy a községi jegyzők ezentúl kevesebb rubrikát fognak kitölteni, hogy a sanyargó helyzetben lévő tisztviselőknek lehetőleg egy tízóraira valóval többet adnak; az, hogy az új ágyúk mintáit még mindig nem találta ki az osztrák tábornokok bölcsesége; az, hogy minisztereink ismerik az ország szánandó állapotát s a kérdést »behatóan tanulmányozzák« is, nézetem szerint nem elég felemelő, nem elég messzeható program, hogy ez alapon egy elvhű parlamenti vezető-párt alakuljon, mely az ország sorsa intézésének felelősséget elsősorban veszi magára.

De ugyanez áll ám az ellenzéki pártok mindenikére is. Egyik sem tud oly magas czélt kitűzni, mely a személyes és a szűkkörű politikai ellentéteket annyira túlszárnyalná, hogy legalább is egy állandó koalíció jöhetne létre közöttük.

Sajnos, hogy így van. Mentségükre legyen mondva, hogy egy általános eszmei pangás közepette élünk.

Ez a pártprogramok mérlege. Mindkét félen erősen passzív. És ez kölcsönösen egyik oka annak is, hogy a vezető-párt nem egységes és hogy az ellenzéki pártok nem kormányképesek.

Ezen körülmény olyan államokban, melyekben erősen kifejtett parlamentáris érzék van, hol ennek következtében erősen fejlett pártélet is van, kevesebb súlylyal nehezedik az állam életére, mint egyebütt. Mert a hol a parlamenti váltó-gazdaság már kifejlődött, ott eszmeszegény korszakban is megmarad ezen rendszer szükségének érzete, megmarad az nemcsak a választóközönségnél és az ellenzéknél, de befészkei magát a vezető-párt tudatába is, úgy, hogy ilyen államokban a pártok rendes váltakozó uralma — a mi Aristoteles szerint a szabadságnak lényege — ha pillanatilag meg is akad, a tradíciók mihamarább felélesztik a kormányképes ellenzékét. Ott az unos-untalan emlegetett klasszikus példa: Anglia! De ott van Norvégia is. És ha kormányképes ellenzékéről beszélünk, nem szabad elhagyni a hivatkozást Franciaországra és Olaszországra sem.

Kétszeres súlylyal nehezedik azonban ez a körülmény hazánkra, hol kormányképes ellenzék — akár mint is szépítgetjük a dolgot — nincsen.

Álljunk csak meg egy kicsit ennél a pontnál.

Büszkén emlegetjük mindig ezeréves alkotmányos életünket. Csak az angol parlamentarizmus az, melylyel az összehasonlítást megtűrjük. Lelkesedéssel szemléljük képviselőtünk múltját, melyben egy politikai talentummal megáldott, nagyra hivatott nemzet szívedobbanását akarjuk megfigyelni. És ebben a fényes múltú, magasra emelt és nagyra tartott testületben az igazi parlamentarizmus egyik fő jellemzőjét képező váltógazdaság ne lett volna meg? Mily kirívó ellentét! — — De nem is így volt ez. Meg volt ez és éppen ez az, a mi a mi parlamentarizmusunk múltját igazán nagygyá és fényessé teszi.

A mint a nemzeti élet minden irányú fejlődésével egész korszakokat időnként mozgásba hozó jelszavak alatt erős pártok alakultak a nemzetben, úgy megszülettek ezek erős ellenzékei is, melyek támadtak, győztek, elfoglalták az uralmat, hogy aztán ismét újabb uralomnak adjanak tért. Így Gejza alatt még a konzervatív pogány-párt az erősebb, de már István alatt győz a reform. Majd ennek révén a centralizáló-párt jut hatalomra, melyet az oligarchikus törekvések váltanak fel. Ez megerősödik a plutokráciában s ezt megdönti a köznemesség együttes ostroma, mely Werbőczinek nádorrá választásában üli diadalát. Csekélyek a történeti adatok — kivéve Mátyás idejét — melyek régebbi parlamenti életünkről regélnek, de az események egymásutánja igazolja, hogy élénk és erősen kifejtett pártéletnek *kellett* lennie, hogy a mindenkor ellenzék tudott céltudatosan szervezkedni és nemcsak kormányokat, de rendszereket is buktatni.

Ezen pezsgő parlamenti életet a Habsburgok trónrajutásával csökkenni látjuk. Az európai kultúra és a nemzeti lét fenntartásának kettős harczi elvonják a legnemesebb elméket a politikától, a mi a »cselszövő barát«-ra marad. De alig hogy a nemzet lélegzethez juthat a török iga lerázása után: újra régi élénkségében támad fel a parlamentarizmus és 1790-től 1848-ig éli virágkorát. S ekkor mindig úgy találjuk, hogy a parlamenti ellenzékek — minden vakmerő és vehemens idegen támadás daczára — magukat mindig kormányképeseknek tartották, akartak is kormányképesek lenni és volt utóbb erejük nemcsak egy erős kormányt, de egy meggyökeresedett rendszert is megtörni.

Ezt meg tudták tenni akkor, midőn a közértelmesség csekély, a nemzet nyelve, tudománya, művészete semmi; gazdasági fejlettsége megdöbbenően hátramaradott, az ipar, kereskedelem és hitel ismeretlen, a hadsereg idegen kezekben külföldön volt.

Meditáljunk csak kissé erről. Ha ez így volt, mint a hogy tényleg így is volt, úgy arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a mai állapotok miatt részben az ellenzékben magában van a hiba.

De ha elismerjük is, hogy egyrészt és első sorban maga az ellenzék hibás, hogy szerepe és jelentősége összezsugorodott, akciója megbénult, másrészt azt is ki kell emelni, hogy soha illiberálisabb, türelmetlenebb és zsarnoki hatalmában telhetlenebb többség nem ült még a parlamentben, mint a Tisza-kormány monopol-többsége, a kormányhatalommal szabadalmazott egyedül üdvözítő numerikus többség; mely nem ismert magasabb kormányzati bölcsességet, mint az ellenzéknek mesterséges, kormányhatalmi eszközökkel való megtörését.

Ebbe az ellenzékölő hajszába a pártmonopóliumnak közismert és legutóbb a maguk szemérmertlenségében nyilvánvalóvá lett előnyeik kívül a 67-es alap egyedül üdvözítő voltában való hit és az annak megdőlésétől való gyávasággal határos félelem sodorta a kormányt. Ez a páni félelem nyilatkozik meg a »Lónyai-kormány örökös fennmaradása érdekében« hozandó választási törvényjavaslatban. A rendszer aztán kijegecesedik és megkövesedik a Tisza-éra alatt, melynek 15 éves pályafutásában egyetlen igaz jelszava, a mit tényleg megvalósított: a hazudott liberalizmus czégére alatt a pártegységnek külső, nem elvi alapon, mindenáron való fentartása volt. Kiirtani minden nyílt és titkos ellenzékét, kémlelni a gondolatot, vizsgálni a veséket, elnyomni minden szabadabb eszmét, megbénítani minden szabadabb törekvést, a nemzet nyakára ültetni a bíraskodó jogaiba visszahelyezett közigazgatás rettentő Árgusát, államrendőrséggel és zsandárszuronyokkal biztosítani a közrendet és a gyülekezési szabadságot, a főispánok személye alá rendelni az ezredéves államfentartó municípiumokat; a független megyék és társadalmi osztályok gazdasági elnyomásával megtörni őket, a fogyasztási adók esztelen emelésével nyomorba taszítani a népet, kinullázni választó jogaiból, átalakítani a nemzet alkotmányos életét a parlamenti nagybérlet rendszere alapján, húzni, nem, kiszipolyozni lassú alattomos módon az ellenzékéből még a kormányképességbe való hitet is s ezzel a

párt- és rendszer-monopóliumot politikailag és erkölcsileg szentesíteni: — ez volt azon honmentő akció, melylyel a liberalizmus nevében legázolták ezredéves nemzeti múltunk legszebb emlékeit és sokáig sivárrá teszik a jövődőt.

Igazolták ezt a politikát az események? — Nem! Indokolták a körülmények? — Nem! Mert mi volt a főindok, melylyel a hiszékeny világ szemébe port szórtak, a pártmonopólium-törekvések igazolására? — a kiegyezés. Így bevallva; titokban beismerve s várva érte az elismerést: a mindenáron való kiegyezés.

Melyik a kiegyezés azon része, mely újólagos tárgyalás alá kerül? A gazdasági. Ez a közjogi kérdésektől teljesen független. Ezeknek bármiként való elintézése nem érinti a 67-es alapvető közjogi törvényeket. A kiegyezés tehát 67 után és azóta lényegében sohasem volt más, mint gazdasági alku egy — ezt tegyük mindjárt hozzá — gazdaságilag hatalmasabb féllel. No már most kérдем, mi szolgálhatott volna erősebb támasztékul e kérdésben nemzeti érdekeink védelmére: az-e, hogy nincs ellenzék, mely minket megbuktathatna, az történik, a mit mi akarunk, nem kell félnünk semmitől; vagy az, ha a saját javát kereső féllel szemben hivatkozunk egy erős és kormányképes ellenzékre, mely megakadályozza az alkut, ha az a nemzet érdekeinek nem felel meg, vagy egyszerűen nem alkuszik és maga csinál üzletet? Azt hiszem, erre nem nehéz válaszolni.

Igazi nemzeti politikának az lett volna a sarktétele, hogy ha bármi oknál fogva az ellenzék annyira meggyengült volna, hogy ezt a támasztékot nem adhatta volna meg az országnak, ha bármi oknál fogva elvesztette volna vezető képességébe való hitét, úgy ismét megerősíteni őt, felkelteni hitét és ambícióját. Vagyis röviden: mi lett volna — s mi még ma is az első parlamenti és nemzeti feladat: a kormányképes ellenzéknek megteremtése.

Ez lett volna első és legfőbb kötelessége a társadalom minden rétegének, a nemzet minden tagjának, sőt — horresco referens, magának a kormánynak is. És ezzel az állítással épen nem vetjük el a sulykot. Két szempontból is indokolt lett volna a kormány ilyen értelmű cselekvősége: parlamentárisból és diplomatikusból.

Parlamentárisból, mert a kormányok ugyan a mai alkotmányi rendszerek alapján pártkormányok első sorban, de a kormány maga, mint olyan, kell, hogy ne csak a többségnek, hanem

az egész parlamentnek, az egész nemzetnek legyen vezére. Ez és a pártok váltógazdasága a parlamentarizmus lényege. Ezt megköveteli az alkotmány szelleme. A kormány pedig az alkotmányosság és a parlamentarizmus egyik fő öre. Az igazán alkotmányos kormánynak a parlamentarizmus ezen lényegének épségben tartása, megőrzése fő kötelessége. Ez pedig involválja maga után, hogy ha az ellenzéki párt vagy pártok ereje elforgácsolódik, azt lábra állítani maga is segítsen. De ha a kormányt, csak mint pártvezért tekintjük, némi meggondolás után szintén arra az eredményre kell jutnunk, hogy a pártvezérnek is érdekében áll egy egészséges, erős ellenzéki párt megalakulása. És ez pszichológiai szempontból igen egyszerű. Egy számos tagból álló pártban mindig lehetnek, s kell is, hogy legyenek némi véleményeltérések a párt egyes tagjai közt. Ha ez nem volna, abból a pártból kihalna a politikai élet, minden gondolkodást elnyomna a pártfegyelem, az eszmecsere, a pártalakulások egyik alapeleme, lehetetlenné volna téve, a parlament holt gépezetté süllyedne, melybe bele teszik — mint az automatába a rézfillért — a javaslatot, s kijön a törvény. De viszont határának is kell lenni a vélemény nyilvánítás szabadságának. Ez éppen nem abszolutisztikus dolog. A pártba előre ismert program alapján lehet belépni. A ki belép, az ezen tényével eo ipso erkölcsileg elvállalja azt a politikát, melyet a párt kinyilatkoztatott. A pártvezér joggal számít a párt tagjaira, hogy azok támogatni fogják hirdetett politikáját. Ha erre nem számíthatna, bizonytalanná lenne helyzete, megbízhatatlanná minden cselekvése, ingadozóvá a nemzet élete, és folytonos rázkódásoknak kitéve. Csak-hogy az embereket jobban tartja össze a közös céloknál a közös veszedelem érzete, a közös ellenségtől való félelem. A világtörténet minden lapja erről tanúskodik. Ha a vezető pártnak biztos többsége tudatában hatalma megdönthetetlennek látszik, úgy nagyon hamar meg lesz a vélemények hova-tovább fokozatos divergenciája, minderre pártéletünk közelmúltja és jelene igazolást nyújt. Ha a pártvezér, a kormányelnök elég erős és képes »én«-jét az »egész vonalon« érvényesíteni, úgy bábokat ültet a képviselőházba, a mi nem más, mint leplezett abszolutizmus; vagy a pártegység biztosítása kedvéért kénytelen szíveségekkel magához lánczolni a képviselőket s akkor a parlamenti élet frakcionális ochlokráziává süllyed.

Mindkét eset lényegében inparlamentáris, a pártra veszélyes, mert könnyen parlamenti forradalomra vezet.

Bármely szempontból vizsgáljuk is tehát a kérdést: ugyanazon eredményre jutunk.

És a diplomatikus szempont is ezt javallottá volna; abból, melyet már említettünk, hogy egy erős és kormányképes ellenzékre hivatkozva, sokkal jobban megerősítette volna a kormány saját pozícióját Ausztriával szemben, minden méltányossági és igazságossági érvnél hathatósabban esett volna az alkuvó fél mérlegébe azon döntő körülmény: ha nem adjátok meg követeléseinket, a ti általatok oktrojálni kívánt egyezséget az ellenzék nem fogadja el s ám lássátok, mire mentek velem, ha a mi helyünkre jön.

Hogy ez a taktika jobb, okosabb és hazafiasabb lett volna, mint a másik alkudozó — a zsaroló — fél fülehallatára világga kürtölni, hogy ne támadjátok ezt a kötést, úgyis hiába, a korona nem engedi a gazdasági különválást, úgysem vagytok kormányképesek, a mit mi teszünk, annak törvénynyé *kell* válnia — az nem szorul magyarázatra. Ezt a taktikát már a szatócs-politika is ismeri. Ilyen taktika mellett nincs más feltévesnek helye, mint a vezető-pártnak vagy nagyfokú rövidlátást, vagy a nemzet érdekeit elhanyagoló önzést a szemére vetni. Tessék választani!

Erre a pontra juttatta alkotmányos pártjaink életét a vezető-párt önző hatalmaskodása, másrészt az ellenzéki pártok azon hiánya, hogy pozitív programmal és a produktív munka eredményeivel nem tudtak a közvélemény előtt megjelenni.

Mert az ellenzéki pártok belementek a legnagyobb hibába, melyet valaha elkövethettek, midőn rég megállapított programjukat a változott idők viszonyaihoz nem alkalmazták; s mint-hogy a kormány az ezen program elérését célzó javaslatokat nem hozta eléjük, akkor a rideg negáczió álláspontjára helyezkedtek, elleneztek mindent a nélkül, hogy valaha más konkrét, pozitív és produktív javaslatokat tettek volna. És mikor egész Európa a gazdasági és társadalmi kérdések nagy problémáin dolgozott, ők megkötötték magukat és nem haladva az idővel és nem számolva tetteleg meglévő tényekkel, kis kaliberű gravaminális politikát űztek akkor is, mikor már a tudomány megállapodott az államra vonatkozó kutatások azon eredményében, hogy az állam erejét s ezzel függetlenségét a gazdasági hatalom képezi s ezen tanok, mint derengő eszmék, a nemzetnek hovatovább szélesebb körében kezdettek terjedni. Valóban ritkán tett párt annyit céljainak meg *nem* valószínűsítésére, mint a mi függetlenségi pártunk.

A negácziós politikával az ellenzék meg akarta kötni a haladó idő kerekét és magát tétlenségre kárhóztatta. Szinte tetszelgett magának a »vis inertiae« gondolatával. Ez kényelmes volt és a hamisan értelmezett tradíciók mázával bevonva, bizonyos becsülendő antik karaktert is nyert. Pedig más volt a vis inertiae. Akkor a municzípium küzdött egy idegen kormányval; itt az alkotmányos pártoknak kellett volna küzdeni a nemzeti állam kiépítéséért. Az formális védekezés volt, itt vállvetett munkának kellett volna lennie. A vis inertiae korszak megyei nemessége a jót elfogadta, de a rosszat nem hajtotta végre; ellenzékünk a jót sem akarta elfogadni, de megyebeli pártja a rosszat végrehajtotta.

Egyben mégis hasonlatosak: az sem tudott konkrét, pozitív eredményeket elérni; az alkotó erő abból is hibázott, abban sem voltak meg a kormányképeség életelvei, míg hazánk legnagyobb szellemóriása ki nem ragadta nemzetét ezen dermesztő rendszer bilincseiből, míg az alvó nemzetet felébresztve a negáczió politikájából, azt nem vitte a termékeny alkotások terére, míg meg nem indította tevékeny munkásságát a parlament útján, ha lehetett, nélküle, sőt ellenére, ha nem hajolt meg szelleme előtt; alapítva akadémiát a tudomány és kultúra fejlesztésére; lóversenyt, kaszinót a társadalmi érintkezés élénkítésére; szabályozva a folyókat és hajózást teremtve a gazdasági élet fellendítésére, megteremtve a lánczhidat s ezzel becsempészve a közteherviselés alapvető elvét a korhadtt felfogású parlamentbe s ezzel kezébe ragadva a nemzet vezérletét.

Ez az, a mire a vis inertiae, sem a negácziós politika nem képes.

De a mi fő, ez kényelmes volt. Kényelmes volt mondani, hogy a kormánypárt úgy is leszavaz, ne indítsunk nagy akciózt, ne hirdessünk semmi pozitívumot, ne hintsük el eszméinket a társadalomban, ne indítsunk társadalmi mozgalmat az ily úton kivihető munka végrehajtására, hanem legyünk néma tiltakozás az »átkos kormány« ellen. Természetes, hogy ha így az ellenzék megkötötte magát, ezt nyomon követte saját akcióképeségébe vetett hitének romlása s ezzel a közvélemény bizalmának benne szintén meg kellett csökkennie. Az ellenzéknek programja adja meg a kormányképeség erejét; nálunk az ellenzék lemondott a pozitív alkotások követeléséről s ezzel megszűnt lenni kormányképes ellenzék.

Két oldalról, két szempontból vizsgáltuk a parlamenti

párttényezők mai abnormis alakulását: egyrészt a kormány-párt, másrészt az ellenzék szempontjából.

Nehéz az államélet jelenségeivel azoknak bármily vizsgálatánál pozitív tényekre, konkrét adatokra hivatkozni, mert hiszen ez a tér az, hol már csak a szellemi és erkölcsi erők, az ethikus és psychikus tényezők szerepelnek.

Ezen psychikus tényezők nem mérhetők, de hatásaikban és eredményeikben megfigyelhetők. S úgy véljük, hogy analízisünk helyességét a parlament jelenlegi képe is megerősítik.

Csakis ezen parlamenti pártfejlődés nyomán keletkezett ethika-psychikus reminiszcenciáknak lehet tulajdonítani, hogy az új parlament képe — már a mi a pártviszonyokat, a parlamenti erők egyensúlyát illeti — külsőleg alig változott, noha a vélemények nagy tarkaságával találkozunk.

Csakis ennek zsibbasztó hatása okozta, hogy az ellenzék nem tudott nyíltan kormányképes, pozitív alkotó programmal fellépni, nem tudott a szokássá vált, idejét multa gravaminalis politikával szakítani, s csak egyes töredékes kísérleteket látunk e téren. És ugyancsak ez a fásult megszokottság, ez az erkölcsi zsibbadtság okozta, hogy sokan, kik annak idején önálló és eddig egy programba sem foglalt nézetekkel szállottak a küzdő térre, nem mertek — némelyek gazdag parlamenti tapasztalatokkal elismert tekintélylyel sem — az önálló pártalakítás eszméjével fellépni, s az elhangzott nyílt és férfias szó, Beöthy Ákosé, Kassán, s utóbb a t. Házban, viszhangtalanul enyészett el a választások zürzavarában; a szerte ágazó vélemények pedig meghúzódnak a jog, törvény és igazság nagyméltóságú apostolának mindent betakaró szárnyai alatt, hol az ı egyéni nézetek érvényesülése» címén a (politikailag) legheterogénebb társaság vonulhat meg.

Ez a helyzet ma.

Az erők teljes elzülésének, szétmállásának a processzusa-e ez, vagy egy vegyibomlás, melyből új, egészségesebb fejlődés indul ki? — ennek el kell dőlnie. E fejlődés pedig nem lehet más, mint egy kormányképes ellenzék alakulása. A dolog azon fordul meg, hogy az az új gárda, mely a választások alatt mert új jelszavakat és elveket hangoztatni, képes lesz-e ezekből oly egészet alkotni, mely egy kormányképes ellenzék alapításának bázisául szolgálhat, s lesznek-e ebben oly nagy, de a megvalósíthatás reményével kecsegtető czélok kitűzve, mely elérésére való törekvés, a megvalósításukat czélzó vágy erősebb

lesz a megszokottság nyűgző kötelékeinél, a megszokás jóleső kényelmetességénél. Lesz-e egy a kezdeményezés merészségével bíró s ez által magának tekintélyt parancsoló férfiú, ki nemcsak az önként gyülekezőkre várakozik, de a czélok és felelőség tudatával újabb alakulásokat kivan előidézni.

A kinek az előítéletek hatalmával szemben legyen merészsége megbolygatni az egész korrump társadalmi rendszert, a protekcionizmusra alapított állami kolosszust, gyökerében felforgatni még az abszolútizmus által, az államfentartó elemek megbuktatására kieszelt adórendszert; jogainkat a politikai csődben sínylődő Ausztriától nem perczentes arányban kikönyörögni, de a monarchiában elfoglalt pozíciónk és politikai állásunk követelményeinek megfelelőleg; nemzeti érdekeink érvényesítésére a külfölddel szemben azzal az erélyességgel fellépni, melylyel sokkal szánandóbb állapotaink közepette Andrassy külügy-miniszter fel mert lépni.

Önbizalom nélkül nincs eredmény. A mely nemzet nem hisz jövőjében, nem érdemli meg a jövőt. A melyik nem bízik munkájában, annak munkája eredményes nem lesz. Első feltétel, hogy higyjünk és fanatikus hévvel bízzunk, hogy mindez nem álomkép, hanem kitartó munka áldásos gyümölcse. Ezen az alapon megalakulhat a kormányképes ellenzék. És ezzel megkezdődhetik parlamentarizmusunk újjászületése. Csak »Merjetez nagyok lenni!« (Széchenyi).

Dr. Szemenyei Kornél.

SZEMLÉK.

„A szociológia sarktétele.”

Írta dr. Hegedűs Lóránt. Budapest, 1891. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa.

A szociológiának egyik sokat vitatott alapproblémája, hogy szervezet-e a társadalom vagy sem? Ezt a kérdést vette Hegedűs beható revízió alá és megállapítván annak jelenlegi állását, azt egy lépéssel tovább is vitte.

Hegedűs a szerves elmélet klasszikus formáját Spencernél találja meg és a spenceri alapokon kísérli meg a továbbépítés munkáját. Spencer ugyanis a nagyban és egészben való hasonlatosság mellett egy mélyreható különbséget is állapít meg a társadalom és a többi élő szervezetek között. Úgy találja, hogy míg a többi élő szervezeteknek csak egy különleges szövete tud érezni, csak egy különleges szövete bír öntudattal, addig a társadalom tagjai mind éreznek, valamennyiüknek van öntudatuk, ő maga is rámutat ugyan, hogy az alsóbbrendű állatok némelyikében az az érzőképeség, a melylyel fel vannak ruházva, testük minden részében meg van; rámutat továbbá arra is, hogy a társadalom egyedeiben is egyenlőtlen mértékben van meg az érzés képessége, egészben véve azonban mégis megállapíthatónak tartja ezt a különbséget a társadalom és a többi szervezet között.

Ezen a ponton kezdi meg az elmélet továbbfejlesztésének munkáját Hegedűs. A szervezeteknek legfontosabb része — úgymond — az öntudat; ha tehát a Spencer felállította különbség tényleg meg van, akkor a társadalom és a többi szervezet össze nem hasonlíthatók, vagyis az organikus elmélet helytelen. Az egész szerves elmélet tehát azon fordul meg Hegedűs szerint, van-e a társadalomnak oly fajta öntudata, mint az egyéneknek?

Hegedűs alaptétele, hogy a társadalmaknak ugyanolyan az öntudatuk, mint az egyéneknek, s hogy ennél fogva az az egyetlen alapvető

különbség is, a melyet Spencer a társadalom és a többi szervezet között talált, elesik. Következésképpen helyes az organikus elmélet, a melynek végleges betetőzését Hegedűs épen ebben az ő tételében látja.

A társadalmi öntudat *Hegedűs* szerint nem egyéb, mint ama viszonyoknak összessége, a melyek egyazon társadalomban levő egyének közt együttélésük következtében kifejlődtek s melyek több vagy kevesebb határozottsággal s kisebb-nagyobb állandósággal a társadalomra vannak vonatkoztatva. (72. 1.) Vagyis a társadalmi öntudat a többé-kevésbbé állandó közös meggyőződésekben, fellobbanó tömegtörekvésekben s megállapodott conventiókban áll.

Az eddigi szociológusok — úgymond *Hegedűs* — azért nem tudtak párhuzamot vonni az egyéni öntudat és a társadalmi öntudat között, mert az egyén öntudata egységként, a társadalomé pedig csak összetétel útján áll előttünk. Arról, hogy a társadalom öntudatát is egységként foghassuk fel, előre is le kell mondanunk, mert nekünk, a kik benne élünk a társadalomban, lehetetlenség olyan magasabb pontot találnunk, a honnan egy tekintetre átnézhetnők az egész társadalmat. Van azonban — így érvel tovább *Hegedűs* — az egyéni öntudat fölfogásának is egy olyan módja, a mely azt nem egységében, hanem synthesis alapján teszi valósággá. Objektív alapon mérve össze a kettőt, a társadalmi öntudat synthesisé és az egyéninek analysisé a kettőnek egyneműségét bizonyítja.

Hegedűs ezután egynémely újabb psychológus, főleg *Wundt* alapján kimutatja, hogy az egyéni öntudat egészen hasonló valami a társadalmi öntudathoz, hogy a szakadozott, hol homályosabb, hol világosabb társadalmi öntudattal szemben nem egységes, hanem ugyanilyen szakadozott, hol homályosabb, hol világosabb egyéni öntudat áll szemben; kimutatja, hogy az egyéni öntudat sem egyszerű, az sem egység, hogy abban csak összetett képzetek léteznek, a melyek folyamatok.

Hegedűs érvelését azzal végzi, hogy valamint az egyéni összérzet nem egyszerű sommázata a részérzeteknek, hanem azok produktuma, úgy a társadalmi öntudat sem egyszerű összege a különböző egyének öntudati állapotainak, hanem szintén a komponenseken felül álló új rezultáns. Vagyis: az egyéni és társadalmi öntudat teljes és törvényszerű párhuzamban vannak egymással, de e párhuzamban külön kategóriák gyanánt állanak egymás mellett.

Hegedűs ezzel könyvének tulajdonképeni feladatát is megoldotta, mert kimutatta, hogy az a nehézség, a melyet *Spencer* saját elméletével szemben lát, eloszlatható. Kikorrigálta tehát a *Spencer* organikus teóriájának egy fontos tételét, és ezzel egy lépéssel tovább vitte az organikus társadalmi felfogásnak azt a formáját, a melyre nézve igaza van *Hegedűs*nek abban is, hogy az mind a mai napig relatíve a legtökéletesebb. Mindazok tehát, a kik eddig *Spencer* felfogását osztották, elismeréssel kell, hogy fogadják e tannak *Hegedűs-féle* korrekcióját.

Persze azok, a kik Spencer-féle organikus alapfelfogást nem osztják, nem elégedhetnek meg ezzel az elismeréssel, hanem a Hegedűs-féle javított kiadás ellen is érvényesíteni kénytelenek az eredeti ellen támasztott alapkifogásaikat. A midőn ezt a következőkben tesszük, ezzel szorosán véve ugyan túlmegyünk *Hegedűs* bírálatán. Minthogy azonban *Hegedűs* a leghatározottabban szolidaritást vállalt a Spencer-féle alapfelfogással, el kell vállalnia a felelősséget mindama kifogásokkal szemben is, a melyek ezzel szemben emelhetők.

Azt hiszszük, hogy a társadalomnak organikus felfogása egész tudományos szigorúságában nem jelenthet egyebet, minthogy a társadalomban is meg vannak azok a lényeges tulajdonságok, a melyek megléte esetén *szervességről* szoktunk beszélni, a szervezetlen, az anorganikus világ tüneményeivel szemben. A társadalom a szerves felfogás szerint sem mondható növénynek vagy állatnak, annál kevésbé mondható egy speciális növénynek vagy állatnak. A társadalom tehát nem sorolható p. o. a moszatok, vagy a hüllők, vagy a gerincesek közé. Mégis a szerves elmélet folyton-folyvást abba a hibába esik, hogy nem elégszik meg a társadalomra nézve azoknak a tulajdonságoknak konstatálásával, a melyek az organicitást kiteszik és a melyek a növény- és állatvilággal egyetemben nagy közös tüneménykörhöz való tartozóságát bizonyítanák. A szerves elmélet állandóan túlmegy ezen a körön és állandóan oly sajátságokat akar megállapítani a társadalomra vonatkozólag, a melyek a szerves lényeknek csak egy kisebb-nagyobb körét, vagy éppen csak egy határozott specziesét jellemzik. Azok az otromba kísérletek, a melyek a társadalom szaglását, vagy a társadalom haját, bőrét keresik, eléggé ismeretesek és ezeket *Hegedűs* is kellően ostorozza. Nézetünk szerint azonban *Hegedűs* *Spencer*-rel együtt, ha nem is ilyen durván, de mégis hasonló tévedésbe esik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy *Spencer*, a midőn a társadalom szervességét bizonyítja, ha elvileg nem is, de fejtegetései során tényleg mégis minduntalan csak az állatokra, még pedig éppen csak a gerinces állatokra, igen gyakran pedig pláne csak az emlősökre gondol. Hiszen már magában véve annak a hézagnak, a melyet *Spencer* a szerves elméletben konstatál és a melynek betöltésére *Hegedűs* e munkájával vállalkozott, nem volna semmi értelme, ha *Spencer* állandóan és szigorúan a szerves élet egész nagy körét tartaná szem előtt és nem gondolna pusztán csak bizonyos igen fejlett gerincesekre. Hiszen a szerves lényeknek általában véve nem jellemző sajátságuk, hogy külön sensoriumuk van, hogy egyes részeik nem bírnak öntudattal. Maga *Spencer* is rámutat, hogy az alsóbbrendű állatok némelyikében az az érzőképeség, a melylyel fel vannak ruházva, testük minden részében meg van. Világos tehát, hogy *Spencer* itt tisztán csak bizonyos állatokkal állítja párhuzamba a társadalmat, a mi pedig egyáltalában nem következik a szerves elméletből.

Hegedűs-nél ezt a pontatlanságot még fokozottabb mértékben találjuk, mert ő nyilvánvalóan folyvást az egyes emberrel hasonlítja össze a társadalmat és mindig abból indul ki, hogy a társadalmat épen a szerves lényeknek azzal a kategóriájával kell párhuzamba hoznunk, a melyet embernek nevezünk; szóval nem általános szerves tulajdonságokat, hanem speciális emberi vonásokat, nevezetesen emberi (egyéni) öntudatot, vagy ehhez hasonló öntudatot keres.

*Hegedűs*nek sikerült ugyan kimutatni, hogy a társadalmi és az egyéni öntudat egyaránt szakadozott folyamatokból állanak, az öntudat kérdését azonban nem merítik ki az egységesség és szakadozottság kérdései és az öntudat kérdése nem is egyetlen nehézsége a *Spencer*-féle elméletnek.

Nézetünk szerint azt a *Spencer*-féle tételt, a melynek megdöntésére *Hegedűs* vállalkozott, egy más oldalról kellett volna megerősíteni és helyteleníteni. A társadalomban a szerves elmélet szempontjából ugyanis ép oly kevésbé szükséges az emberi öntudatot kimutatni, mint a hogy nem szükséges, sőt nem is volna helyes a társadalom melegvérűségét, vagy a társadalom gerincoszlopát kutatni. Egy rózsatőre vagy amoebára vonatkozólag nem igyekezünk emberi öntudatot megállapítani, mégsem kételkedik benne senki sem, hogy a rózsatő meg az amoeba szervezetek. Ennélfogva a kérdésnek *Hegedűs*-féle formulázását, hogy az egész szerves elmélet azon fordul meg, van-e a társadalomnak oly fajta öntudata, mint az egyéneknek, nem helyeselhetjük.

Egy másik, kevésbé lényeges megjegyzésünk *Hegedűssel* szemben arra vonatkozik, hogy a szerves elmélet, miként ezt *Jászi Oszkár* „A szerves társadalom elméletéről” írt mélyreható tanulmányában nagyon szépen kifejtette,* nem sarktétele a szociológiának. A szociológia épen úgy nem fordul meg a szerves elméleten, mint a hogy a szerves elmélet nem fordul meg az öntudat kérdésén. A szociológia nem tekinthető annak a társadalomtudománynak, a mely a társadalom szerves voltából indul ki, mert különben nem lehetne szociológus az, a ki a szerves elmélet helyességét tagadja. A szociológiának alaphypothesisise csak az, hogy a társas élet tünetényei is csak olyan természetes okok következményei, mint bármely egyéb ezen a világon; csak ez a természettudományi felfogás a lényeges; azok a természettudományi tételek, a melyek segítségével az egyes szociológiai rendszerek a társadalmat megmagyarázni igyekeznek, azután igen különbözők lehetnek.

Hegedűs tehát egyfelől jóval kevesebbet nyújt könyvében, mint a mennyit címében ígér, mert nem a szociológia sarktételeit, hanem csak a szerves elméletet fejtegeti; másfelől viszont sokkal többet nyújt egy tétel fejtegetésénél, mert előadását számos messzenyúló kitéréssel szövi keresztül, s ezekben az érdekes elkalandozásokban a szociológiának több fontos kérdésének tárgyalására talál alkalmat. Így mindjárt a könyv elején a szociológia keletkezését magyarázza;

* *Budapesti Szemle*. 1901. évi deczemberi füzet.

foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a szociológia állíthat-e fel követelményeket is és arra az eredményre jut, hogy a szociológia csakis a tünetenyek összefüggését állapíthatja meg; sokat foglalkozik a szociológiai módszer kérdéseivel. Mindezen tételek részletezése igen messzire vezetne. E részben csak azt az igen jelentékeny és sajnós, bizony eléggé ritka érdemét emeljük ki Hegedűsnek, hogy nem csatlakozik sem a lélektani, sem az élettani szociológiai iskolákhoz, hanem mindkét szempontból egyaránt vizsgálat alá veszi tárgyát és ezzel felülemelkedik a „biológusok” és a „psychológusok” iskolás egyoldalúságán. Úgy véljük, hogy csakis ez az út a helyes.

Ha még megemlékezünk Hegedűs eredeti, ötletekben gazdag stílusáról, a mely a legamerikaibb merészséggel adoptálja a — hogy úgy mondjam — még kellő tudományos méltóságra nem kapott legfrissebb szókat, s nyughatatlanul halmoz képre képet, a legelvontabb dolgokat is mintegy megérezkíteni igyekezve, de a mely ezzel sajátos ellentétben némi archaistikus zamatra is hajlik; ha megemlítjük, hogy a szociológiai irodalomnak bő ismeretével rendelkezik, s hogy minden tételét sokirányú polémiával támogatja s minden megállónál és kanyarodásnál tág áttekintést nyújt az egész szakirodalomra, akkor nagyban és egészben beszámoltunk a magyar szociológiai irodalomnak erről, az európai mérték szerint is, igen magas niveaujú hajtásáról.

Somló Bódog.

A házasság védelme.

A házasság védelme a büntetőjogban. Írta Vámbéry Rusztem I. kötet. Budapest, 1901. Politzer Zs. és fia kiadása. 492 lap.

Vámbéry Rusztem új munkája a magyar büntetőjogi irodalom fellendülésének egyik legszebb bizonyítéka s nemcsak a szakirodalomnak egyik legkiválóbb terméke, hanem tárgyánál s a széleskörű, alapos kidolgozásnál fogva sociologiai irodalmunk is örömmel vallhatja magáénak. Hogy a reformirányok, a kriminológiai és a kriminalpolitikai iskolák törekvései áthatották a modern büntetőjogászokat, megtermékenyítették a büntetőjogi irodalmat s a büntetőjog haladására és fejlesztésére nagy befolyást gyakoroltak, ezt épen Balogh Jenő, büntetőjogi tudományunk egyik leghivatottabb vezére fejtette ki legutóbbi felolvasásában (Magyar Jogászegylet, 1901. okt. 27.). E haladás meglátszik a magyar büntetőjogi irodalmon is, mely bár messze elmarad is az olasz és német szakirodalom mögött, a minek okául Balogh Jenő nagyon helyesen emeli ki, hogy a büntetőjog rokon- és segédtudományai, a kriminal-anthropologia, kriminal-statistika, kriminal-psychologia stb. nálunk ez ideig még csaknem műveletlenül maradtak, azonban a legutóbbi évtized büntetőjogi szakirodalmának termékei tanúságai annak, hogy íróink áttörték a „Begriffsjurisprudenz” korlátait, a büntetőjogi kérdéseket nem pusztán dogmatikai, de kriminológiai és kriminalpolitikai szempontból is nézik és tárgyalják. A dogmatikus büntetőjognak az új irányokkal

való szerencsés összeegyeztetésére kézzelfogható példa a Vámbéry Ruzstem új könyve. E könyv a BTK. egy szakaszát teszi elemzés és bírálat tárgyává s ez egyetlen szakaszról, a házasságtörésről, egy hatalmas kötetet ír, melyben jogászi szörszálhasogatás helyett a legélvezetesebb módon tárja elénk e kérdést, előbb történetileg, majd összehasonlítójogilag, dogmatikailag, végül mondhatjuk sociologiailag, vagyis a sociologia és a kriminalpolitika szempontjából.

A kérdés különben, a melyet tanulmánya tárgyává tett, egyike a legérdekesebbeknek és hálásabbaknak. A jelen munka ugyanis első kötete „*A házasság védelme a büntetőjogban*” című három kötetre tervezett művének. Szerző az előszóban érdekesen mondja el munkája történetét. A magánjog és a büntetőjog közötti határvonal, illetőleg érülközési pontok vizsgálatát tette tanulmánya tárgyává. E tág mezőn végzett tanulmányainak első eredménye a *házasság* büntetőjogi védelmének bemutatása. E végből elemzés tárgyává tette a BTK.-nek a házasság védelmével foglalkozó szakaszait, u. m. a házasságtörés, kettős házasság és a házasság elleni izgatás büntetendő cselekményeit, melyeket a BTK. szétszaggatva tárgyal. Ezek összefoglaló ismertetése és bírálata lesz az egész munka feladata. A jelen kötet egyedül a *házasságtöréssel* foglalkozik.

Szerző azonban már itt megemlíti, hogy a házasság büntetőjogi védelmének tanulmányozásánál eddigi kutatásainak eredménye az, hogy a büntetőjogi védelem *a fejlődés kezdetén* a házassági viszony *tartalma* felé fordul s a fejlődés *további fokán* mindinkább mellőzi azt s a házasság *alaki* védelme mellett a tartalom (hűség, tisztaság) védelme háttérbe szorul s *a magánjogi és erkölcsi repressio felé* közeledik.

A házasság közös tárgya a magánjogi és büntetőjogi szabályozásnak. Lényegileg a házasság magánjogi intézmény s hozzátehetjük, a mai erkölcsi és jogi rendnek egyik legsarkalatosabb intézménye. De mint ilyen, nagyon természetesen a büntetőjogi védelemnek is tárgya, mert úgy az egyeseknek, mint az államnak egyaránt érdekük a házasság, és pedig az összes művelt népeknél a monogam házasság alaki és tartalmi tisztasága és sértetlensége.

S tényleg a büntetőtörvények már a legrégibb időktől (Manu törvénykönyve, Tízparancs stb.) foglalkoznak a házasságtöréssel, mint a házassági viszony erkölcsi tartalmának megsértésével s így szerzőnek több mint kétezer éves történeti fejlődés s a régi és újabb törvények egész légiója állt rendelkezésére s nyújtott anyagot tanulmányainak.

Szerző nagy lelkesedéssel és becsvágygyal fogott a nagy anyagnak, s a leglelkiismeretesebben kutatta fel az összes forrásokat, mik e téren találhatóak voltak a legrégibb s legjelentéktelenebbnek tetsző adattól a legújabb törvényjavaslatokig, vagy bizottsági munkálatokig. S a mi fő, a legszigorúbb objectivitással s kitűnő történelmi érzékkel dolgozza fel előbb a házasságtörés történelmét, majd összehasonlítójogilag a házasságtörés büntetőjogi megítélését a világ összes idegen

jogaiban. Úgy, hogy a nagy munkának körülbelül felét (1—277 lap) foglalja el a *történelmi* és az *összehasonlító jogi* rész.

Nem kísérhetjük végig szerzőt részletesen kutatásaiban, elég legyen e rész felőli tájékozás végett kiemelnem a következőket:

Szerző a „*kezdetleges jogrendszerek*” vizsgálatával kezdi történeti bűvárlásait és pedig az *ó-ind*, *görög*, *zsidó* (ó-testamentom), *mohamedán* jognak, valamint az őskori és a mai *vad törzsek* primitív állapotának ismertetésével. Helyesen emeli ki, hogy a házasságtörés a házasság complementär delictuma, ép úgy, mint a lopás a magántulajdoné s a mint a nő a kezdetleges korokban a tulajdon tárgyai közé tartozik, úgy a házasságtörő a tolvajjal esik hasonló elbírálás alá. A házasságtörés büntetése különben e kezdetleges rendszerekben a féltékenységgel kapcsolatban, a mi pedig folyománya a rabláson vagy vételen alapuló házassági formának. Egyetemes jelentőségű e korban a családfő azon joga, hogy a hatalma alatt álló nőt és büntársát tettenérés esetén büntetlenül megölheti. E felfogás csak az ind és a görög jogban enyhül később, hol a büntárs megölése fenmarad ugyan, de a nőre nézve megelégesznek az atimival, az erkölcsi halállal.

Nagy szolgálatot tett szerző az e kérdéssel foglalkozni óhajtoknak., hogy a *Manu* törvénykönyvének idevágó részeit, mit eddig csak a Schick Sándor fordításában olvashattunk, a legújabb s leghitelesebb kutatások által kiderített szövegben lefordította magyarra. Felette érdekesek az *ó-testamentomi* zsidó jog felől írt fejtegetései is. (A tízparancs hetedikét ugyan nem a legjobb magyarsággal fordítja: „Ne törj házasságot!” Jobb lenne: Ne légy házasságtörő !)

A mai vad, civilizálatlan törzsek jogrendszerei felett is nagy ügyszeretettel időzik a szerző s könyve csak úgy duzzad az ethnographiai és sociologiai kutatók (Post, Makarevicz, Kohler, Westermarck stb.) által felderített adatok tömegétől. (Kár, hogy *Beöthy* Leo hatalmas munkáját: A társadalmi fejlődés kezdetei-t nem nagyon használja fel.) A legkezdetlegesebb korban, az erősebb, hatalmasabb korban, a házasságtörés a lopással egyenlő elbánásban részesül. Brazília, a Markesas szigetek lakói, a mongolok, kafferek stb. a legvadabb kegyetlenséggel (boszú) végzik ki a hűtlen asszonyt, Madagaszkár szigetén a két kezét vágják le épúgy, mint a tolvajnak. Másutt a nő orrának levágása vagy leharapása a büntetés, a miben öntudatlanul a praeventio eszméje csillan meg, t. i. hogy az így elcsúfított nőbe jövőre más férfi ne szerethessen bele. Nem hiányzik azonban a fejlettebb felfogás se, hogy a büntett, így a házasságtörés is az istenség elleni merénylet, pl. Peruban.

Külön és behatóan foglalkozik szerző a *római joggal*, a hol a büntetőjog már nagyobb és tanulságos fejlődésen ment keresztül.

A *középkori* és az *újkori* jogfejlődést tárgyazó fejezetben az adatok egész tömkelegén vezet keresztül ügyesen mutatva ki, hogy a kezdetleges kor s a római és a canoni jog minő zürzavaros összekeverése található fel a közép és újkori jogokban.

Érdekesen emeli ki, hogy a felvilágosdás irodalma (Voltaire, Beccaria és Filangieri), mely az újkori törvények barbarismusával szemben a házasságtörés büntetlenségét vitatta, s mely a harmadik fejlődési fokot képezi a házasságtörés történetében, a XVIII. század végére részben a törvényhozásokat (francia Code, II. József törvénye), a gyakorlatot pedig Európaszerte meghódítja, a mennyiben a régi, szigorú büntetések helyett mindenütt rövid fogházbüntetést vagy pénz-büntetést szabnak ki miatta. A francia Code egyenesen kihagyja a házasságtörést a büntetendő cselekmények közül.

Az összehasonlító jog után külön fejezetben fejtegeti szerző a *magyar jogfejlődést* a házasságtörésre vonatkozólag. Ez is egy felette értékes tanulmány, a mely a magyar büntetőjog történetének parlagon heverő mezejébe sok tekintetben világot vet és sok homályt eloszlat, így mindenekelőtt történeti adatokkal czáfolja meg a Bodó óta még Paulernél is előforduló azt az állítást, hogy a legrégibb törvényeink a házasságtörő nőt egyházi fenyték alá vették, később pedig egymáshoz hajtott fákhöz kötötték vagy lovak által képtették szét. Ezt az állítást ugyanis összes íróink Bonfini történeti művéből veszik, a hol azonban szó sincs a magyarokról, hanem Bonfini Hermanarich gót király idejéből beszéli el, hogy annak táborában a hunok betörésekor ily eset történt. Különben a régi magyarok társadalmi állapotáról elismeri szerző, hogy csak feltevéseket lehet koczkatatnunk. Kétségtelen azonban, hogy a sértett férj magánboszúja a legrégibb idők óta fennállott nálunk is, mert I. László törvénye büntetlenül hagyja a férjet, ki hűtlen nejét megölte. Ez pedig arra enged következtetni, hogy nálunk is csak a nő házasságtörése esett büntetés alá s a férj magánboszúja természetesnek és jogosnak tekintett. De ez bizonyítja azt is, hogy az egyháznak oly nagy befolyása nem lehetett, hogy elveit érvényesítse, vagy pedig politikából elnázta a régi szokások törvényesítését.

A következő fejezet a *tételes magyar jog dogmatikai kifejtését* és elemzését s az előforduló controversiák megbeszélését tartalmazza. Behatóan és teljes részletességgel bonczolgatja a házasságtörés fogalmát, a védett jogtárgyat, a tényálladékokat, a vitás kérdéseket a BTK. általános tanai szempontjából, valamint a házasságtörés megbüntetésének feltételeit *a) a házasság felbontását, b) a magánindítványt.*

Felette érdekesek szerző fejtegetései a *védett jogtárgy* kérdésében is, habár e részben elfoglalt álláspontját, illetőleg distinctióját nem tehetjük is magunkévá. Szerző ugyanis különbséget tesz a *delictum támadási* tárgya és a *védett jogtárgy* közt. A támadás tárgya szerinte a házasságtörésnél a házastársnak a házassági hűségre irányuló joga, a védett jogtárgy pedig „az államnak az a gyakorlati érdeke, mely megköveteli, hogy a házastársak e kölcsönös joga tiszteletben tartassék.” Igénytelen véleményem szerint a büntetendő cselekmények tekintetében a *támadás* és *védelem* tekintetében nem tehető különbség, mert a mit

a törvény véd, azt támadja meg a tettes. A jogi tárgy tehát a tettes részéről a támadás, az állam részéről a védelem tárgya. Hanem igenis különbség van akár a támadás, akár a védelem szempontjából az illető büntetendő cselekmény *közvetlen* és *közvetett* jogi tárgya között, közvetlen tárgy a subjectiv jog, t. i. az egyesek, a társadalom vagy az állam valamely speciális érdeke, a közvetett tárgy pedig minden cselekményre nézve a tárgyilagos jog, a közérdek. A házasságtörésnél tehát a közvetlen jogi tárgy a házastársnak a házassági hűségre irányuló joga, közvetett tárgy pedig az állami közérdek, mely a házasságok vagyis a családi élet tisztaságát követeli általában. Vagyis első sorban (közvetlenül) a házasságtörés sérti az egyes sértett házaspár házassági jogát, közvetve pedig mint minden büntetendő cselekmény, sérti a jogrendet, s közérdeket. Szerzőt e hibás distinctio vezette arra, hogy habár helyesen elítéli a BTK. álláspontját, midőn a házasságtörést a cselekmény jogi tárgyának félreismerésével a szemérem elleni delictumok közé sorozta, azonban kizárja azt a családi jogok elleni cselekmények köréből s a BTK.-ben külön fejezetben tartaná szabályozandónak, holott a rendszerezés, osztályozás szempontjából leghelyesebben a családi jogok elleni cselekmények közé sorozható. (Így Binding, Hälschner, a svájczji javaslat.)

Legérdekesebb fejezete az egészben érdekes műnek az utolsó, mely „a házasságtörés repressiójának fejlődési iránya” cím alatt kriminalpolitikailag és sociologiailag foglalkozik a házasságtörés kérdésével.

A házasságtörés büntetendősége elleni támadásokat, kezdve Voltaire röpirataitól a mai kriminológusok Ferri, és Ferrero kifogásáig, nagy buzgalommal hordja össze s szinte élvezettel bírálja a szerző. Ugyancsak nagy szorgalommal gyűjti össze a büntetés alá került házasságtörések mai statistikáját s behatóan ismerteti a házasságtörés felől a mai társadalmi felfogást a különböző európai államokban. Fejtegetéseit s következtetéseit — melyek részletes ismertetése alól felmentve érzem magamat, mert épen ez a részlet volt mutatványul közölve a XX. század novemberi számában — e részben egészben helyeseljük. Igaz ugyan, hogy épen nálunk, hol a házasságtörés tényleg csak „*criminos delictum*,” (a budapesti büntető járásbíróságnál 1890 —1900-ig házasságtörés miatt egyetlen feljelentés se tétetett) logikusan lehetne úgy érvelni, hogy a BTK. 246. §-a tényleg nem büntetett cselekményt tartalmaz s így törlendő, valamint elméletileg áll a Rossi megjegyzése is, hogy a házasságtörés erkölcstelenség: azonban úgy sociologiailag, mint kriminalpolitikailag helytelen lenne ma a házasságtörés büntetésének megszüntetését követelni, mert a BTK. 246. §-a elvileg fentartja azt a felfogást, hogy a házasságtörés jogsérelem a sértett házaspárra nézve s az állam a családi élet tisztaságát közérdeknek tekinti és büntetéssel fenyegeti annak meggyalázoit. Kriminalpolitikailag is helytelen, sőt káros lenne a büntethetőség megszüntetése,

mert ez azt a hitet terjesztené el, hogy a házasságtörés megengedett dolog. (Ezt ugyan szerző gyenge érvnek mondja, de tényleg az ily vélemény logikus lenne.) Helyesen vezeti le tehát szerző is, hogy „a házasságtörés büntetőjogi repressiójának eltörlése annak előmozdításával lenne azonos. Törekvésünk tehát egyelőre csak arra irányúihat, hogy a házasságtörésre vonatkozó *lex imperfecta* *gyakorlatilag* is *lex perfecta*-vá alakítsuk.” (466. 1.) Az e célra ajánlott módosítását a BTK.-nek, t. i. hogy oly esetekben, midőn a házasságtörés közbotrányt okozott, a házasságtörés üldözésének a házasság felbontását kimondó bíróság indítványára legyen helye, részünkről egészen a magunkévá tesszük.

Az utolsó szakaszban végre a *magánboszú átalakulásával* foglalkozik szerző, úgy tekintvén a francia törvény említett *paragraphe rouge*-át, valamint a mi bíróságaink felmentő ítéleteit a hűtlen házastársat megölő féllal szemben, mint a kezdetleges *magánboszú* maradványát, illetőleg átalakulását.

Íme végére jutottunk szemlénknek. Készséggel és a legnagyobb örömmel zárhatjuk sorainkat azzal, hogy szerző egy minden ízében sikerült munkával gazdagította jogi irodalmunkat s szorgalmáért, a nagy fáradságért, melyet a teméntelen adat, forrás összegyűjtésére, megbírálására fordított s a kitűnő munkáért, melyet *produca*lt, a legteljesebb elismeréssel kell adoznunk neki. Különösen ismételen ki kell emelnünk szerzőnek valóban bámulatos irodalmi, jogtörténeti és összehasonlító jogi jártasságát. A büntető jogi és sociologiai irodalomban a legnagyobb otthonossággal rendelkezik s látszik, hogy irodalmi forrásait egytől-egyig eredetiben tanulmányozza, épúgy a jogtörténeti és összehasonlító jogi forrásokat a legnagyobb lelkiismeretességgel igyekszik, a hol csak lehet, az eredetiből tanulmányozni. Távol fekvő államok jogairól vagy ottani adatokról az ottani szakférfiaktól kér hiteles felvilágosítást. Nem éri be a járt úton haladással, másod-harmadkézből átvett bizonytalan adatokkal, hanem mindent valóban és hitelesen tudni akar, kutat, bírál. Ki kell emelnünk az éles bíráló és bonczoló tehetségét s az önálló felfogásra való törekvést, mely a nélkül hogy a köteles tiszteletet sértené, nem hajlik meg a legnagyobb tekintélyek előtt sem, hanem azok véleményét, azok adatait is bonczkés alá veszi s kimutatja mi helyes, mi helytelen azokban.

Szóval Vámbérynak ez a munkája, mely eddig megjelent művei közt a legnagyobb, teljesen megerősíti és biztosítja abbéli véleményünket, hogy ő a magyar büntetőjog művelőinek legkiválóbbjai közé tartozik s tőle jogi irodalmunk a legszebb reménnyel várja a jobbnáljobb munkákat. A nagy munkakedv és lelkesedés, szakmájának igazi szeretete s az eddigi kisebb műveiben is, de a mostaniban legkiválóbban bizonyított fényes készültsége a legbiztosabb zálogai e szép reményünknek s hisszük is, hogy ebben nem fogunk csalódn.

Dr. Finkey Ferencz.

Képzőművészeti Szemle.

A képzőművészeti társulat tavaszi tárlata.

Két esztendeje a nemzetközi tárlatok nagyjában az 1900-iki párisi kiállítás anyagán élőködnek. Láttuk tavaly Münchenben, Drezdában, Velenczében, s ugyanezt észlelhettük mostani nemzetközi tárlatunkon. Mintha századvégi nagy erőfeszítése után időleges apály állott volna be a képzőművészetben. Erről tanúskodik szintén a tárlatunkon megjelent idegenek gyér, de jellegzetes sorozata. De ha nem is tüntet fel új irányokat, megismertet a nyugati művészet néhány kimagasló egyéniségével s számos érdekes, tanulságos munkásával.

A magyarok csoportjából hiányzanak: Mednyánszky, Katona, Ferenczy, Fényes és a nagybányaiak. Marad tehát a magyar képzőművészet átlagos évi termése. Nincs mit keseregnünk e fölött. A nemzetközi tárlat célja nem mérkőzés, hanem tanulás és — önmegismerés. Nem volt még kiállításunk, mely ebből a szempontból oly érdekes lett volna, mint a mostani.

A Myrmidonok sátraikba vonultak. De előttünk a sereg zöme. A közvitéztek. — Ám közvitézeiről lehet és kell egy művésznemzedéket megítélni.

Nem vesztegetjük a szót a zsoldosokra. A fejletlen ízlésűek tapsait és pénzét hajhászó festő-mesteremberek fajtája mindig és mindenütt létezett. Nálunk sincsenek többen, mint máshol. Legfőlebb, hogy itt e kisebbség nagyképűbb s erőszakosabb, a mint ez már közviszonyaink természetéből folyik.

Hadd szóljunk azonban a többségről: a becsületes művészelkekről. A külső viszonyok elleni keserű küzdelemről szól szürke, sivár és előtünk mégis rokonszenves munkájuk. Abszolút művészeti szempontból nagyobbára sekély és érdektelen, de annál érdekesebb mint mai kultúrviszonyaink tükre.

A magyar közszellem fejlődésére mindenkor döntő befolyást gyakorolt, a Nyugat melyik kulturális körével lépett kapcsolatba. Akár a Renaissance volt ez a kulturális kör, akár a holland-német protestantizmus, annak román-katholikus ellenáramlata, vagy épen a francia forradalom eszméi. Vajjon korunkra nézve miféle idegen kultúra hatását állapítja meg majd a történelem? Azt hiszem, egyikük sem, s mégis mindegyikét. Lévéen korunk a talmi-európaiság kora.

Mióta a művészetek is a világforgalom jegyébe kerültek, egy óriási gyűjtőmedence alakult ki, melybe a Nyugat seprűjét ontja. Ez a medence kezdődik Bécsnél, magába foglalja Magyarországot, a Balkánt, az egész Keletet, s végződik a dúsgazdag délamerikai ültetvényesek hajlékainál. Magyarország elenyésző kis darabja ennek a területnek, mégis bámulatos, aránylag mily óriási mennyiségeket fogyaszt az e medenczét betöltő drága anyagból: a nyugati művészetek közepszerűségeiből, hogy

ne mondjuk salakjából. Kezdve azoktól a „modern” műipari tárgyaktól, a miknek Exportschund a kedves német nevük, egész azokig a bizonyos kétes értelmű s legtöbbször még kétesebb értékű francia bohózatokig s az Ohnet- meg Prévost-regényekig, melyekkel a francia szellemet és európai világnézetet tiszteli a jámbor magyar közönség.

Talmi az európaiságunk és nem kis részben a művészet iránti lelkesedésünk is az. Alapjában véve a mai nemzedék zöme még mindig pusztán divatos sallangnak tekinti a művészetet. Nem mondja ki szóval, annál gyakrabban tetteivel. Pedig a nyílt kicsinylésnél is gonoszabb a filiszter lappangó közönye, a kinek egyetlen művészeti élmőzője, hogy megrögzött megvetéssel tekint a saját nemzetbelije alkotására.

Íme, itt a magyar építőművészet példája. Huszka József 20 évi derék úttörő munkával a székelly házból s népünk használati tárgyaiból összeszedte a magyar ornamentika anyagát. Iparművészeink hozzákezdték a magyar műipar megteremtéséhez. Lechner megkísérelte magyar stílben építeni. Elismerjük, hogy az eredmény itt-ott kétes értékű, azonban legelhibázottabb alkotásain is meglátszik a komoly, becsületes művészi törekvés. Mégis közönségünk java szánakozó, vagy éppen kárörvendő mosolylyal kíséri e vállalkozást. Ellenben helylyel-közzel némi kis háborzongatással, de azért mindenkor tiszteletteljesen szemléli a rász bécsi Wagner-utánzatokat, ezt a szörnyű pallér-szeczessziót, a mely most gombamódra szaporodik fővárosunkban, megcsúfolásaként mindannak, a mit két évtizede az építőművészet megifjítására kigondoltak.

Bécsben, a korhadás füledt levegőjében most egy különleges melegházi művészet fejlődik. Uralkodó vonása — miként azt Hermann Bahr, a híres bécsi kritikus is elismeri — hogy teljesen elszakadt az anyaföldjétől: semmi közössége az osztrák nép létérdekeivel. — Mig ekként egy különleges, kicsit lelketlen, de azért raffinált, csillogó művészet keletkezett a császárváros ősrégi kultúrájának talaján, talmi-európaiságunk olyan művészetnek visz elébe, mely nem csak lelketlennek ígérkezik, hanem mivel nem bírunk a kivénült népek kecsességével, fonáknak és torznak, akár a bécsi szabó készítette csipkés ünneplő egészségőtől duzzadó polgárnőink testén.

Holott nem eredendő tehetséghiányon múlik a baj. A magyar fiúk szépen megállják helyüket a párisi vagy müncheni nemzetközi festőiskolákban. Csakhogy a tanulóévek leteltével a hazatérők nagy részét megrontja az itthon reájuk váró hosszú, csendes tragikomédia. Ebben a tragikomédiában a közönség ízlésbeli fejletlenségének jut a főszerep; mellékszemély a kartársak féltékenysége és a sajtó mostoha bánásmódja, önérzetes, s a céhbe nem tartozó fiatalokkal szemben. A megoldás azután rendszerint — a megalkuvás.

A megalkudott és szárnyukszegett tehetségek között örvendetesen válik ki egy fiatal művész, a ki biztos léptekkel halad a grand art felé: Boruth Andor. — Az első teremben függő női feje, s különösen Bosnyák Zoltánné arcsképe gyönyörű alkotások. Az utóbbiról nem

mondhatunk különbet, mint hogy nem enyészik el, sem nem válik nevet-ségessé ott, a hol függ, Munkácsy és Zuloaga között. — László Fülöp Görgeyje a mester legjobb dolgainak egyike. Valóságos lélekidézőképességgel megfestett képe e csodálatos életű aggastyánnak. — Művészies, szép munka Mendlik Oszkár hullámverése. — A szobrászat szegényes csoportjából kiválik Teles Ede pompás terracotta-szobroc-kája (mely már Velenczében is sok barátot szerzett a művésznak) s Prielle Kornélia mellképe. Bár ez nem a mi Prielle Kornéliánk, a hogy a Nagymamából ismerjük. De úgy látszik, nem a művész hibájából, inkább a szokatlan hajviselet folytán. — Ép oly poétikus, mint erős plasztikai érzékkel kidolgozott mű Kalmár Elza apród-csoportja. Szaloméján csak a gondolat érdekes; a derékszögben meghajló női akt szinte képtelenség. — Közvetlenül Van der Stappen mellett áll Tóth István Hunyady Jánosa: egy felpánczélozott, hatalmas izomzatú férfimodell, török zászlókkal lábainál. Ez jelképezi majd az ezredéves emlékművön az aszkétalelkű hős magyar condottiere gyönyörű korát!? Az első ízben kiállítók közül Czigány Dezsőt illeti a pálma. Önarcz-képe nagy tehetségről és kiváló technikai haladottságról tanúskodik. Felemlítjük még Tallós kis lányfejét, Hercz Vilmos önarczképét, s Gserna Rezső kissé sötét, de érdekes tanulmányát. — A többiekéről nincs mit mondanunk. Nem az a kritika hivatása, hogy önkényes osztályzatokkal bővített katalógust adjon.

De hogy az idegenekre térjünk, itt ismét csak talmi-európai-ságunknak adtuk tanújelét. Felmagasztaltuk Palmiét és Brachtot, lemosolyogtuk Khnopffot és Zuloagát. — Palmié kissé édeskés, de azért nem teljesen jelentéktelen táj kép festő. Bracht legrokonszenvesebb tulajdonsága — a termékenysége. Egy egész termet töltött meg ügyes, csillogó dolgaival. Meg kell adni, kitűnő metteur-en-scène. Mindazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, melyek az avatatlanokat elkápráztatják. — Zuloaga nem ismeri ezeket az apró fogásokat. Kékvérű, szuverén nagy tehetség. Valami hatalmas, szinte gögös egyszerűség jellemzi. Nem hat tetszetős külsőségekkel, következképpen nem hatja meg a külsőségek kis embereit. — Khnopff szimbolisztikus képei byzáncz és a quattrocento nyelvén mondják el mesterük sóvárgását rejtelmes új szépségek után. Álmodnak nevezi őket, s csakugyan álmok: egy nyugtalan, mélyézésű, gondolkodó, bámulatos művészi tudással megörökített álmai. Tájképein a gyötrődő modern léleknek a természet iránti szeretete érzik. Ezeknek az üde s mégis oly misztikus tájéknak mindegyike valóságos kis mestermű.

Valamelyik őszintébb kritikusunk megjövendölte, hogy Zuloaga és Khnopff feltűnés nélkül szerepelnek majd tárlatunkon, mivelhogy — úgymond — külön agyberendezés kell az ilyen művészet élvezéséhez. — Zuloaga és Khnopff két homlokegyenest ellenkező esztétikai áramlat megszemélyesítője. Művészetük egyetlen közös vonása, hogy az minden ízében ezedeti, merész, meg nem alkuvó. — Sok minálunk a félémler

és féltehetség, a kinek hiányzik a kellő agyberendezése ezeknek a tulajdonságoknak méltánylására. Hadd maradjanak meggyőződésüknél. Similis simili gaudet. Csakhogy újabban a capitoliumi ludak bizonyos kínai falért vijjognak, a minek árnyékában a Nyugat nyomasztó versenyétől menten egy pár esztendő alatt okvetlen magyar nemzeti művészet teremne. Ezt a kínai falat némelyek valóságos kínai falnak képezik, és első téglája gyanánt a magyar művészetet megrabló (sic !) nemzetközi kiállítások megszüntetését követelik. De a legtöbben amolyan mesterséges egyedárúságnak szeretnék feltüntetni, melynek védelmében az idegen bélyegét üthetnék vetélytársaikra, s a kizárólagos kínai jegyét saját portékájukra. Sajnos, úgy látszik, mintha az utóbbi időben — akár öntudatosan, akár öntudatlanul — komolyabb hetilapjaink is ennek az irányzatnak szolgálatába szegődtek volna. Utalok a Hét „Pofonverték bennünket” kezdetű cikkére. (Azokon a hasábokon, melyeken különben Ignotus kritikáit olvassuk!) és az Új Idők plebiscitumára. Nyilvánvaló, hogy a komolyabb elemek tartózkodnak az ilyen közszavazástól. Talán negatív ítélet alkotása céljából szándékozik a befolyásoltak, feltűnni vágyók és iskolás lánykák véleményeit összegyűjteni? Vagy tán az Új Idők is beállott a „pártfogók” közé?

Ami pedig a kínai falat illeti, csak hordják a nemzeti művészet nevében a téglát ahhoz a falhoz! Egész mai kultúránkon átvivődött a talmi-európaiság. Zárják el a valódi, emelkedett, nemes Nyugattól. Építsenek oltárát a talminak. Állítsanak melléje levitácul kapzsi rétorokat. És emeljék állami intézménynyé az eddig magánkezekben virágzó kölcsönös elismerési társaságokat. — De mielőtt ezt tennék, vessenek egy pillantást az angol festők csoportjára, melyet a Society of Painters and Sculptors küldött kiállításunkra. Ez a valódi nemzeti művészet. Mély, előkelő, komoly, kiművelt, de kicsinyeskedés nélküli, egyénien változatos s mégis tipikus: az angol föld s a belőle sarjadzott kultúra legbensőbb művészi tartalmának kifejezése. S ez nem *programm*, hanem szinte öntudatlan törekvés. Lelki, művészi a szó legnemesebb értelmében. — Valódi művészet az egyetlen út, mely a nemzetihez vezet! A talmi- és a középszerűség megölője minden igazi művészetnek, és legfőbb akadály a nálunk egy nemzeti művészet fejlődésének. A sovinizmus pedig, bár lényegében a komoly nemzeti önrzert ellentéte, tűrhető, sőt rokonszenves, mint az egyszerűek korlátolt, de becsületes lelkesedésének kifejezője. De gonosz és eléggé meg nem bélyegezhető az a fajtája, mely most nálunk virágkorát éli: a zsebbeli érdek sovinizmusa.

—i —r.

A Nagy Sándor három képe.

Mikor először gyönyörködtünk ezekben a képekben, melyek egy nagy, bensőséges és eredeti tehetség úttörését mutatják, élvezetünkben a „nagyérdemű közönség” gúnyos kaczagása által megzavarva, attól félünk, hogy velük szemben a védő szerepére fog majd vállalkoznunk kelleni.

Annál nagyobb az örömünk most, hogy a magyar művészet úgyszólván minden komoly magyarzója felismerte azt, a miről itt szó van: a magyar festészetnek egy izmos tehetsége támadt. (Legalább nekünk, kik létezéséről nem tudtunk, kik régiebb dolgait nem láttuk.)

Érdekes volt megfigyelni képei előtt a publikumot. Ha Nagy Sándor látta volna azt a düht, melylyel a nyárspolgárok rátámadtak: művészelke érezte volna, hogy jó úton halad, hogy ama magányos hegycsúcsok felé törekszik, melyekhez tövisszorosú árán szokás eljutni, hogy a gúnykaczej a tisztelet farkcsóválásává alakuljon át, ha majd valamely nagy és elismert kritikus kinyitandja a t. publikum gyáva szeméit.

Micsoda esztétikai ítéleteket hallott az ember! „Ni, Shakespeare szandálban!” mondotta például az egyik „A mi kertünk” előtt. És a társaság hahotázott a szegény piktoron. Szóló pedig örült, hogy ő éleselméjű, a társaság pedig örült, hogy finom műismerő. Dicső művészet, milyen univerzális a te hatalmad! Kezdve a sóvárgó lelkeken, kiknek sebeire írt adsz, leszállsz a derék nyárspolgárokhoz, hogy vasárnapi emésztésüket megkönnyítsed.

Ha a Nagy Sándor művészi egyéniségét meghatározni akarnók, úgy mondhatnánk, hogy ő a *tolsztojizmus festője*. Bizonyára sokkal jobban átértette és átérezte a mestert, mint legtöbb tudós magyarzója, bár egyik képében sem nyújt, azt hisszük, még tökéletest.

Az „Úr és paraszt” a három kép közül a leggyöngébb. Tartalomban, színezésben és kidolgozásban egyaránt. Mi csak az elsőről akarunk itt beszélni. A művészet igaz alkotásai mindig valami megfőkezett erővel bírnak. A túlságos tendenzia, a szenvedélyes állásfoglalás, a lélek gyűlölködő kifakadása: a politikus és tán az apostol, de nem a művészet forrásaiból fakad. Pedig ebben a képben csak úgy tombol a harag. Kitérő karrikatura az, de nem művészi alkotás. Maga a parasztot letipró úr a gonosz és hülye viveur ismert típusaiból van összetéve. Nem egyéni és nem jellegzetes. De ebben a képben is van egy vonás, mely igaz, közvetlen, megindító és költői. Az öreg paraszt arc kifejezését és mozdulatát értem, melylyel megrontója előtt kalapot emel. A túlságos tendenzia kissé bántó. Ellentmond neki az élet. Az úr letiporja a paraszt házikóját, gyermekét és most kövel teli szekerét rombolja szét. Látjuk, hogy a vad hajsza vége közös megsemmisülés lesz: úré, paraszté egyaránt. Ez, úgy látszik, a jelenlegi gazdasági rend szymboluma akar lenni. A termelés anarchiája nemcsak a munkást semmisíti meg, hanem gyakran a tőkést is. De, mondom, a tendenzia mégis túlságos mesterséges. Mennyivel közelebb esett volna az élethez egy úri vadászmulatságot lefesteni, melyben ördögi sugallat nélkül is hányszor esik áldozatul a paraszt munkája az úr passziójának! A másik két kép, úgy érezzük, hívebben tükrözi vissza a Nagy Sándor lelkének alaptartalmát. „A mi kertünk” valóságos tolsztoji utópia. Szelíd békesség. Egyszerű emberek. Ember- és állatvilág derült összhangja. Csöndes nyugalom minden virágon, az egész tájon, az állatok és emberek lelkében. A férfi megtalálta, a mit a civilizáció fékevesztett hajszája között hiába keresett: az Istent és az élet célját. Életpárja, az erős, egyszerű, tagbaszakadt, virágot öntöző leány, ki nem tud semmit a divat és a szerelem raffinementjaiból. . . .

Legnagyobb szabásúnak azonban a „*Mester, hol lakol?*” című képet találtuk. Az egyik oldalon Tolsztoj hirdeti az ígét egy kis csoportnak. Mély hit és égő vágy lángol ezekből a vázlatyszerűen megfestett alakokból. (A szokott katona különösen megkapó.) A kép másik

oldalán egy másik csoport keresi és megtalálja az Üdvözítőt. Ez a négy alak már a művészet legtisztább birodalmából került ki. Micsoda hit vágy az Isten után, szeretet és megnyugvás! És ez nem valami primitivitásmajmolás. Ezek az alakok a lélek mélyéből kerültek elő. Nem a középkor vallási rajongói ezek némely praerafaelista képeken. A modern ember tépelődő, megkínzott lelke, a mi korunk *saját* szenvedéseivel él itt. Oly igaz és közvetlen ez a négy alak, hogy az öreg Tolsztoj boldog volna, ha látná. . . .

Mi pedig nem tudunk elnyomni egy mosolyt, egy fájdalmasan-édes mosolyt az emberi lélek egy újabb illúzióján.

Ez az a mosoly, melylyel a Tolsztoj filozófiáját olvassuk. Micsoda naiv világ ez! . . .

A művészt, ki azt a világot tán színben és rajzban néhol hiányosan, de egészben a valódi művész ihletével festette meg, hálásan köszöntjük és igen nagy dolgokat várunk tőle. J.

Klinger Beethoven-szobra.

A bécsi szecsesszió művészei utolsó kiállításukon szerényen háttérbe vonultak és egész tehetségüket, összes erőiket *egy* nagy művész, Klinger Miksa szolgálatába bocsátották, arra szorítkozáván, hogy Klinger legújabb és tán legnagyobb művének, Beethoven polychrom márványszobrának, megfelelő keretet teremtsenek. Olyan munkákat állítottak ki, a melyek eladásra alig fognak kerülni, a melyeknek önálló becük nincs és a melyeknek legnagyobb része el fog pusztulni, mihelyt a kiállításnak vége lesz. A művekről, miket létrehoztak, gondolkozhatunk akárhogy, az önfeláldozó alárendelés egy nagyobb művész lángelméje alá oly vonás, mely egymagában megczáfolja azoknak véleményét, kik a szecsessziós irányt a maga ezerféle bizarrságával nem vezetik vissza egyébre, mint pár hiú művésznek azon törekvésére, hogy mentül többet beszéltesse magukról.

A szecsesszió házának első három termét valóságos kis labirintussá alakították át oly célból, hogy Beethoven szobra egyszerre tűnjék fel a közönség szemei előtt. A trick ismeretes; ugyanazt, a mit a szecsesszió csinált, megcsinálták pl. egy híres rajnamenti várornál is, csakhogy sokkal primitívebb módon, a mennyiben a felvezető lépcső minden a kilátást megnyitó kanyarulatánál egyszerűen azt a felírást alkalmazták: „Es wird gebeten, nicht nach rechts zu sehen, damit sich oben die ganze Aussicht auf einmal erschliesse.” Maga a szobor alig van pár lépésnyire a főbejáratától és már a belépőjegy megváltásánál szembe tűnnék, ha gondosan magas falat nem építettek volna eléje, úgy hogy a közönség kénytelen előbb baloldalt, egy kissé magasabb fekvésű furcsánál furcsább műtárgyakkal megtöltött terembe lépni, melynek egyik oldalfala el van távolítva és kilátást nyit Klinger hatalmas alkotására. Százféle dolog köti le figyelmünket már az első teremben. Symbolistikus képek s faragványok, melyek még ott is elméledésre készítenek, hol visszataszítólag hatnak. E teremnek hivatása csak az, hogy elfeledtesse velünk a természetet, a külső zajt, és lassankint fogékonyságot ébresztszen bennünk a nagy művészi alkotás iránt. E teremből egy oldalajtón át jutunk a középső terembe fájdalom úgy, hogy a szobrot hátulról látjuk meg először. Hogy teljes legyen a hatás, a termeket úgy kellett volna beosztani, hogy a szobor elülről tűnjék fel szemeink előtt.

Végre eljutottunk a célhoz, előttünk áll a szobor. Beethoven vézna testének meztelen felsőrésze egy nagy, magastámlájú ércztrónusból emelkedik ki, melynek fényesre csiszolt két oldalkarfája élesen elhatárolja az alkotást jobbról és balról. A szobor központja a hatalmas Beethoven-fej azzal a daczos, öntudatos, magába mélyedő kifejezéssel, mely arra vall, hogy ez az ember hozzá van szokva ahhoz, hogy olympusi magaslatokon egyedül üljön, mint korlátlan úr halhatlan lelkének óriási birodalmában. Ezt az elszigeteltséget a világtól jelzi az is, hogy a trón előreálló, kiugró sziklán van elhelyezve, mintegy tátongó mélységek felett. A mester lábai sárga márványból faragott, gyönyörű rínczokat vető takaróval vannak fedve, kezei ölében nyugszanak és mintegy önkénytelenül ököltre vannak szorítva, teste előre hajlik, jobb lába a bal fölé van helyezve. A test ezen összehúzódása élénken jelzi azt a nagy szellemi koncentrációt, mely Beethoven lelkében végebe megy. Lábainál egy fekete márványból faragott sas ül, válllaival egy vonalban a hatalmas trónszék támláján, őt kis angyalfej látható, félgymántokból kirakott tarka lepkeszárnyakkal. Alulról a sas, felülről az angyalok bámulattal tekintenek a mesterre, az egyik angyalka egyenesen újjal mutat feléje. A trónszék hát- és oldallapjai bronz-reliefekkel vannak díszítve. A hátlap első pillanatra kissé összefüggéstelen benyomást tesz. Egymástól szabályszerűen el nem választva látnak rajta Venusokat, Krisztusokat és egyéb alakokat. Kis fejtörésbe kerül, míg az összefüggést megkonstruáljuk magunknak. Lenn, mintegy az egész kép gyökereként, egy hatalmas, Jupiterre emlékeztető férfifej látható. Ez jelképezhetné a mindenségnek teremtőjét, minden lét szülőatyját, esetleg azt az „Ur-Nichts”-et, melynek ábrázolását Klinger már régebben is megkísérelte, talán épen azért, mert lehetetlennek Játsszik a „semmit” külső formában kifejezésre hozni. Fölötte egy kagylósajkán himbálódzó Venus jelképezhetné a görög kultúrát, a Venusra rátamadó köpönyegbe burkolt alak állítólag Szent János, ki felháborodik a Venus által okozott balsorsos, az emberi szenvedélyeken. Eme képek fölött, mintegy az egésznek betetőzéséül, látjuk Golgotha hegyét a keresztre feszített Krisztussal, a keresztény kultúra jelképét, s mögötte a felkelő napot. Az egész hátlap az emberi gondolkozás fejlődését mutatja be. Nem mondjuk, hogy így *kell* értelmezni a reliefeket, de mi ezt az értelmet betűztük ki belőle, különben pedig igaza lehet annak a kritikusnak, ki a bővebb magyarázatok elől egyáltalában kitért, azzal a megjegyzéssel, hogy: „klar zu sehen ist in solchen Fällen gar nicht so vortheilhaft, wie ein lauschiges Ungefähr von Bedeutung und Stimmung”. Az oldallapok Ádámot s Évát ábrázolják, még pedig az egyik, mikor leszakítják az almát, a másik, mikor a paradicsomból már kiüzettek. Az élvezet s bűnhődés, a derű s a ború, az élet jó és rossz, szép és nehéz pillanatai, talán ezeket akarja a két kép jelezni.

A legmegkapóbb a szobron Beethoven arcza. Klinger régtől fogva gyakorolja magát abban, hogy a zenét ecsettel és vésővel ábrázolja, ezt tette híres Brahms-fantáziáiban is. A közönségben mindig akad ember, ki különösnek találja, hogy a szimphoniák nagymestere, ki úgyszólván az egész életet felölelte lelkébe és ezerféle fényesebbnél fényesebb sugarakra bontva árasztotta ismét szét, úgy van odaállítva, mint egy elzárkózott, daczos, világgýülölő egyén. Tudjuk, hogy Beethoven, az ember, ilyen volt, de a művésznek nem az volt feladata, hogy Beethoven *személyét* mutassa be, neki a tovább élő Beethovent, a halhatatlan Beethoven-eszmét, Beethoven szellemét kellett ábrázolnia; ha tehát a néző nem tudná összeegyeztetni a márványba faragott alakot

Beethoven alkotásaival, a művész felfogását méltán el lehetne ítélni. A mi felfogásunk szerint azonban Klinger egyenesen megoldotta azt az ellentétet, mely az életben embergyűlölő és a művészetben az emberiség iránt végtelen szeretettel viseltető Beethoven között fennáll. Így állítja oda a mestert, mint a ki fölszíva magába mindazt, mit az élet nyújtani képes, sas módjára felemelkedik oda, hol egyedül van és a hol őt a világ zaja nem zavarja. Klinger Beethoven zárkózottságát nem kicsinyes okokra vezeti vissza, hanem arra, hogy Beethoven több mint ember (nyelvünkön van az „Übermensch” szó, melylyel annyira visszaélnék). Épen Beethovennél szembetűnő az az elzárkózottság, melyben nagy szellemek szükségképen élnek. Nála még egy külső ok is hozzájárult ehhez, hisz tudvalevő dolog, hogy élete utolsó éveiben teljesen megsiketült és nem egy halhatatlan kompozícióját sohasem hallhatta. Ez a siketség, melyről egy tisztelője azt jegyezte meg, hogy az volt számára a legnagyobb boldogság, mert hisz így nem hallott más zenét, mint lelkével a saját magáét, még növelte Beethoven zárkózottságát és magábaszállását. Ebben a nagy szellemi koncentrációban, melyben a mester egységesen és egyszerre saját lelkéből merítette mindazt, mit a közönséges ember lassanként ezerféle apróság formájában mozaikszerűen gyűjt össze, ebben ábrázolja Klinger Beethovent és helyesen ábrázolja.

Nem áztatjuk magunkat azzal, hogy még csak halavány képet is sikerült adnunk Klinger „Beethoven”-jéről. E szobor azokhoz tartozik, melyeket *lát*ni kell, és a melyeket okvetlenül *kell* látni. Róla is vannak eltérő vélemények, de maga az a tény, hogy Bécs ma alig beszél másról, mint erről a műről, legjobb bizonyítja, hogy nem mindennapi alkotás az, melyet Klinger tizenöt évi munka eredményeképp Beethoven halálának 75-ik évfordulóján, 1902. márczius 26-án befejezett.

A kifogások között, melyek úton-útfélen hallhatók, különösen kettőt emelünk ki, a melyek elvi jelentőségűek. Az egyik az, hogy miért ábrázolta Klinger Beethoven testét meztelenül; a másik az, hogy miért állított össze különböző színű márványokat. Mindkettőre csak néhány futó megjegyzést kívánunk tenni.

A mikor az ember először hall meztelenül ábrázolt modern szellemi hőszokról (Klinger nem az első, ki ilyenekkel megpróbálkozott), önkénytelenül is azok a tógás és peplonos Goethék és Schillerek jutnak eszébe, melyek Németország némely városának, többek közt Münchennek tereit éktelenítik. Ez az idegen öltözet, mely oly fényesen áll Sophokles híres szobrán, nevetséges, színészi benyomást tesz Goethén, ki ily ruhát bizonyynal sohasem viselt. Ép úgy vagyunk modern embereknek meztelen testtel való ábrázolásával. A mi jól áll Apollónak, vagy valamely athleta alakjának, az bizarrul hat Victor Hugo-nál vagy Beethovennél. Azután: meztelen testeket azért szoktak ábrázolni, mert az objektum szép, Beethoven vézna teste azonban egyáltalában nem olyan, hogy szobrászati reprodukciója önczél lehetne. Ha nem önczél, hát mely célt szolgálja? E célt megtalálhatjuk abban, hogy Klinger Beethoven-t átszellemülten, minden földi hozzávalótól megtisztulva akarta a néző elé állítani és e törekvésében elment mindaddig (a lábaira vetett takaró képezi a határt), a meddig elmehegett, a nélkül, hogy visszataszítótá váljék. Ruhában Beethoven minden művészet mellett is az a mogorva nyárspolgár lett volna, melynek őt egy jelenleg a Künstlerhaus-ban kiállított, némileg humorisztikus felfogású szobor ábrázolja, ruha nélkül Beethoven heros-nak, félistennek tűnik fel. De még valami másra is szolgál a meztelen felsőtest, annak

az ellentétnek kitüntetésére, mely a gyenge fizikum és a hatalmas erős fej közt fennáll és a mely első pillanatra erősen előtérbe állítja azt a fenomenális szellemi erőt, mely itt megörökítve van. Az ellentét bizonynyal kevésbbé volna szembetűnő, ha Beethoven kabátot viselne. A kérdés mindenestre nyílt kérdés marad, de ok nélkül Klinger nem cselekedett.

A színes szobrok kérdése régóta vitás. A régi görögök tudvalevőleg megoldották a kérdést, ők a márványt sokszor megfestették, vagy esetleg különböző anyagok összeállításával is értek el színhatásokat. Ott, hol műveik távoli pontokra, pl. egy templom ormára voltak helyezve, ez nem is lehetett másképp, egy akkora távolságban fehér fál előtt álló fehér szobor körvonalai teljesen elmosódtak volna s ezért előnyösnek mutatkozott pl. a ruhát, a vértzetet a testtől más szín által esetleg aranyozással megkülönböztetni, sőt elmentek odáig is, hogy a szemeket s az ajkakat kifestették. Klinger a problémát nem fogja fel egész élességében és megelégszik igen mérsékelt és bámulatosán harmonikus színhatásokkal, a mennyiben csak a legeltérőbb anyagú részeket ábrázolja különböző színű anyagokból: a testet fehér, a leplet sárga, a sást fekete, s a sziklát vörösesbarna márványból, a széket pedig részben csiszolt, részben patinával bevont bronce-ból. A szobor különböző elemeinek kontúrjai így élesen lerajzolódnak, a nélkül, hogy Klinger a megengedett határon túllépett és bizarrsága esett volna.

A szobor után pár pillantást kell vetnünk arra a környezetre is, melyet a szecsesszió művészei neki teremtettek s a melynek feladata, hogy a nézőt lassan bevezessék a művészet birodalmába. Csak ebből a szempontból kell tekintenünk az egyes tárgyakat. Nagyon tartunk azonban tőle, hogy a nézők egy igen nagy részében épen az ellenkezőjét érték el annak, a mit akartak. Kiállított műveik mindenféle benyomást keltenek, csak a művészet benyomását nem. A sanguinikus néző mosolyog rajtuk, a cholericus dühöng és csak a flegmatikusra nézve emelkedik e környezetben „Beethoven” értéke, mert ez, ha Beethovenhez jutott, örül, hogy a kis és nagy bolondságok serge után végre egy igazi művészeti alkotáshoz ért. A művészek azonban aligha *ezzel* kívántak hatni. A legtöbb munkánál, melyek részben egyforma nagyságú négyszögekben a falba vannak illesztve, részben a terem felső szegélyén mint falfestmények vonulnak végig, a néző csak hozzávetőleg képes sejtelmeket táplálni az iránt, hogy mit is akart az illető művész. Tudjuk, hogy ép ez a sejtelemszerű átérzés az, a mit a modernek nagy része tudatosan el akar érni, sokszor éreztük azt is, hogy ez a műélvezetnek egy igen fontos elemét képezi, de nem képezi egyedüli elemét és nem is legfőbb elemét.

Nem képez kivételt a szecsesszió művészeinek legnagyobbika, Klimt sem, ki ezúttal egy szoba falait festette ki ismert különcködő alakjaival. Klimt és a hozzá hasonló symbolisták egész hieroglyphikát állítottak össze maguknak és ki ennek elemeibe nem hatolt bele, arra nézve festményeik idegen betűkkel írott könyvek fognak maradni. Ebben a hieroglyphikában a kiterjesztett, túlhosszan megrajzolt kar jelenti a vágyat, a symmetria a békét, az arany a nagyot és magasztost, a világos szín a jót, a sötét szín a gonoszt stb. Ha megszoktuk e symbolumokat, sok türelemmel talán sikerül is belőlük értelmet kibetűzni. A képek ilyenkor mint egy nagy képrejtvény állnak előttünk, melynek megoldása igen nagy fejtörésbe kerülne, ha — a katalógus nem volna segítségükre. A katalógus segítségével valahogyan csak eligazodunk. Klimt pl. ezúttal a boldogság utáni vágyakozást örökíti meg. A vágyat közvetlenül a tető alatt vízszintesen lebegő, egy hajszálnyira egyforma

női alakokkal jelzik, vágyakozóan kinyújtott karokkal; alattuk a semmi, a szürkesség. Az első fal vége felé aranyvértetéű lovag áll; pár szegény, ki hozzá fohászkodik, a külső rugókat symbolizálja, melyek az embert arra készítetik, hogy a boldogságért való küzdelmet felvegye, vállain két nő tekint át, (a katalógus szerint a részvét és becsvágy), a belső rugók symbolizálására. A második falon, folytatólag, az ellenséges hatalmakat látjuk: Typhoeust, a gigást, ki ellen az istenek is hiába harcoltak és ki egy pávián képében tűnik fel és leányait, a betegséget, örültséget és halált. Mellettük látjuk a kéj, a szüzietlenség, a mértéktelenség alakjait, kissé távolabb áll az emésztő bánat. Mindez alakokon a neki részek erősen és (prüderia nélkül mondva) botrányosan hangsúlyozva vannak. A harmadik falon ismét feltűnnek a vágyakozó női alakok, de már a második alakkal megszűnnek. Egy lantos állja útjokat, mintegy annak jelzésére — hogy a költészetben lehet érni ahhoz a ponthoz, a melyen a többre való vágyakozás megszűnik. Azután a fal jó része üresen marad (gonosz nyelvek szerint ez a rész a legsebbe az egész képen) — csak a fal végén látunk hymnusokat éneklő női alakokat és egy szüzies csókot, a legnagyobb boldogság jelzésére.

Elismerjük, hogy Klimt finom érzékű művész s hogy a pervertizálás menő finom érzéke van a vonalak symbolikus jelentősége iránt. Elismerjük, hogy Klimt eszméjének ábrázolásában sok szellemes megfigyelés van. Elismerjük azt is, hogy a gondolat, melyet kiábrázolni akart szép és mély. Az ember, ki a boldogságra törekszik, — ha át tud haladni a betegség, örültség és halál scálláján és nem esik abba a charybdisbe, hogy a boldogságot a kéjben, mámorban, gyönyörben keresse, — megtalálhatja a boldogságot a költészetben, békében, szüzi szerelemben. De mindezt magából a képből, nyomtatott magyarázal nélkül megérteni teljesen lehetetlen és nem is annyira a kép hat, mint a magyarázat. Már pedig szeretnénk a képzőművészetben Goethe azon szavainál megmaradni: *Bilde Künstler, rede nicht*. A philosophálás a képzőművészetek körén kívül áll. A modern Symbolismus által produkált képek nem bírnak semmivel sem nagyobb értékkel, mint a régi allegorikus képek, azok a rebusok, melyek még akkor is untatnak, ha egy Tizian vagy Rubens festette őket. Sőt kevesebbet érnek, mert ezeknél akkor is, ha az allegorikus gondolat rejtély marad előttünk, találunk bámulni valót, míg Klimt-nél a gondolat ki van hámozva minden hozzávalóból és tisztán, mint *Ding an sich*, mint öncél van odaállítva. Az a feladat, egy összefüggő, filozofikus gondolatot vonalakkal és színekkel ábrázolni, megoldhatatlan lesz mindörökké, valamint a zenében sem fog sikerülni filozófiát hangokba önteni. Hangulatokat lehet megfesteni és megzenésíteni is, elvont gondolatokat nem. Bő magyarázatok segítségével tán sikerülhet úgy tüntetni fel a dolgot, mintha a cél el lenne érve, de az a művészet, mely magyarázatokra szorul, fél művészet vagy annál is kevesebb akkor, ha a művészt Klimt-nek hívják.

Klinger szobra megmutatja, mire képes a modern művészet, az a mit a szecsesszió művészei hozzátettek, megmutatja, mire nem képes és mire nem lesz képes soha semmiféle művészet. Beethoven koporsójánál Grillparzer egy költeményt írt, melyben leírja, mint fogadják az elhalt mestert a zeneköltészet nagyjai az Elyseumban. Beethoven, kit életében (mint most Klingert) sokan támadtak újításaiért, aggodalmát fejezi ki, vajjon méltó-e arra a fényes körre, mely őt várja. Mozart szelleme vigasztalja őt meg szép és igaz szavakkal, melyeket szeretnénk Klingerre egyfelől, és a szecsesszió tagjaira másfelől alkal-

mázni. E szavak így hangzanak; „Vigasztalódjál. A nagy szellemek nem vétkezhetnek. Ha mások ugyanazt, mit te alkottál, széles lapos-sággal, ügyetlenül utánozzák — övék a hiba, nem a tied. Hadd tanulják az emberek másoktól, mint kell nagyot teremteni; tőlünk tanulják meg azt, mint kell nagyot alkotni.”

Ha Klinger elcsüggedne azon sok korlátolt kritika miatt, melyet Beethoven nézői sorában hallani lehet és a melyeknek egyik kútforrása a felháborodás a szecsesszió egyéb túlzásai miatt, Ganova szelleme bátran ugyanezekkel a kifejezésekkel vigasztalhatná őt meg. —a—

Művészet.

Szerkeszti Lyka Károly. Singer és Wolfner kiadása.

A modern kor adta ki a jelszót, hogy a művészetet be kell vinni a nép közé. Boldog ország, hol ennyire vannak. Nálunk még az intelligencia körébe is alig-alig vagyunk képesek művészeti érzést belevinni s még ennek a feladatnak is alig-alig vagyunk képesek megfelelni. De kiváló erők nálunk is buzgólkodnak rajta. Hogy mily tehetséggel, azt megmutatja az előttünk fekvő folyóirat első száma; hogy mily eredménnyel, azt megmutatja a jövő.

Különösen nálunk, hol a művészet a fővárosban mintegy cenzuralizálva van, végtelenül nagy hivatást teljesíthet az a folyóirat, mely feladatául tűzi ki a magyar művészet termékeit a kiváló reprodukciókban sokszorosítani és magyarázatokkal, színvonalon álló művészeti cikkekkal kísérve terjeszteni. A fővárosi műkiállítások legszebb alkotásait így élvezheti mindenki távol az ország határán is. Meg vagyunk győződve róla, hogy a folyóiratnak sikerülni fog ily módon az ország művészetkedvelő közönségét benső szálakkal összekapcsolni és hogy az így keletkező hálózat folyvást nagyobbra és nagyobbra fog nőni. A folyóirat kéthavonként jelenik meg. Előfizetési ára félévre 9 korona.

—a—

Szociálpolitikai szemle.

A szociáldemokrata-kongresszus. Múlt számunk zárzata után, márczius 30., 31. és április 1. napjain folyt le Budapesten a magyarországi szociáldemokrata-párt országos IX. kongresszusa; képviselve volt ott a fővárosból 45 szervezet 86 küldöttel, a vidékről 86 szervezet 148 küldöttel s így összesen 131 szervezetnek 234 megbízottja tanácskozott a 3 napon reggeltől estig tartott kongresszuson. A küldötteken kívül állandóan nagy hallgatóság figyelte a tanácskozásokat, zsúfolásig megtöltvén a Putzer-vendéglő nagytermének dohányfüsttől üresen maradt hézagait.

A kongresszus tetteiben, alkotásokban épen olyan meddő volt, mint elődei: a tárgyalások színvonala és tartalma azonban tetemesen meghaladta az eddigi kongresszusok értékét. Nagy hiba a kongresszus adminisztrációjában az, hogy a sok és nehézkes formalitás tömérdek időt emészt fel; így pl. csupán az ügyrend és a párt vezetőség jelentése, meg a megalakulás lefoglalta az egész első napot.

A második napon délelőtt került tárgyalás alá *Garhal Sándor* előadásában a „szervezkedés és a sajtó”; a kongresszus igen hosszú vita után a munkások szervezkedésének és a szociáldemokrata sajtó támogatásának szükségességét mondta ki határozatban, elfogadván néhány idevonatkozó indítványt.

Ugyancsak a második napon és pedig a délutáni tanácskozások főtárgyaként került napirendre a *vámterület* kérdésére vonatkozó kétrendbeli határozati javaslat. *Goldner Adolf úr* igen emelkedett szellemű és tartalmas előterjesztésben ajánlotta a kongresszusnak, hogy az ipar fejlődésének feltételül a fogyasztóképesség növekedését tekintvén, követelje a nagytömegek szellemi és testi erejének megóvását és fokozását; e célra a nagytömegek számára politikai jogokat, munkásvédő törvényeket és művelődési intézményeket, az ország számára pedig az önálló gazdasági berendezkedések biztosítását kellene kiküzdeni. *Garami Ernő* viszont igen alaposan és nagy szorgalommal kidolgozott előadásban foglalt állást a közös vámterület mellett, kifejtvén azt a nézetét, hogy a szociáldemokrácia elveivel tulajdonképpen a teljesen szabad kereskedelem egyezik meg, de mivel a közös vámterület nagyobb tömegre és nagyobb földterületre nézve biztosítja a gazdasági szabadságnak lehetőségét: ezért inkább ezt a kisebb rosszat, t. i. a közös vámterületet, tartja elfogadandónak. Az előadókat sem pártelvek, sem párthatározatok nem kötötték e kérdésben s kölcsönösen kijelentették, hogy személyi ellentétek sincsenek közöttük: úgy, hogy mi, a kik a vitának tanúi voltunk, abban a kivételesen élvezetes gyönyörűségben részesültünk, hogy mindenekfelett őszinte meggyőződések ütközését láthattuk. Tagadhatatlan dolog, hogy *Goldner dr.* javaslatai a vámkérdést messze meghaladó, általános iparfejlesztési rendszert alkotnak, a melyben az előadó a vámoknak csupán másodrendű, nevelő hatásokat tulajdonít; csak hogy a vámok kérdése annyira gyakorlati vonatkozású, hogy azok hatása felől az egyes tarifa-tételek tüzetes vizsgálata nélkül általános ítéletei mondani alig lehetséges. Viszont *Garami Ernő* javaslata igen sok empirikus adatot hozott fel annak igazolására, hogy vámokkal ipart létesíteni, avagy fejleszteni nem lehet s ezért erre a részletkérdésre nézve inkább a vámterület közösségét tartja kedvezőbbnek, mert ezzel a gazdasági egyenlőség nagyobb területre van biztosítva. A kongresszus a vita anyagát és tárgyát a pártprogramot szerkesztő bizottsághoz utasította. Mi nem a határozatban, hanem abban látjuk a vita eredményét és értékét, hogy a kongresszuson a köztudatba vitték, vagy legalább demonstrálták az előadók az iparfejlesztés főfeltételül az intelligens munkásosztály nélkülözhetetlenségét. És ezt a tételt mi nagyon erősen ajánlhatjuk az állami iparfejlesztés alapelvei közé a fundamentum sarokköve gyanánt, a mely nem biztosíthat ugyan gyors és feltűnő politikai sikereket, hanem örökzöld babérokot teremne annak az államférfinak a sírjára, a ki egész élete munkájával feljebb tudná emelni a magyar munkásosztály értelmi és erkölcsi műveltségének görnyedező gerinczét.

A második nap utolsó pontját, az *általános választójogot* is *Goldner Adolf dr.* adta elő, a miről másnap folytatták a vitát s ennek befejeztével kimondotta a kongresszus, hogy szükségesnek tartja az általános, közvetlen és titkos választójogot, ennek elérésére eddigi küzdelmeit folytatni fogja s az 1903. Amsterdamban tartandó nemzetközi szociáldemokrata kongresszuson megismerteti a művelt világ proletárságával a magyar választási rendszert s fennartásának okait.

Még a harmadik nap délelőttjén tárgyalta le a kongresszus *Bokányi Dezső* javaslatát a *pártprogramm* dolgában, határozatul kimondván, hogy a kongresszuson megválasztott bizottság a párt alapelveinek fentartásával programot dolgozzon ki és azt a legközelebbi kongresszuson terjeszse elő.

A *földművelő munkások jogviszonyai* tárgyában *Dobor István* javaslatai szerint azt követelte a kongresszus, hogy a földműves mun-

kasok az ipari munkásokkal teljesen egyjogúak legyenek s reájuk is kiterjesztessenek az ipari munkásvédelmi törvények és rendeletek, ellenben töröltessenek el a különleges törvények, mint pl. az 1898. évi II. és 1900. évi XVI. t.-cikk.

A program utolsó pontja a *munkanélküliség* volt, a melyről *Weltner Jakab* előadása alapján azt határozta a kongresszus, hogy a hasznos közmunkák fogatosítását azonnal kezdje meg a kormány, iktassuk törvénybe az egyesületi és gyülekezési teljes szabadságot, a sztrájk-jogot, a 8 órás maximális munkanapot, az agkori biztosítást munkások megterhelése nélkül, a fegyenczmunka eltörlését, az éjjeli munka, a tanoncok, gyermekek és nők munkájának szabályozását. Kétségtelen dolog, hogy e követelések mindazt felölelik, a mit a törvényhozási adminisztráció segítségével a munkanélküliség csökkentésére tenni lehet; véleményünk szerint azonban ez csak a kisebbik, t. i. a múlandó részét oldaná meg a munkanélküliségnek: a nagy és tartós keresetnélküliségnek az orvoslására pedig nem marad más út és mód, csak az, hogy neki induljunk végre-valahára az intenzív iparfejlesztés keserves, de háladatos munkáinak.

Ezután még egy csomó indítványt tárgyalt a kongresszus, a melyet Bokányi Dezső, mint elnök, hangulatos beszéddel rekesztett be. Egyetérthetünk az elnök végső szavaival abban, hogy a kongresszus előkészítő munkát végeztet s örömmel fejezhetjük ki a felett, hogy ez az előkészítő munka immár nem a fellegek magas régióit szántogatta a frázisok és elvek ragyogó ekéivel, hanem leereszkedett a mindennapi élet való viszonyainak rögzös mezeire és az őszinte felvilágosítások nyomán latolgatta az elérhető eredmények esélyeit. Z. Z.

Egy könyv a francia striketörvényjavaslatról. Azon országok között, hol a strike-ok legtöbb kárt okoztak és hol legtágabb körre terjedtek ki, az elsők közt foglal helyet Franciaország. Elég csak utalni a décazevillei vagy a carmauxi strike által előidézett óriási hatásra, mely strike-ok nemcsak a parlamentben tettek éles vita tárgyává, melyek folytán nemcsak heves irodalmi harcok támadtak, hanem utóbbi strike törvényhozási intézkedésekre is adott okot. Ily körülmények között érthető, ha a Millerand francia kereskedelmi miniszter által 1900 nov. 15-én a francia képviselőháznak benyújtott: „A munka feltételei körüli ellentétek békés szabályozásáról” szövege javaslata általános feltűnést keltett. A munkaadók és munkások egyformán támadták és csak igen kevesen védték e javaslatot, mely Millerand szerint „egy új lépés a humanitás útján”.

Ezen általános érdeklődés indította arra Jules Huret híres publicistát, hogy miként 8 évvel ezelőtt a szociális kérdésről enquête-t tartott, úgy most is sorba vegye az ipari termelés központjait és kikérje a legnagyobb vállalkozók és a munkásvezetők véleményét a törvényjavaslat felől. A szerző „Les Grèves” (Revue blanche” 1902 Paris) ez. munkájában összefoglalta e véleményeket, pártatlanul kifejezésre juttatva minden egyes árnyalatot, kezdve a legbüszkébb és legfenhőzőbb munkaadón egész a legvéresszájabb szocialista vezérig. Előveszi azon vállalatokat, hol az utóbbi időben nagy strike-ok voltak és érintkezésbe lép a gyár vezetőjével, de az elméleti politikusok nézetét is közli.

Szerző nemcsak a pusztá véleményt közli, hanem röviden néhány vonással lefesti a kérdezett egész jellemét és viszonyait, mindenről pár sorban éles képet nyújt, úgy, hogy nemcsak azt tudjuk meg, mi az illető nézete, hanem azon lélektani indokokat is feltüntetve látjuk, melyek az illetőt bizonyos állásfoglalásra készítették. Mindezen körülményeket

és véleményeket szerző legnagyobb objektivitással adja elő és csak az általa feltett kérdések hangja, az általa tett ellenvetések kisebb vagy nagyobb száma és heve mutatja, hogy szerző lelkes híve a javaslatnak, melyet korszakalkotó lépésnek tart a szociálpolitika terén.

Szerző a törvényjavaslat főbb intézkedéseit négy pontban foglalta össze:

1. Ötven munkásonként választandó 2—2 állandó delegátus, kiknek kötelessége havonta legalább egyszer társaik panaszát a munkaadóval közölni.

2. A strike kitörése előtt hat nappal a munkaadó és munkások által kijelölt arbiterek békét próbálnak létesíteni.

3. A minden munkást kötelező strike szótöbbséggel, de a szavazatra jogosultak $\frac{1}{3}$ -ának részvételével határozatik el, mely szavazás a strike kitörése után hetenkint megismétlendő.

4. Végső eszköz a kényszerdöntés a Conseil du travail de la région által, mely a munkaadók és a munkások sindikátusának kiküldötteiből áll.

Kérdése az volt a szerzőnek mindenkire, hogy mi a véleménye sorban e négy pontot illetőleg. A meghallgatott vélemények túlnyomó része a javaslatot elveti. Különösen ellenzik a nagy vállalkozók, kik közül csak kettő híve a javaslatnak, míg a többiek visszautasítják és még tárgyalási alapul sem fogadják el, sőt Faucheur, a lillei keresk. kamara elnöke a viszonyok javítása céljából követeli Millerand elbocsátását, kit az újabb időben kitört indokolatlan strike-ok előidézőjének tart.

A vélemények különböznek az illetőnek a munkásokhoz való viszonya szerint. Minél többször volt valakinek összeütközése alkalmazottaival, minél gyakoribb nála a strike, minél kevesebbet érintkezik munkásaival, annál elkeseredettebben támadja a törvényt. Nyilatkozik e különbség abban is, hogy a javaslat ellenzői a munkások iránt oly ellenszenvvel viseltetnek, hogy a munkások azon tényében is, hogy e javaslatot ellenzik, rosszakaratot látnak. E javaslat helyett ők a korlátlan szerződési szabadság behozatalát akarják az összes szociálpolitikai törvények eltörlésével, vagy legalább is vátozatlanul hagyásával, míg a javaslat védői az egészséges haladás barátai és az ellenzés okát félreértésnek és rövidlátásnak tulajdonítják. A javaslat mellett Savon Miklós, ellene pedig Rességnier szólaltak, fel legmelegebben. Savon Miklós, Marseille dockjai legnagyobb részének birtokosa, ki alacsony sorsból küzdötte fel magát e helyre, örömmel és lelkesedéssel üdvözli e törvényt, melyet a vállalkozók csak azért elleneznek, mert ők minden szociálpolitikai törvényt ellenségesen fogadtak és csak később látták be azok helyességét. Ellenben Rességuier, Garmaux legnagyobb üveghutáinak tulajdonosa, kinél 1895-ben két nagy strike volt, a doctrinaire manchesterismus híve, szerinte egyedüli övszer a teljes „liberté”, mint az a század elején megillette a vállalkozót munkásával szemben és főbajnak a sok szabályozást tartja, leghatározottabban elveti a javaslatot és azzal fenyegetődzik, hogy üzemét beszünteti azon napon, melyen e javaslatból törvény lesz.

Miként Rességuier, úgy a vállalkozók nagy többsége is aggodalommal tekinti a javaslatot. E félelem oka főleg abban keresendő, hogy attól tartanak, hogy zavargó elemek választatván delegátusoknak, ezek fogják az összes munkások felett jelenleg a vállalkozó által gyakorolt hatalmat magukhoz ragadni s ezt arra fogják felhasználni, hogy a vállalkozónak bajt szerezzenek és attól se riadnak majd vissza, hogy a strikeolási kényszer folytán az egész üzemet megakaszszák. Hibáztatják ezenfelül azt is, hogy e javaslat csak a vállalkozót sújtja, mert munkáson a pénzbírság be nem hajtható.

De nemcsak vállalkozókat, hanem egyes híresebb szociálistákat és munkavezetőket is kikérdezett véleményük felől. Nem sorolva ide a gyárak vezető mérnökeit, kik teljesen a vállalkozók szempontjából tekintik és vetik el a törvényt. Szerző közli Jaurès és Briand szociálista vezérek véleményét és egy Sanit Ghamond-ban tartott munkásgyűlés lefolyását. Látjuk ebből, hogy a munkások nagy része a törvényt félreérti és hogy némely szociálista, köztük Briand, kik a szociálizmus elveit hirtelen, erőszakos úton akarják megvalósítani, ellenzik a javaslatot, mert ők terveiket egy hirtelen keletkező általános strike útján óhajtják megvalósítani, mit e törvény lehetetlenné tesz.

Mások, mint Jaures is, belátva azt, hogy szociálpolitikai szempontból tényleg haladás e törvényjavaslat, azt teljes mértékben elfogadják.

A könyvnek fentiekben ismertetett tartalmát átgondolva, nem lehet csodálkoznunk a felett, hogy a javaslat oly nagy izgalmat okozott, mert — ha delegátusok és arbeiterek még nagyobbára ki nem próbált intézményeitől el is tekintünk — ez egy még eddig csak elméletben felállított és vitatott elvnek, a strikeolási kényszernek kimondására irányuló első praktikus kísérlet. Első alkalom, hogy törvénybe akarják iktatni a strike jogát és ezáltal rést ütni az eddigi jogrendszer azon elvén senki sem kényszeríthető a magára vállalt munkálatok abbanhagyására. A mai jogállapot u. i. a strike-okkal szemben a következő: A munkaadó és munkás közötti szerződés felmondható és így joguk van az egy gyárban alkalmazott összes munkásoknak is egyszerre felmondani. A nyugati államok, pl. Anglia, elismervén a gyülekezési szabadságot, elismerték azt is, hogy a strikeolóknak joguk van más munkásokat erőszak alkalmazása nélkül strike-re reábirni, idegenek bejövetelét békés úton megakadályozni, strike-re előre szervezkedni, egyúttal a vállalkozók minden kísérletét arra, hogy a strike vis majornak tekintessék, az eddigi bírói gyakorlat visszautasította. Azonban mindig fennmaradt a munkás joga, hogy míg a többiek strike-ban állnak, ő dolgozzon és így a legjogosabb strike hatását is gyengítse, sőt a törvények különös védelemben részesítik az ily munkást és szigorúan büntetik azt, ki őt munkájában zavarja. A francia javaslat nem akarja továbbra tűrni, hogy magokban álló egyes munkások, a jogos strike-ot megakadályozzanak, de bár a jogos strike-ot elősegíti is, azért a javaslat nem nyit a zavargóknak szabad utat, mert egyúttal a könnyelmű strike-ot megnehezíti azáltal, hogy strike további tartama felett hetenkint szavaznak és hogy a meghosszabbításhoz a szavazásra jogosultak bizonyos hányadának megjelenése szükséges. Röviden szólva, a mai strike háború, melyet a két fél minden conventio tekinteten kívülhagyása mellett vív, míg a javaslat az első szabályozás, mely ha nem is fogja megszüntetni a strike-okat, mint ezt Milerand túlzott optimismusában a javaslat indokolásában kifejti, de eredménye lesz, hogy a kis okok miatti strike megszűnik és hogy mint Moltke monda az államok közt dúló háborúkról „nem lesz többé összeütközés pour les beaux yeux de Mine.”

A munkások legfeljebb kezdetben fognak hatalmukkal visszaélni, de mihamar befogják látni, hogy az indokolatlan strike őket is sújtja és így kerülendő. A strikeok ennek folytán kevesbedni fognak és így e javaslat nagyon jó nevelőeszköz is lesz a munkásokkal szemben.

Dr. Fried Ödön.

A hollandi munkáskamaráknak az 1900. évről szóló jelentései. A németalföldi munkáskamarák kötelesek minden évben a miniszternek jelentést tenni kifejtett tevékenységükről; néhány héttel ezelőtt tettek közzé az 1900-iki évről szóló jelentések. A kamarák-

nak hármas feladatuk van: a munkásviszonyok felőli információk gyűjtése, vélemények nyilvánítása közhatóságok és magánosok részére és munkásviszályok kiegyenlítése. Az első az 1900-iki évben alig képezte a kamarák gondossága tárgyát, mivel ennek egy királyi rendelettel való közelebbi szabályozása még eddig nem történt meg. A munkásviszályok kiegyenlítését illetőleg az 1900-iki évben sem valósított meg a törvényhozás azon szándéka, hogy a kamarák kollektív érdekösszeütközéseknél és munkabeszüntetésekénél közvetítő orgánumokként szerepeljenek a felek között. A kamarák által tárgyalta 95 vitás eset közül 58, (vagyis 61 százalék) jogviszály és 37 érdekvizsály volt. A mi az eredményt illeti, úgy 6 vitás eset más hatósághoz utaltatott át, 5 visszavonatot, két esetben egyezséget sikerült létrehozni, 22 esetben a munkaadónak, 55 esetben pedig a munkásnak adtak igazat, a többi ötről az eredmény ismeretlen. Azon 22 eset közül, a mikor a munkásoknak nem volt igazuk, ezek két esetben vonakodtak magukat a kamarák ítélete alá vetni; azon 55 eset közül azonban, a mikor a munkaadók ítéltettek el, a munkaadók 34 esetben vonakodtak a munkásoknak az őket megilletőt megadni; három esetben a munkások megkérték a kamarát, hogy a további kísérletektől saját érdekükben tekintsen el, hat esetben pedig a munkaadó nem is akart a kamara előtt megjelenni, vagy neki felvilágosítást adni.

Feminizmus.

1. Feminizmus a francia parlamentben. A szabad francia köztársaság a feminizmusnak egész Európában legkedvezőtlenebb talaja, habár alig van ország, melyben a feminizmusnak annyi fanatikus és túlzó híve volna, mint itt. A nagy ellentétek rendesen együtt járnak s valószínű, hogy a hatalmas feminista-propaganda éppen azért nem boldogul, mert a francia nemzet zömében programja egyáltalában nem talál visszhangra. Igazolja ezt a jelenlegi francia parlament (összeült 1898 május hóban s mandátuma 1902 májusban jár le) és összes előzőinek működése. A mióta *De Gaste* képviselő 1878-ban először szállott síkra a parlamentben a feminizmus programja mellett, alig akad egy-egy törvény, mely bár csak közvetett kapcsolatban is, de a feministikus törekvésekkel összefüggene. Így az 1880 decz. 21-iki törvény a női középoktatást, az 1880 február 27-iki törvény a közoktatásügyi tanácsot, az 1886 okt. 30-iki törvény a megyei elemi iskolai tanácsokat léptette életbe, utóbbiak közé női tanácsokat is híván meg. 1881 ápril 9-ről egy postatakarékpénztári törvény a férjes nőt mentesítette részben a férji hatalomtól; az 1884 júl. 27-iki törvény visszaállította az elválás intézményét „régii jogaiába”; egy 1891 márcz. 9-én kelt törvény továbbá kölcsönös és hányadra menő özvegyi öröklési jogot létesített; az 1893 február 6-iki törvény az ágy- és asztaltól elválasztott nőt függetlenítette vagyona kezelését illetőleg és végül az 1897. évi nov. 29-iki törvény elismerte a nők tanúskodási képességét minden magánjogi ügyben. Ilyen törvényhozási múlt után, persze a jelentől sem lehet sokat várni.

Ehhez a jelenhez tartozik az 1900 decz. 1-én kelt törvény, mely megteremtette Franciaországban a női ügyvédek. A törvény utolsó §-a azonban lényeges különbséget statuál ügyvédek és ügyvéd-nők között utóbbiak rovására abban, hogy a bírák esetleges helyettesítés-eik jogát a nőügyvédeknek nem adja meg. Kevesebb a jelentősége az előbbinél az 1898 jan. 23-án kelt annak a törvénynek, mely a kereskedelemmel foglalkozó nőknek a kereskedelmi übökök választásánál

szavazati jogot ad. Ezzel befejeztük a „vívmányok” szemléjét; lássuk már most a jelenleg még el nem döntött s a francia parlament előtt fekvő feminista jellegű javaslatokat.

Az 1901 február 5-én másodszori olvasásban elfogadott és valószínűen törvénnyé váló annak a javaslatnak, mely a külföldi francia diplomáciai ügynökök (követségek és konzulátusok) előtt francia és idegen állampolgárok között kötött házasságokat érvényeseknek ismeri el: minden bizony nyal a feminizmus szempontjából nagyobb jelentősége nincs. Nemkülönbben inkább általános filantropikus, semmint szigorúan „feministikus” *Paul Strauss* szenátornak még 1899 nov. 14-én a szenátus elé terjesztett és még el nem döntött az a javaslat, mely az anya és újszülött gyermekének jogi s társadalmi védelmét kívánja államilag megszervezni. A házasságtörésből származott törvénytelen gyermekek jogi sorsát két javaslat, a *Girard-* és *Groussier-féle* tárgyalja; a feminizmussal direkt eszmei kapcsolatban azonban ezek sem állanak. Inkább mondhatnók ezt *Felix- Martin* propozíciójára, mely a büntetőtörvény azon szakaszainak enyhébb reformjára irányul, mely szakaszok a törvénytelen anyák által elkövetett gyermekgyilkosságra (infanticidium) és a magzatelhajtásra vonatkoznak. A javaslat a szenátus előtt tétetett s eléggé kedvező fogadtatásából arra lehetne következtetni, hogy törvényé is válik. Ott fekszik továbbá a parlament előtt a *Bicét* képviselő által 1883 óta kitaratóan fölújított, de a „Chambre des deputes,-ben legalább sohasem tárgyalt híres javaslat a Code civil 340. §-nak megváltoztatásáról, azaz az apasági keresetek elismeréséről. S jöllehet, hogy *Rivet*-en kívül a javaslatnak *Bérenger* szenátor és *Viviani* személyében is hatalmas támogatói akadtak: kilátás, törvényerőre emelkedése iránt alig van, legalább a szenátusnál való megszavazása nem igen képzelhető, hisz' ugyanez a testület volt az, mely *Bérenger*-nek hasonló javaslatát 1883 decz. 6., 8. és 10-én megvitattván, 183 szóval 61 ellenében elvetette. Elaludt szépen az a két híres javaslat is, melyet még az előző parlament elébe *Michelin* és *Goirand* képviselők terjesztettek s melyeknek kedvező fogadtatása azt a reményt kelthette fel a feminizmus híveiben, hogy a nő jogi felszabadítására a francia törvényhozás is megteszi az első elhatározó lépést. *Michelin* javaslata az 1882 aug. 18-iki angol reform-törvény átültetésére irányult s a férj es nőnek a férji hatalom alól való teljes vagyoni jogi felszabadítását tűzte ki célul. *Goirand* javaslata szerényebb volt s csak azt kívánta biztosítani, hogy a nő teljesen függetlenül rendelkezessék férje minden beavatkozása nélkül azon javokról, melyeket egyedül ő szerzett szorgalmával, keze munkájával, *Goirand* szeme előtt az 1894. évi nov. 7-én kelt hasonló tartalmú *genfi* törvény lebegett mintakép gyanánt. A jelen parlamentnek jutott osztályrészül a szomorú dicsőség, hogy mindkét propozíciót „elaltassa” s miután az 1898-iki választásokon úgy *Michelin*, mint *Goirand* kibuktak: örökségüket senki sem vállalta magára.

Általában véve a francia feminizmusnak két iránya van, s e két főirányban eveznek, ide vagy oda tartozásuk szerint a feminista hívek is. Az egyik, főczélul a nők politikai jogait írta zászlójára s a nő teljes felszabadítását attól a parlamenttől várja, melyben majd egyenlően fogják gyakorolni a törvényhozói hatalmat a nők és férfiak. Ezzel az irányzattal szemben merev ellentállást mutat nemcsak a törvényhozás, de maga a társadalom is. A másik irányzat gazdasági feminizmusnak nevezhető s célja az, hogy a késő jövőnek nagy politikai felszabadítására a nőt először hivatottá, alkalmassá s gazdaságilag képessé tegye. A fentérintett s a nők tanúskodási képességére vonat-

kozó, továbbá a postatakaréki törvényre, s a Goirand-féle javaslatra mondottak szerint ez az irány már nem találkozik oly nagy ellen-szenvvel, mint az előbbi, s mint jelzők, rövid múltjában némely vív-mányra is tekinthet vissza.

2. A női munkáskérdés Németországban. A német császári kor-mány a tavalyi év folyamán a parlament utasítására enquêtbé hívta össze az ipari felügyelőket a női munkáskérdésben teendő véleményadás végett. A vélemény úgy szólt, hogy bár a férjes munkásnők gyárakba való tódulása felette aggasztó tünet, mégis kizáratásuk a munkás-osztályok nyomorát növelné s ezért mellőzendő.

A különben sem alvó kérdés tehát ismételten felszínre került.

A nehézségek nagyok Németország pártpolitikai viszonyainál fogva. A munkás- és női munkáskérdés szoros összeköttetésben van a szocialista pártokkal s a megegyezés ezek s az uralkodó konser-vatív- és cenzurum-párt, meg a kormány között, lehetetlennek látszik.

Egyébként a német munkásnők testületi szervezkedése meglehető-sen új keletű. Az első lépést e részben a német „bourgeoisie” asszonyai tették meg 1869-ben. A mozgalom lassan terjedt, s az első egyesüle-teket azon a czímen, hogy politikával foglalkoznak egymásután oszlatták fel. Nagyobb eredmények csak az 1884-ben alakult „Verein zur Ver-tretung der Interessen der Arbeiterinnen” munkásságához fűződnek, melynek körében a női munkadíjak szabályozásának, a munkaközvetítő hivatalnak stb. égető napi kérdéseknek tárgyalása nemcsak számos munkásnőt vont bele a mozgalomba, de újabb egyletek alakítására is vezetett. Maradandó azonban ez egyletek hatása — főleg a szigorú rendőri nyomás okán — nem lehetett.

Jelenleg Németországban az angol „Trade Unions” példájára kétféle munkásszervezettel találkozunk. Ezek az u. n. „*Gewerkschaften*” és „*Geiverkvereine*”. A nőkre nézve jelentőséggel csak a szocialista párt részéről támogatott „*Gewerkschaften*” bírnak, a mennyiben veze-tésük s működésük irányításában a nők ép úgy részt vesznek, mint a férfiak, s a női munkáskérdést nem csak mellékesen, de ép úgy programjukba vették, mint általában magát a munkáskérdést. Nagy számmal vannak Németországban kath. és protestáns női munkás-szervezetek is, de ezek nem mint testületek működnek, s tevékenységük és agitációik sem mennek túl a felekezeti s jótékonyági ügykörön.

A „*Gewerkschaften*” érdekeit a sajtóban a Hamburgban meg-jelenő „*Correspondenzblatt der Generalcommission der Gewerkschaften Deutschlands*” képviseli, melynek 1900 évi aug. 20-án megjelent számá-ból, mint érdekes adatokat ide iktatjuk, hogy a különböző ipari válla-latokban dolgozó nők közül (18 évesektől a 60 évesekig) csak 2,35% tagja valamely „*Gewerkschaft*”-nak. Egyéb központi szervezettel bíró egyesületek közül csak húsznak vannak nőtagjai, jóllehet az ipar sok ágában a női munkások száma nagyobb, mint a férfiaké. A haladás azonban mégis tapasztalható, mert míg 1892-ben 4355 nő vett részt e központi szövethozásokban, addig 1899-ben már 19,280. A polgári társadalomban a munkásnők ügyét szintén több női egyesület szolgálja, de addig, míg a „bourgeoisie” törekvései a szocializmussal e részben kezet nem fognak nagy eredményeket aligha fognak elérni tudni. Ezek közül az egyesületek közül kettő említendő különösen, a „*Verband fortschrittlicher Frauenvereine*” és a „*Bund deutscher Frauenvereine*”.

3. A lyoni abolitionista kongresszus. Európa valamennyi államá-ban — kivételével az egy Angliának — a prostitúció az u. n. „erkölcs-rendészet” (*police des moeurs*) körében az állami ellenőrzés, illetve

felügyelet különböző formáiban nyert szabályozást. Ezt az „erkölcsrendészet”-et a feminizmus állami, társadalmi s általános humanitárius szempontból, hevesen ostromolja. Az állami szabályozás tekintélye és védelme alatt felburjánzott prostitúció elleni küzdelemben nevezetes osztályrésze van annak a nagy nemzetközi szervezetnek, melynek neve „*Federation abolitionniste internationale*”, s mely legutolsó kongresszusát 1901-ben május 28-tól jún. 1-ig Lyonban tartotta meg *dr. Augagneur* lyoni egyet, orvostanár és polgármester elnökelete alatt. A „*Federation*” kongresszusain határozatokat nem hoznak, mert a szövetség működése csak az eszmék propagálására szorítkozik; megvitatják, meghallgatják a véleményeket, javaslatokat és jelentéseket, de szavazattal azok felett nem döntenek. A cél az, hogy az „államilag szervezett prostitúció” eltörlése elleni mozgalom minden országban, a társadalom minden tagozatában elterjedjen, s az eszme a győzelemre megérleltessék. Ez érdekes jellemvonás mellett a többi feminista szervezetek között is különösen az tünteti ki a *Federation*-t, hogy a feminizmus jelszava alatt alig kerül valahol oly sokféle és széthúzó elem együvé, egy és ugyanazon zászló köré, mint itt ez abolitionista szövetségnél. A lyoni kongresszus külső képe minden előzőjénél jobban bizonyítja a mondottakat. A tagok többsége nő, s a nők között a vezérszerep a megjelent „*Docteuresse*”-ek tekintélyes számánál van; az elnök kikiáltott atheista-bölcselekedő, különben orvos; a férfi kongresszusi tagok közt szintén az orvosok dominálnak, s velük szemben az ügyvédek, hírlapírók és tanárok csak a szabadkőműves páholyok és a munkás syndicatusok küldötteivel tudják az egyensúlyt fentartani, s „last not least” ott voltak a svájci protestáns-pietizmus papképviselői is, míg másfelől a chalons-i kath. püspök pártfogása meghozta a kongresszus megnyitáskor a római pápa áldását.

A kongresszus lefolyásáról különben a következőket említhetjük fel: Mindjárt az elején három előadással foglalkozott a kongresszus. *G. Richard* hävre-i professzor, *P. Good*, orvos és *Bourean* orvos fejtegették a prostitúció mai szabályozásának tarthatatlanságát, s a rosszat, t. i. a közigazgatási szabályozást, a kevésbé rosszal, a törvényhozási szabályozással kívánják helyettesíteni. Mivel azonban a „*Federation*” mindenfajta szabályozást elvetendőnek tart és üldöz s a felszólalások hosszú sorával igazoltatott, hogy az egységes szabályozástól sem ez az egész társadalmat megfertőző mótely, a prostitúció, sem higienikus szempontból rettentő következményei ki nem irthatok: a kongresszus hangulata nyilván a javaslatok ellen foglalt állást.

Ugyanez a hangulat nyilatkozott meg *dr. Lutaud* párisi orvos indítványával szemben is. *Lutaud* rámutatott az alkoholizmus és prostitúció valósággal szervi összefüggésére s kimutatta, hogy a nyilvános házakban levő prostituáltak a testi s lelki nyomor mily iszonyú fokára jutottak azon ivási és itatási kényszer folytán, mely alatt állanak. Elnyomni a szeszes italok árulását a nyilvános házakban: annyi volna, mint gyökerében súlytani a prostitúció ezen alakját. A kongresszus ezzel szemben határozottan azok véleménye mellé állott, kik a prostitúció megsemmisítésének lehetőségét mondták veszélyeztetettnek azzal, ha *Lutaud* javaslata szerint a nyilvános házak jelenlegi szervezetét a szeszes italok kimérésének eltiltásával megjavítanák.

Ugyanez a kérdés *Mme Legrain* hasonló tárgyú jelentése kapcsán még egyszer szőnyegre került, de ismét azzal az érveléssel lón útja vágva, hogy bár az alkoholizmusnak a nyilvános házakban való elnyomása a prostituált nőkre jótétemény és szerencsés dolog volna, másfelől sorsukat s a prostitúciót általában véve meg is könnyítené:

a szövetségnek pedig nem lehet célja megerősíteni azt, a mit végkép meg akar semmisíteni.

Dr. Fiaux orvos javaslata új irányba terelte a kongresszus tanácskozásait. Indítványa értelmében a büntető törvénykönyvben a szándékosan és gondatlanságból okozott súlyos és könnyű testi sértés fokozatai szerint büntetendő cselekvénynyé kellene tenni a kiskorúaknak nemi betegségekkel való eltöltését. Javaslatainak tételekor a syphilis okozta riasztó pusztításokat tartotta szeme előtt, s különösen büntetendőnek kívánta kimondatni a „contamination spécifique par les hommes”-t. Fölhozták ellene, hogy a javaslat álláspontján sem volna értelme a kiskorúak férfiak vagy nők által való megfertőzése közt különbséget tenni, de ettől eltekintve sem tudott a kongresszus *Fiaux* indítványával megbarátkozni. A szónokok nagy többsége és különösen a nők emelték fel tiltakozó szavukat az ellen, hogy a fizikai betegségből büntetendő cselekvény tényálladékát faragják ép maguk az orvosok, kiknek elsősorban kellene arra gondolni, hogy ily körülmények közt nem büntetésnek, de gyógyításnak van helye csak. Azt is hangoztatták többen, hogy egy ily tartalmú újabb s a prostitúcióra vonatkozó törvény csak a prostituált nőkre súlyosodnék s csak azok nyomorúságos helyzetét te»né még nyomasztóbbá. *Fiaux* indítványa mellett egyébként főleg az orvosok voltak, míg a nem orvosokból álló többség az ellenkező nézetet tette magáévá.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a lyoni abolitionista kongresszus minden idejét csak ilyen teoretikus jellegű vitatkozásokkal töltötte el. A szövetség célja az abolitionista mozgalmat annyira erősíteni s terjeszteni Európászerte, hogy az államilag szervezett prostitúció egykor megsemmisíthető legyen. A szövetség tagjai tehát saját hazájukban, eszméik terjesztése mellett, gondosan ellenőrzik és figyelik a prostituáltak viszonyait, s magát az egész prostitúciót, minden kihatásával, valamennyi vonatkozásával együtt. Ezekről a megfigyelésekről a kongresszuson beszámolnak, az észleleteket megbeszélik s megállapítják az összehordott adatok nyomán a programjukat évről-évre. A lyoni kongresszuson az ilyen jelentések hosszú sora került napirendre. *Mme Scheven*, *Hacker* k. a. Németország viszonyairól, *M. Gregory* Japánról, s a szervezett prostitúciót nem ismerő Angliáról, *Henri Minod* a dániai prostitúcióról, a holland *Brondgeest* k. a. a leánykereskedésről, *Dufour* k. a. a svájci *Vaud* canton állapotairól, *Mme Avril de Sainte Croix* és *Grenier* és *Champon* urak Franciaországról stb. terjesztettek a prostitúció tárgyában, vagy annak valamely vonatkozását illetőleg a kongresszus elé véleményes jelentéseket, melyek röviden-hosszabban mind letárgyaltattak.

4. Feminista mozgalmak Olaszországban. A párisi világiállítás nagy feminista kongresszusa óta Olaszország feminizmusának történelmében nincs sok feljegyezni való. A feminista mozgalmakban azért korántsem állott be teljes szélcsend s az 1901 szeptemberében Rómában tartott szocialista kongresszus az a határozata, hogy a munkásnők védelméről a párt törvényjavaslatot készít és nyújt be a parlamentnek: ha egyébre nem, de arra mindenesetre jó, hogy a munkásnők helyzetére a közfigyelmet újonnan felhívja. Az olasz munkásnők „megfeminizálásá”-ban egyébként az olasz feminista vezetők fáradhatatlanok. *Cabrini*, *Malnati*, *Scodnik* és *Maino* asszonyoké az érdem, hogy a munkásnők szervezkedése napról-napra sikeresen halad előre. A polgári és főúri társadalom asszonyainál ellenben sokkal nagyobb nehézségekkel küzd a feminizmus. Az az ösvény azonban, melyen a férjhezmenés esélyeinek hova-tovább való ritkulásával ezekbe a körökbe is behatol

lassankint a feminizmus: az oktatásügy. A közoktatásügyi miniszter 1900. évi kimutatása szerint 47,639 a működő elemi tanítónők száma, melyhez hozzászámítva azt a 7—8 ezer nőt, kik felsőbb és középiskolákban tanítanak: a nemi függőségtől felszabadult nők száma ezen az életpályán elég tekintélyes.

Az olasz feminizmusnak erős ellenáramlatokkal kell megküzdenie. „*Le modernissime*” cz. vígjátékában legutóbb *Tartufari* asszony maró szatyrával karrikírozta ki a feministák táborát, nem is említve az arisztokrata-klerikális csapáson járókat, kik közül szintén a közelmúltban *Crispolti* marquis szállott ellenük síkra. Komolyabb és mélyebb szociológiai háttere van azonban azoknak a nagymérvű tüntetéseknek, melyek a római egyetemi hallgatóság körében előadásai *Labriola* k. a. t. i. ellen irányultak. *Labriola* k. a. t. i. az első jogi professor, ki docensi habilitációja után mindjárt előadásokat is hirdetett a római egyetemen.

5. Irodalmi adatok. Ha valahol, úgy bizonyára az irodalom terén tudott a feminizmus sokat s gyakran nagyot és jeleset is alkotni. Csak tarlózásszámba megy tehát, ha egypár jelesebb feminista irodalmi terméket, az újabbak közül, czímük szerint az alábbiakban idejegyezzünk: „*L'avenir de l'instruction feminine.*” Paris, 1900. Írta *A Ricardou*; — *Haryett Fontanges*; „*Les femmes docteurs en médecine.*” Paris, 1901.; — *Fernand et Maurice Pelloutier*: „*La vie ouvrière en France.*” Paris, 1901.; — *M. L. Selenka*: „*Die Internationale Frauendemonstration vom 15. Mai 1899 zur Friedensconferenz.*” München, 1900.; — *Elise Dauthendey*: „*De la femme nouvelle et de son amour.*” Berlin et Leipzig, 1900.; — *Mme Hudry-Menos*: „*La femme.*” Paris, 1900.; — *M. Lipinska*: „*Histoire des femmes-médecins depuis Vantiquité jusqu'à nos jours.*” Paris, 1900.; — *Mme Th. Dufour*: „*Jesus Christ, libérateur de la femme.*” Geneve, 1901.— *O. de Bezobrazow*: „*Les femmes et la vie.*” Paris, 1900. — *Dr. H. Cazalis*: „*La science et le mariage.*” Paris, 1900.; — *Mme Lydie Martial*: „*La femme et la liberté.*” Paris, 1901.; — *Jacques Mesnil*: „*Le manage libre.*” Bruxelles, 1901.; — *Adele Gerhard*: „*Mutterschaft und geistige Arbeit.*” Berlin, 1901.; — *Antoine Marro*: „*La puberté chez l'homme et chez la femme.*” Paris, 1901.; — *A. de Morsier*: „*La police des moeurs en France.*” Paris, 1901.; — *P. Kropotkin*: „*Fields, Factories and Workshops.*” London, 1901.; — *Aug. abre*: „*Le féminisme, ses origines et son avenir.*” Nimes, 1897.; — *Abel Pouzoi*: „*La recherche de la paternité.*” Paris, 1902.; — *Ch. Turgeon*: „*Le féminisme ftangais.*” 2 kötet. Paris, 1902. — stb.

És végül említsük meg a feminizmus eszméinek időszaki szóvivőit, a feminista lapok és folyóiratok nevesebbjeit: „*Revue de Morale Sociale*”, negyedévi folyóirat, megj. Genfben (*Louis B ridel*). — „*Die Frauenbewegung*”, megj. Berlinben, szerk. *Minna Cauer*; — „*The Woman's Tribune*” (Washington); — „*La Ligue*” (Bruxelles); — „*Die Frau*” (havi folyóirat, Berlin, szerk. *Helene Lange*); — „*L'Union pour Vaction morale*” (Paris, kéthavi szemle); — „*Les droits de la femme*” (Paris); — „*Le journal des Femmes*” (Paris); — „*Le televement social*” (Paris); — „*Dokumente der Frauen*” (Wien, *Marie Lang*); — „*The english woman's Review*” (London, szerk. *Helen Blackburn* és *Antoinette M. Mackenzie*); — „*Frauenleben*” (Wien, szerk. *Helene Littmann*) stb. —t.

A XX. század asszonya. Írta: Mársits Rozina. — Budapest, 1901. Lampel-czég.

A munkáskérdést vállvetve csinálta meg a munkás, a ki a kérdés megoldásával a saját sorsán akart javítani, — meg a tőkés, a ki ellenszegülésével és féltékenykedésével felszította a kezdetben szerény tüzet; a nagy kérdések sorában az úgynevezett „nőkérdés” épen abban különbözik a többiektől, hogy azt nem azok a nők támasztották életre, a kik valami jót várhattak a kérdés megoldásától és nem is mi, irigy és hatalmas férfiak mérgesítették el, a kik bizony mindig gyengék vagyunk a gyengébb nem fegyverével szemben. Hanem igenis, megcsinálták azok a finomlelkű, szellemes nők, a kik közül a legkiválóbbak közé tartozik a *XX. század asszonyának* nagy műveltségű szerzője, a temesvári felsőbb leányiskola tollforgató igazgatónöje. A kérdés apostolai úgy küzdenek eszméik mellett, hogy szemeink elé rajzolnak egy csomó sötét képet, megalkotják a nők tragikumát, s aztán harcra tüzelik az asszonyi nemet. A *XX. század asszonyának* szellemes írója azonban abban különbözik harci társaitól, hogy a nőkérdés bajaiért, melyeknek — mint mondja — egyetlen szülőoka a nyomor, udvariasan nem minket, szegény férfiakat tesz felelőssé, hanem magukban a nőkben, a női nevelésben keresi a hibát. Elénk állítva azt a contrastot, hogy az egyetlen, a mennyiben mi a köznek több szolgálatot teszünk, mint a nők, t. i. a katonai szolgálat, még nem elég ok arra, hogy minden jogot kezeink közé kerítsünk; a történelmi fejlődés és a nyugati civilisatio bonczolása után kijelenti, hogy az orvoslást csak a családtól, az iskolától és a társadalomtól várhatjuk, s erélyesen tör lándzsát a mellett, hogy igyekezzünk a nőt a lehető legtökéletesebb, legintensívebb nevelés és tanítás útján a küzdelemre és az egyenjogúságra képessé tenni. Hogy aztán ezt az egyenjogúságot azon a téren keresi, a hol a szereplésre a nőt a természet épen nem alkotta, a közéletben, az érthető, s nem csodálkozunk azon, hogy az eszméért vívott harcában elfelejti Stielernek örökszép mondását:

„A nőnek istenadta hivatása:
Sötét felhőink bevonja aranynyal,
A szíve tiszta, fényes sugarával.”

Drmfy.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

A végzet úgy hozta magával, hogy ismét egy, a kereskedelemügyi minisztérium vezetésében beállt változásról kell beszámolnunk. A változásnak ezúttal szomorú oka van. A sors az új kereskedelemügyi minisztert, *Horánszky Nándort*, azon pillanatban ragadta el az élők sorából, a mikor végre, elérve 30 éves fáradhatatlan politikai tevékenységének célját, abba a helyzetbe jutott, hogy gazdag tapasztalatait a miniszteri széken értékesítse. A 64 éves, testileg már nem egészen erős férfi kineveztetése után kimerülést nem ismerő buzgalommal látott neki, hogy a számára eddig meglehetősen idegen ügykörben megszerezze a kellő tájékozottságot. Ez erőmegfeszítés túlhaladta erőit és egy kezdetben jelentéktelen hülés, mely tüdőgyuladássá fejlődött, a meggyengült testben semmi ellenállásra nem találhatott. Meghalt, jóformán mielőtt tudatára jött volna annak, mily rosszul van.

Horánszkyval ismét a politikai életnek egyik kitűnősége szállt sírba. Képességekre nézve talán nem állhat meg egy rangban utóbb elhalt nagyjainkkal, egy Tisza Kálmánnal, Szilágyi Dezsővel vagy Pulszky Agosttal, de a mit nem adott meg neki a természet, azt pótolta szívós kitartása, vasszorgalma. Az ő példáján megtanulhatjuk, hogy mit érhet el az ember, ha halálra dolgozza magát. A politikai küzdelemben csak aránylag későn került az első csatasorba, a nyolczvanas évek közepe felé, a mikor Szilágyi és Pulszky hátat fordítottak a nemzeti pártnak, és Apponyinak körül kellett néznie, hogy hívei közül ki alkalmas helyeik betöltésére. Azóta gyakran nyílt alkalma beszédeivel a parlamenti sorompók elé lépni. Nem volt kiváló szónok. Beszédmodora száraz és tárgyilagos volt, hangján meglátszott az a bizonyos fanyarság és epesség, mely őt külsőleg is jellemezte, gesztust ritkán használt, lelkesebb, pathetikusabb hangokra még döntő pillanatok hevében sem volt képes, költői fantáziára valló elemeket hiába keresünk beszédeiben. Egyedül keserű szarkazmusa hozott némileg változatosságot előadásába, de ez a vonás sem volt kellemes benne. Egész beszédmodora nagy ellenfelére, Tisza Kálmánra emlékeztetett.

Gondolkodására nézve Horánszky szabadelvű volt és az maradt akkor is, mikor környezetéhez más áramlatoknak hatása alatt állt. A nemzeti pártban azokhoz tartozott, kik leghamarabb győződtek meg arról, hogy csak a szabadelvűpárttal való fúzió útján érvényesülhetnek. Ő volt

a nemzeti pártban a pozitív elem, Beöthy Ákos képviselte a negatív elemet. Gróf Apponyi Albert sokáig a kettő között ingadozott, s mikor kenyértörésre került a dolog, Horánszkyval ment. A személyes érintkezésben komoly, de barátságos volt. Barátai szerették, ellenfelei becsülték. Ha valami imponáló volt benne, — ez puritán korrektsége a magánéletben és a politikában. A modern politikai életben ez nem kis dolog, érdemes arra, hogy följegyeztessék.

Miniszterkedése hat hétig tartott, márczius negyedikétől április 19-ikéig. Kevés idő arra, hogy valaki eszméit megvalósítsa. Egy érdemet Horánszky e rövid idő alatt is szerzett, a mikor eltörölte az államvasút tisztviselőinek szolgálati táblázatában azt a rovatot, melyben a hivatalnokok protektorait jegyezték fel. Derék intézkedés volt, méltó öhozzá. Ha nagy alkotások képében nem is örökíthette meg nevét, az ország hálás kegyelettel fogja megőrizni emlékét.

A külföldi események közül a *belga* zavargások kötötték le az általános figyelmet. Egy kis forradalmat fojtottak el embryonális állapotban. A szocziáldemokrata párt, mely 1893-ban ily forradalmi mozgalmakkal kierőszakolta az *általános* szavazati jogot (igaz, hogy csak a klerikálisoknak kedvező többes szavazat képében), most ugyanezt próbálta meg a többes szavazat eltörlése és az *egyenlő* szavazati jog behozatala érdekében. Ezúttal azonban siker nélkül, mert a klerikális párt nem engedett, a liberális párt pedig, bár érdemben igazat adott a szocziáldemokratáknak, nem akarta őket forradalmi térre követni. A szocziáldemokraták ugyan megkísérelték, hogy általános sztrájk útján erőszakolják ki követeléseik teljesítését, de az anyagi eszközök híjjá miatt ez sem sikerült. A nyugalom most már teljes, de az egyenlő általános szavazati jog eszméje Belgiumban még gyakran fog kísérteni.

Norvégiában miniszterváltozás állt be. Steen miniszterelnök teljesen nyugalomba vonult s ezzel befejezését nyerte a norvég történetnek egy nevével összefüggő érdekes szakasza. Mikor a norvég balpárt 1891-ben többségre jutott, a kebeléből kikerült Steen-féle kormány tudvalevőleg megbízatást kapott, hogy a Svédországtól független önálló norvég konzulátusi ügy kérdését tanulmány tárgyává tegye. 1892-ben Steen javaslatot terjesztett be önálló norvég konzulátusok felállítása tárgyában s a Storting bizonyos összeget szavazott meg az előkészítő intézkedések megtételére. Mikor a király a határozat megerősítését megtagadta, a Storting sztrájkra határozta el magát, azaz beszüntette tanácskozásait a válság megoldásáig. A válság egy teljes hónapig tartott s úgy oldódott meg, hogy a kabinet megmaradt, a konzulátusok kérdésének elintézése pedig elhalasztatott. 1893-ban a Storting megújította határozatát s ekkor fenyegetődött Steen, hogy a kérdést ugyan lehetőleg törvényes eszközökkel fogják a megoldás útjára terelni, de ha ezek nem bizonyulnak elegendőknek, más formát kell találni Norvégia igényeinek

érvényesítésére. Steen ezzel, saját beismerése szerint, Norvégiának Svédországtól való elszakadását értette. A király ismét megtagadta a Storting határozatának megerősítését, mire Steen lemondott. A balpárt akkor azt hitte, hogy nem fog találkozni norvég politikus, ki új kormány alakítására hajlandó volna; ez esetben a Storting a királyságot megszüntnek nyilvánította volna és egy a Storting nevében uralkodó kormány jött volna létre. A radikálisok azonban tévedtek, a jobbpárt egyik vezére, Stang, elvállalta a kabinetalakítást és ellenfeleinek dühös támadásai daczára 1895-ig maradt a kormányon. Felváltotta Hagerup koalíciós kormánya, mely a konzulátusi kérdést a tárgyalások útjára terelte és 1898-ban ismét Steen radikális kabinetje. Időközben azonban a régi harczvágy eltűnt, a balpárt már kevésbé határozott álláspontot foglalt el; most Steen végleg távozik, Norvégiának pedig még mindig nincs önálló konzulátusi szervezete. Steen utódja Blehr lett, ki politikailag közel áll hozzá.

Oroszországban a belügyminiszter, Szijjagin, politikai orgyilkosság áldozata lett. Mióta két évvel ezelőtt egy diák a szent szynodus főprotouratora, Pobjedonosceff ellen merényletet követett el, ez az ötödik politikai rémtett Oroszországban. Mindezen merényletek ugyanazt a tipikus képet mutatják. Nem alárendelt rendőri vagy kormányzati közegek ellen irányúinak, de a legmagasabb állású tisztviselők ellen, azok ellen, kik Oroszország mai politikai állapotáért felelősök. A merénylők világos nappal követik el tetteiket, feláldozzák saját életüket, mikor áldozatukat kiszemelik. Oly emberek ellen, kik életüket oda akarják adni, végre is semmiféle óvintézkedés nem használ. Komoly színezetet ad az orosz titkos forradalmi mozgalmaknak az a körülmény, hogy a diákokkal és munkásokkal kétségkívül az intelligens elem is rokonszenvezik. Ha nem is helyesli tán a mozgalmak eszközeit, mindenesetre helyesli azok célját, azt a célt, hogy a kormányforma megváltoztatását *kikényszerítsék*. De kérdés, hogy ezt a célt azokkal az eszközökkel, a melyekhez a merényletek is tartoznak, el lehet-e érni? A leolt áldozatok helyébe új emberek lépnek s az abszolutizmus mit sem veszít hatalmából; ellenben a kormánykörök mindaddig kerülni fogják a szabadabb irányzatot, a meddig az lehet a benyomás, hogy a kényszernek engedtek. Szükséges volna, ha végre a mérsékelt elemek is szóhoz jutnának. A szent Oroszországban ugyan sok a véglet, de utóvégre vannak oly elemek is, kik sem az egyik, sem a másik végletbe nem esnek. Ma *csak* a végletek állnak harczban, a középpártoknak hallgatniok kell, pedig éppen ők építhetnének hidat a végletek között.

A tavasz, mint minden esztendőben, úgy ezúttal is, *Maczedóniában* lefolyt zavargásokról hozott hírt. Ez évben különösen féltek attól, hogy e török tartomány, melyért bolgárok, szerbek és görögök versengenek, komolyabb bonyodalmakat fog előidézni s nem egészen ok nélkül. A maczedón egyesületnek Sarafov Boris befolyása alatt álló

szárnya nagy tettvágyat mutatott, a Stone Ellen szabadonbocsátásáért fizetett váltságpénz, mely minden valószínűség szerint e pártcsoport pénztárába vándorolt, anyagi helyzetét is javította s így tartani lehetett tőle, hogy a pánbolgár agitátorok a tettek mezejére fognak lépni. Akciójára a talaj nem is lett volna kedvezőtlen, mert a török hivatalnokok fizetések rendetlen folyósítása miatt ismét elégtelenek, a Maczedóniában lakó bolgárok — mint mindig, ha zavarok híre jár — a rossz bánásmód miatt panaszkodnak és széliében nő a vágy, hogy Maczedónia végre megkapja az autonómiának ama mértékét, melyet a berlini szerződés Törökország európai tartományainak biztosított. Ez évben különben nemcsak Maczedóniában, de Albániában is bizonyos forrongás volt észlelhető. Bár az albánok között a mohamedánok vannak többségben, úgy hogy ez a nép a szultántól való elszakadásra nem igen gondol, mégis észrevehetőleg terjed az a tudat, hogy Albánia is bizonyos autonómiával jobban fog haladhatni s boldogulhatni, mint közvetlen török fenség alatt. Már pedig Albániában is tudják, hogy békés úton ez autonómiát nem fogják megkapni. A tényleges események, melyek eddig előfordultak, nagyobb fontossággal nem bírnak.

Délafrikából kedvező hírek érkeznek: A boerok politikai és katonai vezérei előbb Klerlasdorpban, később Pretoriában komoly tanácskozásokat folytattak a béke feltételeiről. Fájdalom, a tárgyalások egyelőre kézzelfogható eredményre nem vezettek s a boer parancsnokok visszatértek csapataikhoz, hogy ezeknek beszámoljanak. A legközelebbi jövő fogja megmutatni, hogy ez nem volt-e csak formula a tárgyalások sikertelenségének leplezésére. Legvalószínűbb az a nézet, hogy maguk a boerok sincsenek egy véleményen a kötendő béke feltételeire vonatkozólag. Délafrika különben elveszítette legjelentékenyebb politikusát, Cecil Rhodest. Meghalt, mielőtt az a politika, melynek legelkesebb hirdetője volt, győzedelmeskedett volna.

Budapest, 1902. április 26.

gg.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

Dr. Horvát Lipótnak a megjelent nagy közönség által élénk tetszéssel fogadott előadását a Társaság márczius 6-án tartott ülésén vitatta meg. A vita a következőleg folyt le:

Dr. Kramer Emil szükségesnek tartja a szabadakarat s a determinismus fogalmának fixírozását, nehogy a vitában az ellennézet hívei más és más fogalmakra ugyanazon terminológiát alkalmazzák. Szerinte szabadakarat alatt az embernek tulajdonított azon képességet értjük, mely souverain módon lehetővé teszi több eventualitás közül a tetszés-szerintinek választását. Determinismus alatt pedig azt, hogy egy adott ok folytán szükségképen előáll egy ennek megfelelő okozat; vagyis a causalitás és necessitás törvényének teljes elismerését. Ehhez képest az, ki e két felfogás között áll, avagy az egyiknek elismerésén kívül a másikból valamit magáévé tesz, nem tekinthető sem a determinismus, sem az indeterminismus hívének. Ep ezért dr. Horvát Lipót lehetetlenre vállalkozott akkor, a mikor annak beigazolását tűzte ki céljául, hogy a két tan nem zárja ki egymást, hanem voltaképen nem egyéb, „mint ugyanazon álláspont két véglete” s ezért csak természetes, hogy ezen lehetetlen cél beigazolása előadónak nem sikerült.

Hibáztatja előadónak kiindulási pontját, a mennyiben tagadásba veszi, hogy az emberek között az akarat szempontjából oly különbséget lehet tenni, hogy ezek közül némelyek a $+\infty$ -nel, mások pedig a $-\infty$ -nel volnának jelképileg megjelölhetők. Utal arra, hogy a büntető-törvény csakis a normális viszonyok között lévő normális emberekre vonatkozik, a mennyiben a végszükség, jogos védelem, stb. esetei egyszerűen belátással nem bírok, az öntudatlan állapotban lévők stb. másrészt tekintetbe nem jönnek s hogy a büntetőjogtudomány haladásával a büntetőjogilag felelősek köre mindinkább szűkebbre szorult. Előadó tévedésben van, ha azt hiszi, hogy az indeterministák csupán a „viharral daczolókat”, a deterministák pedig a „legmegrögzöttebb bűntevőket” vették megfigyeléseiknél számba. Ez már azért sem lehet így, mert hiszen a bűntevők megfigyelése nem vezethető vissza 20—25 évnél régibb időre, a determinismus hívei pedig már évszázadokkal ezelőtt éltek, így különösen Aquinói sz. Tamás, Spinoza, Hobbes stb.

Előadó abbeli felfogása is helytelen, minthogyha a klasszikus büntetőjogi iskola a szabadakaratnak fent körülírt fogalmán állana.

Idézi idevonatkozólag Bindinget, Ki a causalitás törvényét elismeri s az embernek csupán azon képességét vitatja, hogy a reá ható különböző ingerek (Reiz) közül egyet, lelkiismeretes mérlegelés után győzelemre tud juttatni s hogy ezen győzelemre jutott inger — melyet motívumnak nevez — képezi a szükségképen és azonnal bekövetkező cselekedetnek okát.

Szólo szerint a klasszikus iskola csak akkor vesztené el lábát alól a talajt, ha tagadásba venné a causalitás törvényét, avagy ha bebizonyítást nyerne, hogy a normális viszonyok között élő normális ember sem bír azon, mindenesetre lényegétől, organizmusától, karakterétől, nevelésétől, környezetétől (milieu) stb.-től függő, de mégis bizonyos mértékig választást engedő tulajdonsággal, melyet némelyek determinálhatóságnak, mások erkölcsi képzetekkel való determináltságának (Pekár), avagy relatív akaratszabadságnak neveznek, s mely a klasszikus iskola szerint, a beszámításnak, illetve felelősségrevonásnak alapját képezi.

Dr. Schächter Miksa: Ha a fölvetett kérdéshez úgy az előadó úrnak, mint az előttem szólónak beható és világos fejtegetései után hozzászólni bátorkodom, úgy ezt nem csupán azért teszem, hogy igazat szolgáltsak igen tisztelt elnökünknek, Pikler tanár úrnak, ki az előadást követő resuméjében azt mondotta volt, hogy ez olyan kérdés, melyhez mindenki hozzászólhat, mert mindenkit érdekel. Ez szórói-szóra igaz, de ha a szabadakarat bűnügyi relációjának kérdéséhez ma már az orvos is hozzászól, ezt nem azért teheti, mert ő is a mindenki sorába tartozik, hanem legkiváltképp azért, mert a szabadakarat kérdése ma tényleg az orvos vállait terheli.

Nem volna helyén, ha visszaélve az önök türelmével, ma arról tartanék dissertációt, mint került a szabadakarat kérdése a teológiai, a filozófiai és a jogi fakultásokon keresztül az orvosi fakultás kezébe. Ily történeti visszapillantás, még ha nem is volna érdektelen, abba a helyzetbe juttatna, mint a minőnek Nietzsche mondja a kötélverő állapotát, ki miközben hosszúra nyújtja a kezeiben levő fonalat, maga mindinkább hátrafelé halad. Nincs szükség ily historikus visszafelé hmladásra akkor, mikor tagadhatatlan tény előtt állunk, hogy bár még vitázhatnak és vitáznak is teológusok, bölcsészek és jogtudósok a fölött: van e, nincs-e szabadakarat, akkor, mikor e kérdés eldöntésének praktikus jelentősége van, midőn e kérdés eldöntésétől az függ, hogy a büntettest börtönbe, vagy bitófára vigyék-e — a választ ezen kérdésre az orvostól várják.

Es tréfásnak hangzik, de komoly való, hogy az orvost ezen kérdéssel is, mint sok mással, a legnagyobb zavarba hozzák. Nem azért, mintha nem tudna, hanem azért, mert nem szabad erre úgy felelni, a mint azt tudománya által parancsolt meggyőződése diktálja. Az orvosnak minden esetben azt kellene felelni, hogy az általa vizsgált bűnös egyénnek nincsen, nem is volt, de nem is lesz soha szabadakarata, s minthogy minden más nem bűnös egyénnek, neki magának az orvosnak sincs soha szabadakarata. A szabadakarat az orvos szemében csak frázis, mely iránt tisztelettel csak azért viseltetnek, mert e frázis már igen tiszteletre méltó kort ért el. Az orvos nem is kell, hogy a determinismus kérdésének évezredes útvesztőjébe bele menjen, hogy az akarat szabadságát tagadja. Neki csak aközben, hogy mindennapi dolgát végzi, hogy a reális és képzelt panaszok százait hallgatja, hogy a fájdalom és a jó érzés által vezetett, lekötött akaratot ezerféle változataiban látja, aközben hogy az erős akaratú józan embert 25 gramm

chloroformmal akarától megfosztja, míg ez az alkoholistánál 100 grm.-mal is alig sikerül, mindeközben meg kell, hogy szilárduljon benne a meggyőződés, hogy az emberi akarat is csak oly megnyilatkozása a szervezet életének, mint akár a légzés, vagy az emésztés, és hogy az akaratot végrehajtó izmok is nem egy fölöttük szabadon uralkodó valaminek, hanem ugyancsak tények által megkötött, nem szabad akaratra vannak alárendelve. És még ha sohasem elmélkedett volna az orvos e kérdés fölött, azonnal tisztában van a felelettel, hacsak azt a legújabb kis közlést olvassa is, melyben egy Jáva-szigeten működő orvos most elmondja, hogy a benszülötteknél elterjedt fogás, a nyaki ütereknek néhány ujjal való összenyomása, mely a legvadabbul, legféktelebbül dühöngő embert, úgy mint a legcsendesebbet néhány pillanatra teljesen megfoszt eszméletétől és akarától.

Ha tehát az orvos meggyőződéséből folyólag máskép, mint tagadólag a szabadakarat kérdésére válaszolni nem tud, miért fordul a büntető jogász mégis minden esetben ő hozzá e kérdéssel, és miért kívánja tőle, hogy ő néha még igenlőleg is feleljen? Az orvosokhoz e kérdés örökségképen és pedig szószerint az elmebetegek révén jutott. Valamivel több mint száz év előtt, Kant idejében, még a filozófusok tartottak arra igényt, hogy ők állapítsák meg, ki a bolond, ki nem, és midőn az e fölött való döntést a haladó kor és tudomány mégis az orvosok hatáskörébe ualta, az elmebeteg ügygyel, mint inventarium, a szabadakarat kérdése is mi hozzánk került. És ma a büntető igazságszolgáltatás sem nagyobb scrupulozitással kényszeríti az orvost arra, hogy megállapítsa ennek vagy amannak a gonosztevőnek szabad akaratát, mint a minő könyű lélekkel arra kényszeríti néha a hatóság maga az orvost, hogy megállapítsa egyik vagy másik szabadságra vagy nyugdíjba bocsátandó alsóbb vagy magasabb rendű hivatalnoknak a „gyógyíthatatlan” betegségét, melyet az után az illető még néhány decenniumig a legjobb kedvben tűr el.

Ily körülmények között, a midőn mintegy iróniájaként a tényeknek, az orvos kényszeriségéből kell, hogy a szabadakaratot bizonyítsa, mondom, ily körülmények között valóságos megszabadulást jelent az orvosi meggyőződés számára azon irány, melynek az igen tisztelt előadó úr is egyik szószólója. Midőn néhány évvel ezelőtt a Münchenben tartott pszichológus kongresszuson a bajor kultuszminiszter, Landner, üdvözlő beszédében annak a reménynek adott kifejezést, hogy e kongresszus az akarat nem szabad voltáról fenforgó tévtanokat megakasztani, és az ellenkező felfogást tudományosan rehabilitálni fogja, a nagy német jogász, *Liszt*, nyomban azzal felelt, hogy sajnálatára, nem felelhet meg a tudomány a miniszter várakozásainak, mert a tudományos kutatás e fogalmakat már kizusztította. És az előadó úr első tétele is így hangzik. Azt mondta ugyan, az előadó úr, hogy nem sokat kell törődni az elnevezéssel, mert hiszen a kik azt hitték, hogy ők indeterministák és az ő akaratuk szabad, mégis csak ugyanazt tették, mint a deterministák, kik azt tartják, hogy az akarat nem szabad; tehát úgy jártak, mint ama vígjátékbeli alak, a *bourgeois gentil homme*, ki bevallotta, hogy egész életén át prózában beszélt a nélkül, hogy tudta volna, hogy ő ezt cselekszi. De a helyzet tisztásához nem elég ez; itt tényleg az kell, hogy a büntetőtörvény ejtse el még névszerint is a szabadakarat kérdését.

És nem árulok el semmi titkot, ha elmondom, hogy az igazságügyi orvosi tanács, melyet rövid idő előtt a m. k. igazságügyminiszter úr arra szólított föl, hogy a büntetőtörvény novelláris változtatása alkalmából esetleges észrevételeit terjeszsze elő, egyebek között az iránt is indítvány tett, hogy a szabad akarat kérdését ejtsék el; és

a büntetőtörvény 76. §. mely azt mondja, *hogy nem számítható be* a cselekmény annak, a ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy a kinek elmelehettsége meg volt zavarva és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt, úgy módosíttassék, hogy az utolsó kitétel elmaradjon. Tényleg elég a büntetőjogásznak azt tudni, hogy az illető büntetett öntudatlan vagy elmezavart állapotban volt-e, és erre a kérdésre az orvos, a mennyire tudománya engedi, több-kevesebb biztossággal, de mindig meggyőződését követve, és nem hamis kérdésre, hamisan kitérve felelhet. Ép, egészséges, normális szervezet által produkált, tehát normális akarat, vagy kóros szervezeti élet eredményeként létesült, tehát kóros akarat, — így vetve föl a kérdést, jogász és orvos becsületesen kezét foghatnak az igazság kiderítésében és az ezzel összefüggő nagy társadalmi problémák kutatásában és megoldásában is.

Es ezért volt helyes, hogy a kérdést ezen társulatban, mely ép a társadalmi tudományok művelését tűzte ki célul, vetette föl az előadó úr. A szociológia és az, a mire e tudományt nagy alapítója Spencer építette, az *evolútio* tana leghatalmasabb ellenérvei az akarat-szabadság hypotézisének. A szociológia és az evolútio nem tömegén kívül és tömegén felül álló szabadakaratot, hanem csak a természeti, fejlődési törvények által vezetett, megkötött egyéni és tömegakaratot ismernek. Ezen nem szabadakarat törvényeit kutatva, e kutatás közben talán rájövünk arra is, hogy az egyén és a társadalom etikáját és rendjét igazságosabb eszközökkel is lehet vagy kell támogatni, mint a minő a szabadakaratra támaszkodó büntetés.

Es ezért nem csatlakozhatom egészen az előadó úr azon második tételéhez, hogy az akarat-szabadságnak tagadása csak elméletben és nem lényegében támadja az igazságszolgáltatás mai rendszerét. Bizonyos, hogy a gyakorlatban is meg fogja támadni és a maguk szempontjából igazuk van azoknak, kik ettől félnek. De talán erre is az illik, a mit oly találóan mondtak az angol parlamentben akkor, midőn ott, röviddel a gőzmozdonynak feltalálása után, az első railway-billt, az első vasúti törvényt tárgyalták. A konzervatív-párti szónokok egyike azon aggodalmának adott kifejezést, hogy milyen baj támadhat abból, ha a megkötött pályán haladó gőzkocsival valamely kiváló, jeles tehén jön szembe. Well — nyugtatta meg ezt az aggódo férfit a bill egyik pártolója — *so much the worse for the cow* — annál nagyobb baj a tehénre nézve. Ha a vágányon haladó természeti és szociológiai tudománnyal szembe kerül a mai büntető rendszer, ez bizony annál nagyobb baj lesz erre a rendszerre nézve. (Élénk tetszés és éljenzés.)

Dr. Fried Ödön a felolvasást történeti szempontból bírálja. Mindenekelőtt azon nézet ellen fordul, hogy a mai büntetőjognak elve volna a büntettest oly rosszal sújtani, a mily rossz az az ellentállás, melyet a büntettestnek bűnözési hajlamával szemben kifejtteni kellett volna, de kifejtteni elmulasztott. E nézettel szemben felszólaló azt vitatja, hogy e vélemény csak azt veszi tekintetbe, a mit csak az esetben lehetne a jelenleg érvényben levő tételes büntetőjog elvekép elfogadni, ha ezeknek beható tanulmányozása bennünk megerősítik a meggyőződést, hogy alkotóik valóban az érintett elv szerint is jártak el.

A mai büntetőjog elvét vizsgálva, látjuk, hogy ez nem az, a mit felolvasó felállít, mert a szabadságtól való megfosztást a büntettestek nagy része nem tekinti rossznak. Felolvasó utal a javíthatatlan bűnösök nagy számára, és arra, hogy a felolvasó által elfogadott elv szerint

egy testi (szabadságvesztés) és egy lelki (ellenállás) rosszat kellene egyenlővé tenni, mi teljesen lehetetlen. Felszólaló vázolja a büntetőjog fejlődését, és igyekszik kimutatni, hogy a mai büntetőjog elvét csak történeti fejlődés alapján lehet megmagyarázni.

Végül felszólaló kifejti, hogy a büntetőjogászok az indeterminizmus elvét a XVIII. század végén azért fogadták el, mert az a teológiának azon korban való utóhatása folytán általánosan elterjedt nézet volt.

Somló Bódog nagyban és egészben egy véleményen van felolvasóval, és így annak a néhány pontnak megemlítésére szorítkozhatik, a melyen felolvasó részéről tévedést vél konstatálhatni. Hibáztatja, hogy Horvát, jóllehet determinista, állandóan az indeterminista terminológiát használja, a mi gondolatmenetét sok helyt elhomályosítja. Kifogásolja e szempontból az ellenállásra képesek és ellenállásra képtelenek megkülönböztetését. A kit Horvát ellenállóképésnek nevez, az voltaképen determinista szempontból épen úgy nem áll ellen, mint az ellenállásra képtelen. Horvát azonban e részben egy még sokkal nagyobb hibát is követ el. Ugyanis az ellenállásra képeseket, vagyis azokat, a kiknél a szabadakarat látszata megvan, azonosítja a szociális érzelműekkel, a társadalom derék tagjaival; az ellenállásra képteleneket pedig, vagyis azokat az embereket, a kiknél az akarat szabadság látszata nincs meg, a kiknél a külső látszat is azt mutatja, hogy mintegy a végzet súlya alatt nyögnek, hogy nem tudnak akarni, a gonosztevőkkel azonosítja. Számsorának egyik végére azokat teszi, a kik arra vannak hivatva, hogy az emberi társadalomban az emberek lehető legnagyobb boldogságára működjenek közre, míg a másik végén a Lombroso született gonosztevői vannak. Felszólaló ezt az állítást is teljes mértékben tagadja. Az, a mi annak a tehetetlenségnek látszatát kelti, a melyről Horvát beszél, nem egyéb, mint a sikertelen törekvésnek az öntudati, a szubjektív oldala. Ha valaki olyasvalamire törekszik, a mi reá nézve lehetetlenség, akkor beáll a tehetetlenségnek ez az érzete. Ha természet valaki minden elhatározása daczára sem tud korán kelni, nem tud leszokni a dohányzásról, az szubjektíve is a megkötött akarat tünetét mutatja. Ezt érezheti az a gonosztevő is, a ki igyekszik becsületes embernek maradni, de nem tud. Ezt érezheti azonban az a becsületes ember is, a ki gyilkosságra határozza el magát, de nem tudja keresztülvinni, a kit akarata cserben hagy, valahányszor lopni indul, stb. Viszont az a gonosztevő, a kiből ilyen küzdelem nem dűl, és épen a született gonosztevők nagy része ilyen, az sohasem fogja érezni a fátumnak ezt a súlyát; az mindig az akarat szabadság látszatát fogja mutatni. Minthogy az ellenállásra való képtelenség érzete tehát nem egyéb, mint a motívumok labilitásának, az egyensúly hiányának egy bizonyos esete, illetőleg ennek a szubjektív, öntudati megjelenésmódja, ennél fogva téves az ellenállókat és az ellen nem állókat a szociális érzelműekkel és az antiszociális érzelműekkel azonosítani.

Élénk hiányát érezte továbbá felszólaló a büntetőjog által determinálhatók és a büntetőjog által nem determinálhatók felosztásának. Mindig igazságtalan dolog ugyan egy felolvasás bírálatánál olyasmire kiterjeszkedni, a mi nincsen meg benne, mert már a rendelkezésre álló idő rövidsége is kizárja, hogy ily nagy kérdésnek minden fontos vonatkozása megérintessék. A determinálhatók és a büntetőjog által nem determinálhatók különbsége azonban szó szerint épen a felolvasás témája szempontjából annyira alapvető fontosságú, hogy annak hiánya szembeszökő. Somló ebben a különbségben látja az egész determinista büntetőjognak legfundamentálisabb

felosztását. Mert a determinista büntetőjog csak kétféle akarhat. Egyfelől determináló momentum akar lenni azok számára, a kik a büntetőjog intézményei által determinálhatók, a helyes cselekvésre készíthetők. Másfelől pedig ártalmatlanítani akarja azokat, a kiket a büntetőjog nem képes irányukból kitéríteni, vagyis azokat, a kik már oly erős determináló momentumok befolyása alatt állanak, hogy azokkal szemben a büntető jogban rejlő determináló erő hatástalan. Minthogy tehát a determinista büntetőjog nem akarhat egyebet, mint determinálni azokat, a kiket determinálni képes és ártalmatlanítani azokat, a kiket determinálni nem képes: szerzőnek meg kellett volna érintenie a büntetőjog által determinálhatók és az általa nem determinálhatók kategóriáit. Szólónak utolsó megjegyzése arra az ötletre vonatkozik, hogy az indeterminista büntetőjog többek között a francia forradalom egyenlőségi eszméivel is kapcsolatos volna. Felolvasónak ezt a sejtelmét szóló azért nem oszthatja, mert az egyenlőség eszméje nem zárta volna ki, hogy az emberek valamennyien egyenlően determináltaknak ne tekintessenek. Nem volt szükséges az egyenlőséget épen a szabadakarat egyenlőségében keresni, nem ellenkezett volna azzal a megkötött akarat kivétel nélküli egyenlősége sem.

Pikler Gyula: A felolvasó kétféle determinizmus között tett különbséget; az egyiket fizikai, a másikat haladottabb determinizmusnak nevezte, és az utóbbinak képviselői közé számította felszólalót is. Pikler nem tudja most egészen határozottan megállapítani, hogy a felolvasó úr miben látja a kettő közötti különbséget, és e részben csak annak konstatálására szorítkozik, hogy a mennyiben az a haladottabb determinizmus valami olyan felfogást jelent, a mely nem a legfeltétlenebbül determinista, akkor ő (felszólaló) nem ez utóbbinak, hanem a fizikai determinizmusnak képviselői közé tartozik, mert a lelki élet tüneményeiben is ugyanazt a feltétlen törvényszerűséget látja, mint más természeti tüneményekben. A lelki élet tüneményei ugyanis idegfolyamatoknak vannak alávetve, ezek pedig az anyag változásai.

Pikler nem helyesli az olyan kibékítési kísérletet, mint a milyenre a felolvasó is vállalkozott. Az ilyen kibékítési kísérlet lehet szimpatikus, sok téren hasznos, lehet kellemes, mert jó szívről, jó kedélyről tesz tanúságot, azonban a tudományban nem mindig *gut angebracht*.

Itt csak a felfogásnak szigorú következetessége vezethet eredményre. Ezért nem helyesli az olyan összeegyeztető felfogást, mely szerint vannak, a kik jobban tudnak ellenállani, meg a kik kevésbé jól tudnak ellenállani, vagy hogy a determinizmus nem abszolút valami, stb. Ez a felfogás nem természettudományi és e részben csatlakozik ahhoz, a mit Somló Bódog fejtett ki. Az a felfogás, hogy az ember, ha ellenállani tud, akkor szabad, ha pedig nem tud ellenállani, akkor nem szabad, csak összezavarhatja a dolgot. Tessék ezt a közvetítő tant általánosabban formulálni; tessék azt akkor is fentartani, ha nem tisztán büntetőjogi kérdésekről van szó, hanem például arról, hogy némely ember kék, mások piros nyakkendőt viselnek és akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy ennek az ellenállási felfogásnak a fentartása lehetetlen.

A mit Somló Bódog Horvátnak, a szociális és nem szociális emberről kifejtett felfogásáról mondott, az szövegben egy más, azzal kapcsolatos gondolatot keltett. Horvát egybevettette, hogy nem szociális ember, ellen nem áll ember és büntettes. Somló Bódog helyesen mutatott rá, hogy a nem szociális és a nem ellenálló, a szociális és az ellenálló közötti kapcsolat helytelen. Szóló ennél tovább megy és megtámadja a modern kriminológiának azt a tételét, hogy a bün-

tettes nem szociális ember. Az a kérdés, hogy mi viszi az embereket büntettek elkövetésére, hogy mi a különbség a bűntevő és a nem bűntevő ember között, annyira bonyolult, oly nehéz, hogy abba behatolni eddigelé még nem sikerült. Pikler előtt azonban annyi máris kétségtelen, hogy nem a nagyobb fokú pietás, prolitás, nem a jobb szívűség, a lágyabb kedély, nem az, hogy nehezebben tudja mások szenvedéseit elviselni, teszi a büntettet el nem követő és a bűntevő ember közötti különbséget.

Pikler felhossa például, hogy valaki 50 forintos tavaszi ruhát akar venni, holott nincsen rá feltétlen szüksége, mert vannak eléggé jó más ruhái is, vagy noha egy 30 forintos is megfelelne. Az illető tudja, hogy házában egy szegény asszony lakik, a kinek haldokló gyermekét meg lehetne menteni, ha valaki 20 forinttal lehetővé tenné gyógykezelését. Az illető tudván ezt, habozik, de végre is 50 forintos ruhát csinál és azzal nyugtatja meg magát, hogy nem az ő dolga minden beteg gyermeket megmenteni. Pikler azt tartja, hogy az illető, a ki így cselekedett. — igaz, mulasztással — halált okozott és azt tartja, hogy abban az emberben, a ki egyenesen öl, hogy egy 20 forintos ruhát csináltasson, nincsen a szánalomnak kisebb mértéke, mint abban, a ki fenti példa szerint jár el. Inkább bizonyos könnyelműségben, a merészségnek, a konvencionális szabályokkal való nemtörődés nagyobb fokában látja a különbséget. Őva int, hogy ne tekintsük ezt a nehéz és komplex kérdést oly egyszerűen megoldhatónak, és hogy a bűntetést ne tekintsük egyszerűen olyan embernek, a kiből a szociális érzés kisebb foka van, mint a többi embereknél.

Igen mélynek és fontosnak tartja Somló felosztását determinálható és nem determinálható emberek között. Összekapcsolja ezt Schächter Miksának azzal a megjegyzésével, hogy a bíró ne azt kérdezze az orvostól, vajjon a büntettes szabad akaratból követte-e el a büntettet, hanem vajjon öntudatlan állapotban, elmezavarban követte-e el. Pikler e kívánságot teljes mértékben osztja. A klasszikus büntetőjog hívei erre talán azt fogják kérdezni, hogy miért ne büntessük meg azt is, a ki elmezavarban követett el büntettet? Pikler foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy miért büntessük az egyiket, s miért ne a másikat. Arról van itt szó, hogy lehetséges-e bizonyos embereket, mint olyanokat megjelölni, a kikre a szenvedés, vagy a szenvedéssel való fenyegetés hatással nem lesz, és lehet-e ezeket világos határvonalakkal megkülönböztetni azoktól, a kikre a szenvedés és az azzal való fenyegetés hatással van. Minthogy az embereknek egy ilyen csoportját, az elmebeteg csoportját, világosan megkülönböztethetjük, minthogy tudjuk, hogy ezekre a büntetéssel való fenyegetés hatás nélkül maradna, míg a többi emberekre hatással van, ennél fogva ezeket büntetés nélkül, szenvedés nélkül, valamely nem fájó módon ártalmatlaníthatjuk, elszigetelhetjük. Az egészséges emberekre nézve ez az eljárás nem fogja lerontani a büntetés hatását, mert ők tudhatják, hogy őket a bíró nem fogja összetéveszteni a betegekkel, velük szemben büntetést fog alkalmazni. S hogy itt csakugyan ez a felfogás viszi a vezérszerepet, az világosan kitűnik abból, hogy ha az orvos meg is állapítja egy büntettes elmebetegségét, de a bíró azt látja, hogy ez az állapot könnyen össze-tevésztethető a normális állapottal, akkor nem is veszi figyelembe az orvos véleményét, hanem annak ellenére mégis büntetést alkalmaz, nehogy egészségesek is meneküljenek a büntetés alul.

Dr. Horvát a zárszó jogával élve, örömmel konstatálja, hogy ámbátor a vita tárgyát képező kérdés számos árnyalattal és vonat-

kozással bír, a felszólalók mégis meglehetősen egységes felfogást tűntettek fel és még nagyobb örömmel konstatálja, hogy ez az egységes felfogás azonos az ő (dr. Horvát) előadásában kifejtett felfogással. Az egyes felszólalók ugyan egyet-mást felemlítettek, mint olyat, a mit tévesnek tartanak, vagy a mit hibáztatnak, de mindez csak látszólag hiba és tévedés és pedig azért, mert úgy látszik, hogy abban az egyik-két részletben felszólalók félreértették előadót, vagy „nem emlékeztek világosan fejtegetéseire. Ennek okát dr. Horvát abban látja, hogy a vita nem az előadás után, hanem csak egy héttel rá folyt le, a mikor tehát a felszólalók emlékezetében az előadás nem volt „már oly friss. Dr. Horvát elsősorban *Pikler* Gyulának és dr. *Kramer* Emilnek azon megjegyzéseire reflektál, hogy az előadás tulajdonképeri a determinizmus és az indeterminizmus kibékítési kísérlete volt. Már pedig szerintük ezt a két álláspontot kibékíteni lehetetlen. A felszólalók azonban félreértették előadót, mert dr. Horvát nem akarja ezt a két álláspontot, a tüzet és a vizet, az eget és a földet egymással egyesíteni vagy összekötni. Dr. Horvát csupán annak kimutatására vállalkozott, hogy úgy az indeterminizmus, mint a *fizikai* determinizmus — a mely mindkettő téves tan — egy és ugyanazon hamis forrásból merített és ugyanazon túlzási hibákba esett. Dr. Horvát előadásában azt fejtette ki, hogy az indeterminizmus is, a fizikai determinizmus is a látszat alapján az öntudatra helyezkedik és hogy mint ilyen, tulajdonképpen nem egyéb, mint ugyanazon álláspontnak a két véglete, és hogy *mint látszati theoria* is az indeterminizmus és a fizikai determinizmus csak részben helyes, a mennyiben a látszaton alapuló számvonalnak a két végére van csak figyelemmel.

A mi a haladottabb determinizmusnak a fizikai determinizmushoz való viszonyát illeti, erre vonatkozólag dr. Horvát, *Pikler*rel szemben kifejti, hogy két különböztetést kell tenni. Az egyik a kötöttség *formájára* vonatkozik és abban áll, hogy ok nélkül nincs okozat és hogy az okozat az okok láncolatának az eredménye. Az akarat az adott pillanatban adott feltételek eredménye. Ennyiben a haladottabb determinizmus a fizikai determinizmussal is egyezik. Ámde ez a determinizmusnak csak formája. Az akarat maga ezen formai kötöttségen belül nem úgy alakul, a hogy azt a fizikai determinizmus elképzei — és itt van a dr. Horvát által feltüntetett eltérés — a mely a necessitás elvére helyezkedik és azt állítja, hogy az okozat *feltétlenül* az első ható ok értelmében fog beállni. A haladottabb determinizmus nem tulajdonít az első ható oknak ilyen necessarius eredményt, hanem csak azt állítja, hogy a ható ok bizonyos erőmozgalmat idéz fel az egyénben és hogy ezen mozgalomnak az *eredője* fogja az akaratot létesíteni, a mi nem kell, hogy okvetlenül az *eredetileg* ható oknak *teljesen* megfeleljen. Azt hiszi, hogy ezen felvilágosítás után *Pikler* Gyula maga is elfogja ismerni, hogy az előadó megkülönböztetése helyes volt.

A mi dr. *Somló* Bódognak azon megjegyzését illeti, hogy a terminológiát az előadó hibásan használta, ez szintén csak az előadás félreértéséből származhatott. Dr. Horvát ugyanis azért használta a szabadakarati terminológiát, mert épen a szabadakarati szubjektív, öntudati álláspontjából kiindulva törekedett bebizonyítani a szabadakarati tanának téves voltát. Ebből az alaptól kiindulva pedig másképp, mint szabad akarati terminológiával élni nem lehetett.

A szabadakarati a szociális érzelmekkel az előadó nem azonosította, miként ezt *Somló* Bódog hibáztatja, hanem azt állította, hogy azok, a kik a szabadakarati hívei, főleg a büntetőjog terén épen abból indulnak ki, hogy vannak egyének, a kik a reájuk ható antiszociális

viharokkal daczoló tudnak és azokra, a kik ezen viharoknak ellent tudnak állani, reá fogják, hogy szabadakarattal bírnak. Tehát nem dr. Horvát azonosítja a szociális érzelmeket a szabadakarattal, hanem épen azon teoriák, a melyek látszati alapon állanak. Dr. Horvát ellenkezőleg arra törekedett, hogy figyelmeztetve ezen körülményre kimutassa, hol rejlik a látszati tanok hibája.

Dr. Somló Bódog azon megjegyzésére, hogy a francia forradalmat előkészítő eszmemozgalomnak épen olyan befolyása lehetett volna az akaratú tanokra, hogy az általános és egyenlő *kötött* akaratot juttathatta volna uralomra, — azt jegyzi meg dr. Horvát, hogy a francia forradalmat előkészítő mozgalmaknak ezen kérdésére vonatkozólag nemcsak annyiban van hatása, a mennyiben az egyenlőséget hangsúlyozták, hanem annyiban is, a mennyiben épen olyan hangsúlyval emlegették a *szabadság* eszméjét is. A szabadság eszméje ép úgy lelkesítette a francia forradalom előkészítőit, mint az egyenlőségé, és ennek a két jelszónak a hatása *együttvéve* lehetett egyik oka annak, hogy az indeterminisztikus tanok különösen a büntetőjog terén erősen lábrakaptak.

Dr. Schächter azon észrevételére, hogy a determinista tanok uralomrajutásával a helyzet a gyakorlatban is megváltozik, dr. Horvát megjegyzi, hogy ez mindenesetre helyes, mert hiszen maga is azon nézetének adott kifejezést, hogy a determinista tanok elfogadásával a büntető igazságszolgáltatás is helyesebb alapokra fog helyezkedni. Ha előadó mégis azt állította, hogy a determinismus elfogadásával csupán a filozófiai rendszer dől meg, ezzel azt akarta jelezni, hogy nem rendül meg az igazságszolgáltatás egész épülete, hanem, hogy a korhadt gerendákat újakkal lehet pótolni, egyszóval az átalakításokat eszközölni lehet a nélkül, hogy az egész épületet le kellene rombolni.

Dr. Kruinernek Bindingre, Spinosára stb. tett megjegyzéseit dr. Horvát némileg téveseknek tartja és ezen tévedésnek okát abban látja, hogy a determinismus és indeterminismus fogalmát dr. Kramer az ő nézete szerint nem egész helyesen definiálta.

Végül dr. Somlónak és Pikler Gyulának azon megjegyzéseire válaszol, hogy az előadás egyik hibája az volna, hogy abban a determinálható és nem determinálható egyéneknek a kategóriája nincs fel említve. Dr. Horvát ezzel szemben arra utal, hogy előadása végén határozottan hangsúlyozta azt, hogy a determinismusnak épen az a lényege — és dr. Horvát épen ezt tartotta kutatásai legfontosabb eredményének — hogy kimutathatta, hogy a determinismus nem csak a formai kötöttségben, hanem a lényeg bizonyos adottságában is rejlik.

Dr. Horvát a modern bűnügyi iskolák jövő feladatának épen azt állította oda, hogy kutassák ki, miként lehetséges a lényeknek, a karakternek ezen adottságát az egyénekben felismerni, hogy velük ennek megfelelően külön-külön és máskép-másképp lehessen elbánni. Ez pedig nem egyéb, mint a mit dr. Somló Bódog és Pikler Gyula az előadásban szerettek volna látni.

Dr. Horvát ezekután újból utal arra, hogy csupán félreértések lehetnek az okai annak, hogy a felszólalók egyben és másban nem osztották az ő nézetét. Ezeket a félreértéseket azonban indokolja azon körülmény, hogy nem felolvasás, hanem szabad előadás keretében adta elő eszméjét és hogy a felszólalók nem mindjárt az előadás után friss emlékezetből, hanem csak egy hét múlva teheték meg észrevételeiket.

Dr. Horvát egyébként a minden tekintetben érdekes megjegyzéseket köszönettel veszi és örül annak, hogy azoknak elmondásával a felszólalók neki módot adtak arra, hogy esetleges félreértések elkerülése végett az eszméket tisztázhatta.